

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА

НОВО ЗНАНИЕ

С ново знание към просперитет!

ИЗДАНИЕ НА ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО АГРОБИЗНЕС И РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНИТЕ

ГОДИНА XII, БР. 3, ЮЛИ - СЕПТЕМВРИ 2023

NEW KNOWLEDGE

JOURNAL OF SCIENCE

New knowledge to prosperity!

UNIVERSITY OF AGRIBUSINESS AND RURAL DEVELOPMENT

VOLUME XII, No. 3, JULY - SEPTEMBER 2023

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите

Списание за наука

НОВО ЗНАНИЕ

ISSN 2367-4598 (Online) ISSN 1314-5703 (Print)

Главен редактор: проф. д-р Марияна Иванова

Корица: Д. Димитров – ДИМ, Цочо Пеев

Адрес на редакцията: Пловдив 4003, бул. Дунав 78; тел. 0882009578; 032/960360

University of agribusiness and rural development – Plovdiv, Bulgaria

NEW KNOWLEDGE

Journal of science

ISSN 2367-4598 (Online) ISSN 1314-5703 (Print)

Chief Editor: Prof. Mariyana Ivanova, Ph.D.

Cover: D. Dimitrov – DIM, Tzocho Peev

Editorials Address: 78, Dunav Blvd., Plovdiv 4003, Bulgaria; tel. +359 882009578; +359 32960360

science@uard.bg www.uard.bg www.science.uard.bg

CONTENTS

СЪДЪРЖАНИЕ

MARKET PRESENCE AND SIGNIFICANCE OF THE SHANGHAI STOCK EXCHANGE	5
Georgi P. Georgiev.....	5
ПАЗАРНО ПРИСЪСТВИЕ И ЗНАЧИМОСТ НА SHANGHAI STOCK EXCHANGE	5
Георги П. Георгиев	5
ON SOME MACRO THEORETICAL INTERPRETATIONS OF CORRUPTION	14
Petar Petkov	14
ЗА НЯКОИ МАКРОТЕОРЕТИЧНИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА КОРУПЦИЯТА	14
Петър Пламенов Петков	14
THE LEADER APPROACH 2021-2027: EXPANSION AND SUSTAINABILITY, OPPORTUNITIES FOR YOUNG PEOPLE	23
Valentina Marinova, Maria Marinova	23
ПОДХОДЪТ „ЛИДЕР“ 2021-2027: РАЗШИРЯВАНЕ И УСТОЙЧИВОСТ, ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА МЛАДИТЕ ХОРА	24
Валентина Маринова, Мария Маринова.....	24
HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT OPERATIONAL PROGRAM 2021-2027: RESOURCES, NEEDS AND CAPACITY FOR IMPLEMENTING MEASURES IN THE TERRITORY OF TUTRAKAN - SLIVO POLE LOCAL INITIATIVE GROUP	55
Valentina Marinova, Maria Marinova	55
ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА „РАЗВИТИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ“ 2021-2027: РЕСУРСИ, ПОТРЕБНОСТИ И КАПАЦИТЕТ ЗА ПРИЛАГАНЕ НА МЕРКИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА МИГ ТУТРАКАН - СЛИВО ПОЛЕ	56
Валентина Маринова, Мария Маринова.....	56
HEALTH SYSTEM FINANCING MODELS	69
Irina Georgieva.....	69
МОДЕЛИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА ЗДРАВНАТА СИСТЕМА	69
Ирина Георгиева.....	69
ANALYSIS OF THE FINANCING OF THE HEALTHCARE PROVIDERS IN BULGARIA	79
Irina Georgieva.....	79

АНАЛИЗ НА ФИНАНСИРАНЕТО НА ДОСТАВЧИЦИТЕ НА ЗДРАВНИ УСЛУГИ В БЪЛГАРИЯ	79
Ирина Георгиева	79
WHY FRENCH WINE IS THREATENED WITH EXTINCTION?	88
Magdalena Sokolova	88
ЗАЩО ФРЕНСКОТО ВИНО Е В ОПАСНОСТ?	89
Магдалена Соколова	89
NORMATIVE REQUIREMENTS FOR ORGANIC BEEKEEPING IN BULGARIA	98
Teodora Pieva	98
НОРМАТИВНИ ИЗИСКВАНИЯ ЗА БИОЛОГИЧНО ПЧЕЛАРСТВО В БЪЛГАРИЯ	99
Теодора Илиева	99
NATURAL ENEMIES OF BEES AND CONTROL	107
Teodora Pieva	107
ЕСТЕСТВЕНИ НЕПРИЯТЕЛИ ПО ПЧЕЛИТЕ И БОРБА	107
Теодора Илиева	107

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

MARKET PRESENCE AND SIGNIFICANCE OF THE SHANGHAI STOCK EXCHANGE

Georgi P. Georgiev

University of agribusiness and rural development, Bulgaria

Abstract: This article is devoted to the market presence and development of the largest stock exchange in the fastest growing country in the world in recent decades. The research focuses on the Shanghai Stock Exchange (SSE). A comparative analysis of certain indicators of market performance and a descriptive statistical analysis of the system of stock market indices have been made.

Keywords: Shanghai Stock Exchange, Market Capitalization, SSE Composite Index.

ПАЗАРНО ПРИСЪСТВИЕ И ЗНАЧИМОСТ НА SHANGHAI STOCK EXCHANGE

Георги П. Георгиев

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Настоящата статия е посветена върху пазарното присъствие и развитие на най-голямата борса в най-бързо развиващата се страна в света през последните десетилетия. Изследването се фокусира върху Шанхайската фондова борса (Shanghai Stock Exchange - SSE). Направени са сравнителен анализ по определени показатели за пазарно представяне и дескриптивен статистически анализ на системата от борсови индекси.

Ключови думи: Шанхайска фондова борса, пазарна капитализация, SSE Composite Index

ВЪВЕДЕНИЕ

Фондовите пазари насърчават инвестициите. Набирането на капитал позволява на фирмите да развият своя бизнес, да разширяват своите бизнес операции и да създават работни места в икономиката. Борсовите инвестиции са ключов двигател за икономическа търговия, растеж и просперитет. Повечето специалисти определят развитието на фондовия пазар на дадена страна като най-добър индикатор за това колко добре се справя конкретна национална икономика.

Шанхайската фондова борса (Shanghai Stock Exchange - SSE) е най-голямата фондова борса в Азия и 3-тата по големина в света по пазарна капитализация. За разлика от Хонконгската фондова борса, Шанхайската фондова борса все още не е напълно отворена за чуждестранни инвеститори и често е засегната от решенията на централното правителство поради контрола върху капиталовите сметки, упражняван от китайските власти в континенталната част. Шанхайската фондова борса е най-голямата фондова борса в континентален Китай. Това е организация с нестопанска цел, управлявана от Китайската комисия за регулиране на ценните книжа (CSRC). Акции, фондове, облигации и деривативи се търгуват на борсата.

Изисквания на Шанхайската фондова борса (SSE) по отношение на листваните компании¹;

- Компанията трябва да е получила одобрението на CSRC.
- Трябва да има общ акционерен капитал над 50 милиона RMB (ренминби).
- Размерът на публично предлаганите акции трябва да бъде по-голям от 25% от общия брой на емитираните акции, освен ако общият акционерен капитал на компанията е повече от 400 милиона RMB, в който случай процентът се намалява само до 10%.

- Компанията не трябва да е извършвала големи незаконни действия или фалшиви финансови отчети през последните три години.

- SSE изисква компаниите, регистрирани на борсата, да изготвят и оповестяват периодични отчети в рамките на срока, посочен в закони, административни разпоредби и различни приложими правила.

- Годишният отчет трябва да бъде оповестен в рамките на четири месеца от края на всяка финансова година, междинният отчет в рамките на два месеца след края на първата половина на всяка финансова година, а тримесечният отчет в рамките на един месец от края на първите три месеца и края на първите девет месеца на финансовата година. Изисква се също отчетът за първото тримесечие да бъде оповестен не по-рано от годишния отчет за предходната година.

- Годишният отчет на компанията трябва да бъде одитиран от квалифицирана фирма за CPA в бизнеса, свързан с ценни книжа и фючърси. SSE обикновено освобождава компаниите от необходимостта да одитират своите междинни и тримесечни отчети.

На Шанхайската фондова борса (SSE) има два основни класа акции за всяка регистрирана компания, търгувана на борсата – А-акции и В-акции. В-акциите се котират в щатски долари и обикновено са отворени за чуждестранни инвестиции. А-акциите се котират в юани и са достъпни само за чуждестранни инвестиции чрез квалифицирана програма, известна като QFII.

А-акции или обикновени акции, деноминирани в RMB, се отнасят за обикновени акции, емитирани от компании, регистрирани и регистрирани в континентален Китай и записани и търгувани в RMB. В-акциите се отнасят до деноминирани в RMB специални акции, записани и търгувани в чуждестранни валути. В-акциите са чуждестранни инвестиционни акции, регистрирани и търгувани на борсите в континентален Китай, т.е.

¹ <http://english.sse.com.cn>

Шанхайската фондова борса и Шанхайската фондова борса. Те се издават от компании, регистрирани и регистрирани в континентален Китай.

Китайските депозитарни разписки (CDR) са сертификати, издадени от банките попечители в континентален Китай, представляващи котираните акции, които са депозирани от чуждестранни регистрирани компании (включително компании от Хонг Конг) в техните местни банки депозитари. CDR са регистрирани на пазара на акции А в континентален Китай и се търгуват и сетълментират в RMB от инвеститори в континентален Китай.

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ ПО ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ПАЗАРНО ПРЕДСТАВЯНЕ

Таблица 1. Пазарно представяне Шанхайската фондова борса (SSE)²

Дневна статистика към 31 Mar 2023	сегмент А	сегмент В	STAR Market
Бр. на листваните компании	1,679	44	510
Бр. IPO компании	88		145
Пазарна капитализация (100 млн RMB)	430,891.39	947.44	65,603.81
Free Float пазарна капитализация (100 милиона RMB)	396,517.82	759.53	34,180.26
Оборот (100 милиона RMB)	3,169.52	2.070	804.28
Капитал набран чрез IPO	1,251		145

Китайските акции се търгуват и на Хонконгската борса, която търгува с Н-акции в китайски компании от много години. Тези акции също са отворени за чуждестранни инвестиции и са деноминирани в хонконгски долари (HKD). По-голямата част от общата пазарна капитализация на SSE се състои от бивши държавни компании като големи търговски банки и застрахователни компании. Много от тези компании търгуват на борсата едва от 2001 г. SSE се нарежда на четвърто място в света по отношение на общата пазарна капитализация на фондовите борси, след само NYSE, Nasdaq и Токийската фондова борса.

Според Световната федерация на борсите (The World Federation of Exchanges) края на декември 2021 г. по критерий пазарна капитализация Шанхайската фондова борса заема трето място в света след Ню Йоркската фондова борса и NASDAQ. Нейната пазарна капитализация към края на 2021 година възлиза на 7,69 трилиона USD на дневна база.

По отношение показател стойност на търгувани акции т.е. дневен оборот Шанхайската фондова борса заема четвърто място в света след Ню Йоркската фондова борса, NASDAQ и китайската борса в Shenzhen. Както се вижда от графика 2 дневната стойност на всички търгувани акции възлиза на приблизително 11 трилиона USD на дневна база.

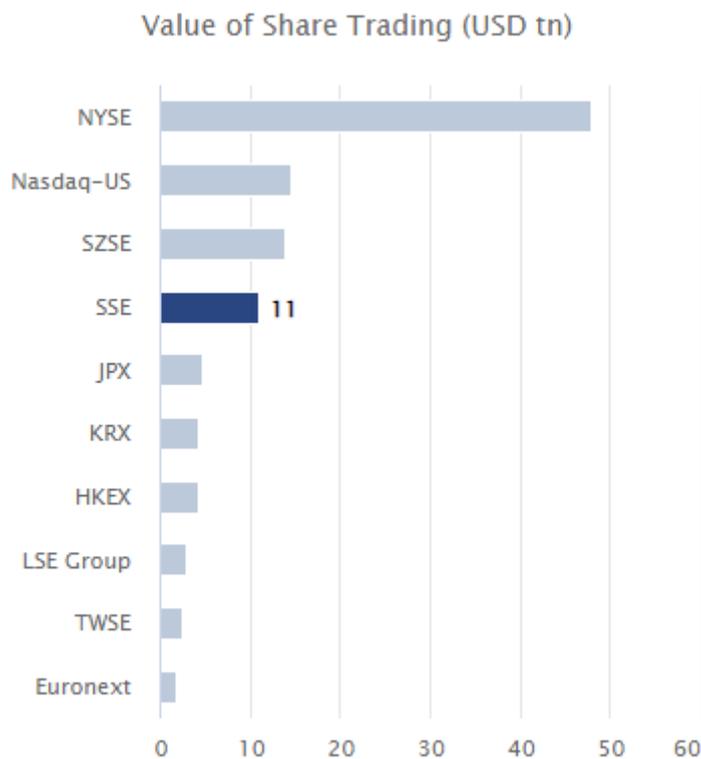
По отношение показателя финансови средства набрани чрез първоначално публично предлагане (IPO) Шанхайската фондова борса заема трето място в света след Ню Йоркската фондова борса и NASDAQ. Фондовете към края на 2021 година възлиза на 37,43 млрд. USD.

По отношение показателя доход от дивиденди (High Dividend Yield) според данни на Китайската комисия по ценни книжа (China Securities Regulatory Commission (CSRC) основният индекс на Шанхайската фондова борса заема първо място в света след Ню Йоркската фондова борса и NASDAQ. Фондовете към края на 2021 година възлиза на 37,43 млрд. USD. High Dividend Yield (TTM).

² <http://english.sse.com.cn>

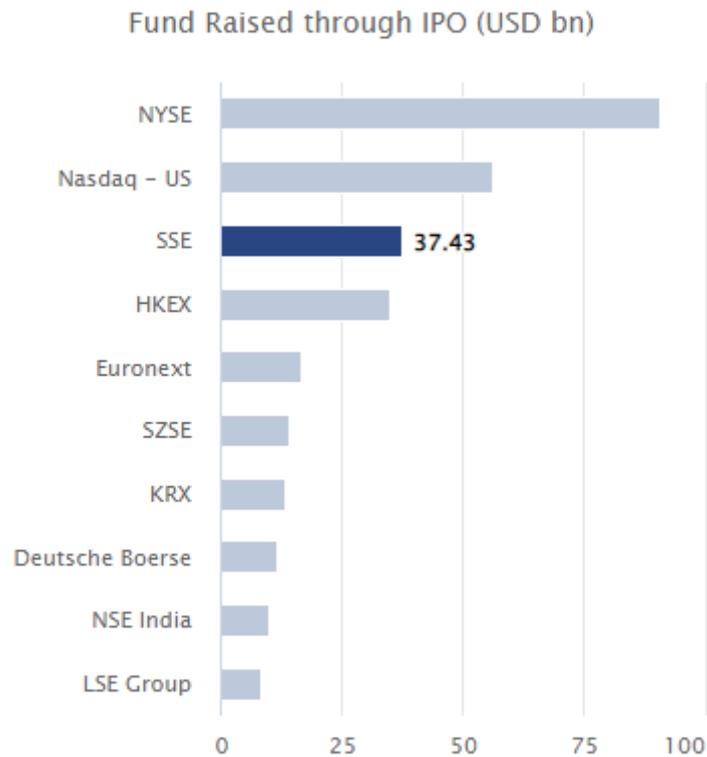
Графика 1. Класация на световните борсови пазари по пазарна капитализация³

Графика 2. Класация на световните борсови пазари по стойност на търгуваните акции⁴

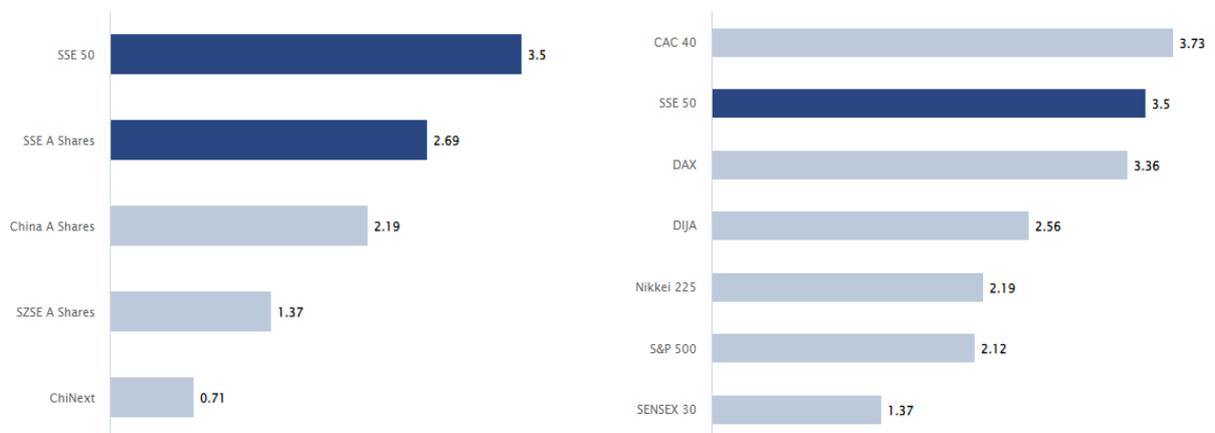
³ <https://www.world-exchanges.org/>

⁴ https://www.world-exchanges.org

Графика 3. Класация на световните борсови пазари по показател средства набрани чрез първоначално публично предлагане⁵

High Dividend Yield (TTM)

Source: CSRC, Wind, as of the end of 2018.

Графика 4. Класация на световните борсови индекси по най-висок дивидент⁶

⁵ <https://www.world-exchanges.org>

⁶ <http://www.csrc.gov.cn>

ДЕСКРИПТИВЕН СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА СИСТЕМАТА ОТ БОРСОВИ ИНДЕКСИ

SSE Composite Index, публикуван на 15 юли 1991 г., е първият индекс, който отразява представянето на целия пазар на ценни книжа в Шанхай, който включва всички изброени акции А и акции В на SSE и се изчислява въз основа на общата пазарна капитализация на тези изброени запаси. Той представлява 20-годишната история на развитието на китайските капиталови пазари и който е най-широко използваният индекс на пазара на ценни книжа в Китай.

Таблица 2. Deskriptivna statistika na korigirana cena na zatvarяne na SSE Composite Index⁷

<i>Коригирана цена на затваряне</i>	
показател	стойност
средна аритметична	3 188,09 CNY
стандартна грешка	6,72 CNY
медиана	3 214,85 CNY
мода	3 276,09 CNY
стандартно отклонение	106,67 CNY
извадкова дисперсия	11 377,63 CNY
Коефициент на ексцес	-0,373953
коефициент на асиметрия	-0,497614
ранг	522,78 CNY
минимум	2 886,43 CNY
максимум	3 409,21 CNY
сума	803 397,58 CNY
Брой наблюдения	252

Графика 5 представя диаграма на изменението „коригирана цена на затваряне“ на SSE Composite Index за периода 21.03.2022 г.-31.03.2023 г.

Графика 5. Диаграма „коригирана цена на затваряне“ на SSE Composite Index за периода 21.03.2022 г.-31.03.2023 г.⁸

⁷ Изчисления на автора, данни <https://finance.yahoo.com/quote/000001.SS>

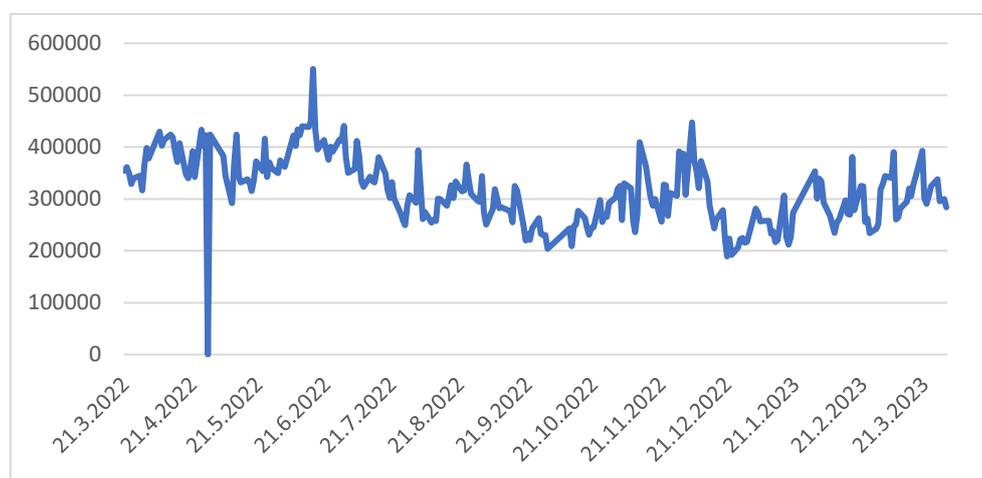
⁸ Създадена от автора данни, <https://finance.yahoo.com/quote/000001.SS>

От диаграмата е видно, че от началото на 2023 г. се наблюдава намаляване волатилността на индекса и стабилизиране на неговата стойност.

Таблица 3. Дескриптивна статистика на SSE Composite Index⁹

<i>Бр. търгувани акции</i>	
показател	стойност
средна аритметична	314788
стандартна грешка	4146
медиана	314750
мода	344400
стандартно отклонение	65820,32
извадкова дисперсия	4332314280
Коефициент на ексцес	1,449150419
коефициент на асиметрия	-0,078874544
ранг	550500
минимум	100
максимум	550600
сума	79326600
Брой наблюдения	252

Таблица 3 дава информация по отношение на ликвидността на фондовия пазар в Шанхай. Вижда се, че средно на борсата се продават на ден 314 788 броя акции като най-често за визирания период са се продавали 344 400 броя за ден. Изключение прави 28.04.2022 г. когато са продадени са 100 бр., но това се явява екстремална стойност, единично изключение, което може да се дължи на някакво специално събитие в Китай.

Графика 6. „Брой търгувани акции“ на SSE Composite Index за периода 21.03.2022 г.- 31.03.2023 г.¹⁰

През юни 2002 г. SSE реструктурира оригиналния индекс SSE 30 и го преименува на индекс SSE 180. Индексът SSE 180 избира 180 от най-представителните акции, изброени на SSE, въз основа на представителството на сектора, размера и ликвидността, за да отрази цялостната ситуация и функционирането на пазара на ценни книжа в Шанхай и да служи като показател за ефективност на тези добре познати големи акции на сините чипове, както и базов инструмент за финансови деривати.

⁹ Изчисления на автора, данни <https://finance.yahoo.com/quote/000001.SS?p=000001.SS&.tsrc=fin-srch>

¹⁰ Създадена от автора данни, <https://finance.yahoo.com/quote/000001.SS>

Индексът SSE 50, който беше публикуван през януари 2004 г., включва 50 от най-големите, високоликвидни и най-представителни акции, регистрирани на SSE, и отразява представянето на редица водещи и най-влиятелни предприятия на пазара на ценни книжа в Шанхай.

Стартирането на индекса SSE 380 през ноември 2010 г. направи SSE 380 като индикатор за посоката на развитие на националната икономика и корекцията на икономическата структура, което избра 380 акции, които са добре развиващи се, високодоходоносни новопроцъфтяващи корпорации на фондовите пазари в Шанхай, с изключение на акциите в SSE 180 индекс, или губещи корпорации и без дивиденди през последните 5 години.

Индексът SSE 100 избира 100-те най-добри акции от индекса SSE 380 въз основа на процента на нарастване на приходите, нетната печалба и ROE на тези корпорации, за да отрази новоразвиващите се пазари на сини чипове в Шанхай и който беше публикуван през април 2012 г.

Индексът SSE 150 се състои от 150-те най-добри акции, изключва компонента на индекса SSE 180 и индекса SSE 380 въз основа на техния процент на нарастване на приходите, нетната печалба и ROE, за да отрази потенциала на пазарите на сини чипове, който беше публикуван през април 2012 г. като добре.

Индексът SSE 50 и индексът SSE 180 се концентрират върху традиционни индустрии като финанси, енергетика, суровини и тежка промишленост, докато индексът SSE 380, индексът SSE 100 и индексът SSE 150 съвместно покриват ново развиващи се индустрии като енергийни решения, зелена енергия, ИТ, био- Tech, TMT и потребителски пазари, което показва посоката на корекцията на китайската икономика.

Индексът на държавните облигации на SSE се изчислява въз основа на публикуваните количества на националните държавни облигации с оставащ матуритет повече от 1 година, което е направено така, че да отразява промените на целия пазар на облигации.

Индексът на корпоративните облигации на SSE избира допустими корпоративни облигации, листвани както на фондовата борса в Шанхай, така и на фондовата борса в Шенжен, с оставащ срок до краен падеж над 1 година, което е направено така, че да отразява цялостното представяне и печалба на пазара на корпоративни облигации. SSE Corporate Bond 30 Index се състои от 30-те най-добри ликвидни и най-мощни корпоративни облигации, които се представят добре на целия пазар и могат да се използват като цел за ETF облигации.

SSE Enterprise Bonds Index е първият индекс, който отразява промените в цените на корпоративните облигации, регистрирани на SSE, и който се изчислява ежедневно и своевременно и се публикува на пазара, за да предостави точен бенчмарк и инструмент за анализ.

SSE Fund представлява всички инвестиционни фондове за ценни книжа, регистрирани на SSE, които могат да отразяват промените в цените и представянето на фондовия пазар.

SSE SH Equities Index избира допустимите дялови ценни книжа под Shanghai-Hong Kong Stock Connect, включително съставните части на SSE 180 Index SSE 380 Index и акции на A, регистрирани както на SSE, така и на SEHK като съставни части. Индексът е проектиран да отразява пазарното представяне на допустимите Ценни книжа на SH в рамките на Shanghai-Hong Kong Stock Connect.

Индексът SSE 50, индексът SSE 180, индексът SSE 380, индексът SSE 100, индексът SSE 150 поотделно представляват типичните корпорации в ултра-големи, големи, средни и потенциални корпоративни пазари на сини чипове в Шанхай, всички от които представляват многостепенните пазари на SSE. Серията SSE Bonds Index и SSE Fund Index представляват поотделно пазара на облигации в Шанхай и фондовия пазар. Тези индекси съвместно

изграждат система от индекси на SSE, които се обслужват четири цели на SSE - изграждат фондовия пазар на сини чипове, развиват пазара на акции, пазара на деривати, пазар на облигации и интернационализиране на SSE.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направения сравнителния анализ по показатели за пазарно представяне, представен в статията могат да се направят изводи, че Шанхайската фондова борса превъзхожда фондовите борси в Европа и се нарежда непосредствено след най-големите пазари за акционерен капитал в САЩ (Ню Йоркската фондова борса и NASDAQ), а по отношение показателя доход от дивиденди (High Dividend Yield) според данни на Китайската комисия по ценни книжа (China Securities Regulatory Commission (CSRC) основният индекс на Шанхайската фондова борса заема първо място в света. Това означава че, въпреки регулациите на китайската държава борсата в Шанхай представлява един динамично развиващ се съвременен ликвиден борсов пазар, който предоставя на инвеститорите огромен брой възможности за инвестиране в различни сектори на китайската икономика, капиталови печалби, диверсификация и в близко бъдеще се очаква да нараства неговото пазарно представяне и значение.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА И ИНТЕРНЕТ ИЗТОЧНИЦИ

1. Георгиев, Г.П., Г. Кръстева и В. Георгиева „Корпоративен риск мениджмънт“, Второ издание, Макрос, Пловдив, 2018 г., ISBN 978-619-203-215-9
2. Георгиев Г. „Корпоративен риск мениджмънт“, МАКРОС, Пловдив, 2015 г.
3. Георгиев Г. „Финансов риск мениджмънт“, МАКРОС, Пловдив, 2015 г.
4. Георгиев Г. „Управление на банковия риск“, В. Търново 2012 г.
5. GARP, “Foundations of Banking Risk: An Overview of Banking, Banking Risks, and Risk-based Banking Regulation”, John Wiley & Sons; 1-st edition, 2009
6. Mehta Amit, M. Neukirchen, S. Pfetsch and Thomas Poppensieker, ”Managing market risk: Today and tomorrow”, McKinsey Working Papers on Risk, Number 32, May 2012, p.4
7. Van Deventer, Donald R., Kenji Imai, Mark Mesler, “Advanced Financial Risk Management: Tools and Techniques for Integrated Credit Risk and Interest Rate Risk Management”, Wiley, Second edition, 2013
8. Hull John, “Risk Management and Financial Institutions”, John Wiley & Sons, 3rd Edition edition, 2012
9. Blunden Tony and John Thirlwell, “Mastering Operational Risk: A Practical Guide to Understanding Operational Risk and How to Manage it”, FT Publishing International, 2 edition 2013
10. Fomby, Thomas B., A. Murphy, L. Kilian, “VAR Models in Macroeconomics - New Developments and Applications: Essays in Honor of Christopher A. Sims”, Emerald Group Publishing Limited, 2013
11. Wong, Max C. Y., “Bubble Value at Risk: A Countercyclical Risk Management Approach” , Wiley, Revised Edition edition, 2013
12. Roychoudhury S., “Likelihood of Loss and the Value at Risk”, Capital University, 2010
13. [.http://www.csrc.gov.cn/](http://www.csrc.gov.cn/)
14. <https://www.cnbc.com/quotes/.SSEC>
15. <http://english.sse.com.cn/markets/equities/overview/>
16. <https://www.world-exchanges.org>
17. <https://finance.yahoo.com>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

ON SOME MACRO THEORETICAL INTERPRETATIONS OF CORRUPTION

Petar Petkov

University of agribusiness and rural development, Bulgaria

Abstract: The problem of the proposed article is to shift the focus of consideration of corruption to the macro level, which allows to capture the global trends goals and objectives, namely the view on the influence of government policy and anti-corruption reforms. This topic is quite current and is important for the formation of intolerance to corruption. The methodology in the article is comparative-bibliographic, emphasizing the personal attitude of the author. At the end of the presentation, questions are left open about the state of analysis of the relationship between corruption and institutions.

Keywords: corruption, measures to fight, anti-corruption reforms.

ЗА НЯКОИ МАКРОТЕОРЕТИЧНИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА КОРУПЦИЯТА

Петър Пламенов Петков

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Проблемът на предложената статия е изместването на фокуса на разглеждане на корупцията на макроравнище, което позволява да се уловят глобалните тенденции цели и задачи, а именно погледа върху влиянието на правителствената политика и антикорупционните реформи. Тази тема е доста актуална и има значение за формиране на нетолерантност към корупцията. Методиката в статията е сравнително-библиографска, като е наблегнато върху личното отношение на автора. В края на изложението са оставени отворени въпросите за състоянието на анализ на връзката между корупцията и институциите.

Ключови думи: корупция, мерки за борба, антикорупционни реформи.

ВЪВЕДЕНИЕ

Понастоящем, само на пръв поглед обаче, областта на изследване на корупцията, изглежда доста пълна и има фундаментална основа. Например, Rose-Ackerman (1996) установява връзки между корупцията и икономически или политически фактори. В трудовете си, обаче Dimant (2014), Sassi (2016) и Spector (2016), дават преглед на най-ефективните антикорупционни мерки, основани на успешни практики, идентифицират динамиката на корупцията в държави, въз основа на възникващи данни. Редица проведени изследвания, напр. на Langbein (2019), Bahromovna (2020) и на Maisondieu-Laforge (2021), доста убедително доказват тезата за негативните последици от разрастването на това явление, както и влиянието на корупцията върху икономическите аспекти (обем на инвестициите и тяхната ефективност, ниво на благосъстояние), социалните (формиране) на толерантност към корупцията, разбирането ѝ като неизбежна даденост и начин за правене на нещата), политически (функциониране на бюрокрацията, стабилност на режима, качество на публичната политика).

ИЗЛОЖЕНИЕ

Критичният анализ на изследванията върху корупцията позволява да идентифицираме редица неточности, на фона на фрагментацията и разширението на предмета на изследване по Potrafke (2019). Това показва неспособността на утвърдените аналитични конструкции, да обяснят процесите, протичащи днес.

Причината за това е наличието на празнина между двете нива на изследване: микро- и макроравнище. Всъщност, се губи от поглед влиянието на правителствената политика и антикорупционните реформи върху трансформацията на изследваното явление. Следователно, корупцията се разбира като екзогенен фактор, т.е. като отправна точка. Това поражда една порочна логика на търсене на най-ефективните мерки за борба с корупцията на базата на прилагане на мерки, които са доказали своята ефективност.

Въпреки това, мястото на корупцията в системата на обществените отношения остава неясно, както се вижда от различните концепции за разбирането ѝ. Всъщност, става дума за липса на артикулирано системно разбиране за корупцията, изразяващо се не в разнообразни дефиниции, не в измерението корупция, съществуваща във всички сфери, а в разбирането и определянето на причините и точките на корупцията, факторите, допринасящи за неговото развитие или намаляване, както и механизмите на неговото функциониране и трансформация.

Явлението корупция, се разбира като пазар, който се подчинява на икономическата логика и се основава на три основни фактора: качество на институциите, обхват и степен на държавно регулиране. Въпреки това, преди да започнем да развиваме споменатия механизъм на корупция и да обясняваме процесите на функциониране на корупционните пазари, трябва да се обърнем към направените по-рано теоретични разработки на Nas (1986), Shleifer (1993) и на Doig (1995). Струва си да се отбележи, че не се фокусираме върху традиционното хронологично записване на трансформациите в разбирането на това явление, а се стремим да систематизираме основните трудове в областите на изследване, да запишем „предшествениците“ на разбирането на корупционните пазари и да идентифицираме тенденциите в изследването.

От създаването си, през 70-те години на миналия век, изследванията на корупцията се развиват неравномерно. Така от 1996 г. изследванията на проблемите на корупцията растат експоненциално, с пик през 2018 г., след което има както качествен, така и количествен спад.

В изследванията на корупцията се забелязва ясна доминация на икономическия подход, предимно на политическата икономия. Теорията за рационалния избор, теорията за общественния избор и моделът принципал-агент са от ключово значение за интерпретацията

на корупцията. През 2019 г. се появиха и опити корупцията да се тълкува като проблем на колективното действие, според Reinsberg (2020).

Налице е ясно доминиране на определена методология на всеки етап от развитието на изследването на корупцията от 80-те години на миналия век. В същото време, от 2020 г. насам регресионният анализ се превърна в основен метод за изследване на корупционните проблеми, което, съчетано със страстта към индексите на корупцията, базирани на експертни оценки и други форми на количествено определяне на явлението, доведе до прекомерна фрагментация на изследователското пространство.

Този огромен пласт от разнородни количествени изследвания може условно да се характеризира като връзка на корупцията „с всичко живо“. Anapriosyan (2020) повдига въпроса за проверимостта на данните, идентифицирани с помощта на регресионен анализ, чийто основен проблем е не толкова в методологията на изследването, а като референтни данни - индекси на корупция, съставени с помощта на качествени методи.

Логиката за развитие на корупционните изследвания на Maisondieu-Laforge (2021), в рамките на определения период, е следната:

- изследване на причините за корупцията на макроравнище (теория на рационалния избор, теория на игрите, казуси, вероятностни математически модели);
- методи за борба с корупцията (доминиращата методологическа тенденция са казуси, изучаване на най-добрите практики, регресионен анализ);
- последици от корупцията (регресия и анализ на „големи данни“ с помощта на междудържавни и междусекторни анализи).

Анализът на горните публикации ясно показва, че пикът на изследванията на корупцията е в средата на 90-те до края на 2020 г. През този период са създадени най-фундаменталните и затова цитирани трудове по този въпрос, а именно на Rose-Askerman (1996) и на Menard (2016). Като цяло обаче се оказва, че тези тенденции са многопосочни и далеч не благоприятстват развитието на по-нататъшни изследвания.

Въпреки това, един от основните проблеми, свързани с процеса на изследване на корупцията, е изключително niskият дял на теоретичните разработки, насочени към описание на механизма на корупцията. Някои от тези творби са с чисто дискуссионен характер, напр. на Нисневич (2017) и на Papadamou (2017), в които се правят доста общи изводи въз основа на анализ на богат фактически материал.

Последицата от използването на този подход е създаването на различни видове процеси на организиране, най-очевидната от които е регионалната класификация на корупцията, която обаче не издържа на критика от позицията на Gozcek (2018), поради изключително висока обобщеност и липса на изключителни характеристики на всеки от класовете.

Сред идентифицираните „бели петна“ на актуалното състояние на проблемното поле на изследване на корупцията, могат да се открият следните:

- Липса на ясен консенсус, относно определението за корупция.

Този проблем не е фундаментален, тъй като вече са разработени достатъчен брой дефиниции, които разкриват променящите се форми и характеристики на корупцията. Трудовете на горепосочените изследователи разкриват тенденция към неуточненост на понятието корупция (при положение, че няма общ консенсус в разбирането за корупция), което позволява да се разбира като всичко и като нищо едновременно време.

- Поради дългото историческо съществуване на феномена на трансформация на корупцията под въздействието на факторите на глобализацията, изследователите могат да го игнорират.

Такива трансформации на корупцията ограничават приложимостта и обяснителния потенциал на някои предварително създадени теоретични конструкции.

- Раздробяване на изследователските области.

Съвременната тенденция към стесняване на предмета на изследване доведе до създаването на многопосочни концепции, които имат доста убедителен обяснителен потенциал изключително на макроравнище.

След като идентифицирахме основните тенденции и идентифицирахме „белите петна“ в проблемното поле на изследването на корупцията, преминаваме към обяснение на механизма на функциониране на корупционния пазар, опирайки се на съществуващите методологични разработки.

Разбирането за корупцията като вид пазарни отношения като цяло не е ново. Анализът на литературата показва, че редица автори разглеждат съществуването на корупционен пазар като Rangazas (2016) и Chang (2018) и го обясняват чрез категориите търсене и предлагане, а също така идентифицират онези фактори, които според тях са способни по един или друг начин влияят върху динамиката на корупцията. Сред тях бяха отбелязани: качеството на законите, според Potrafke (2019), тежестта на държавното регулиране - Rangazas (2016), медийна свобода - Shittu (2018), прозрачност на публичната администрация - Reinsberg (2020), качество на бюрокрацията - Mano (2020) и др.

Предлаганата парадигма също се основава на икономически категории, но те се разбират като ендогенни. Политическите променливи са екзогенни. Работите, извършени в духа на икономическия детерминизъм, са в състояние да обяснят статични корупционни процеси, но не и динамични промени, тъй като икономическите фактори (данъчно облагане, заплати на държавните служители, бюджетни разходи и др.) зависят от политически решения.

Разпространението на корупцията зависи от взаимодействието на три фактора: качеството на институциите, обхвата на държавното регулиране и степента на държавно регулиране.

Източникът на корупцията е властта, според Rose-Ackerman (1996). Концентрацията на административни ресурси в даден агент произтича не само от закони, но и от широки дискреционни правомощия. Корупцията се разпространява при условие, че се разширява обхватът на държавното регулиране, увеличавайки броя на точките на потенциална поява на корупция.

Вторият фактор е ниската степен на държавно регулиране, в рамките на което на корумпираните участници се дава широк набор от правомощия, според Uberti (2022), което, съчетано с несигурността на регулаторното регулиране, води до увеличаване на корупционното поведение, според Ioannides (2023).

За корумпирания участник (желаещ да сключи корупционна сделка, за да получи облаги) - продавачът - отправната точка на корупционното поведение е ситуация, в която поради несвършени институции за контрол, преразпределение на ресурсите, отчетност, засягащи крайния представянето на агенцията, сред агентите има търсене на определен „допълнителен доход“, според Rangazas (2016). Те получават този доход чрез корупционно поведение. В същото време способността им да печелят доход зависи от наличния административен ресурс.

Търсенето на корупция от страна на купувачите възниква в ситуация, в която поради описаните по-горе характеристики е трудно да се навлезе на пазара, според Paradatou (2017) както на стоките, така и на услугите. Така принципът на намаляване на разходите започва да работи, според него.

Принципът на увеличаване на печалбите започва да работи, ако конкуренцията на пазара се характеризира със свършенство и следователно предприемачите се стремят да променят характеристиките си с помощта на корупционни плащания, според Reinsberg (2020). Така се формира търсенето на корупция.

Корупционният пазар обаче не представлява специфичен набор от стоки или услуги, които се споменават във връзка с описанието на ежедневната корупция, според Reinsberg (2020).

С развитието на корупцията (т.е. спад в качеството на институциите, разширяване на обхвата на държавното регулиране, намаляване на степента на регулиране) настъпва трансформация на съществуващата надстройка: за продавача това е възможност да получават допълнителни доходи.

За купувача корупцията се превръща в принудителна мярка, тъй като вместо да избере стратегия за намаляване на разходите или увеличаване на печалбите, той е изправен пред нарастващи бариери пред осъществяването на своята дейност (не само предприемачески, но и например политически).

Макроикономическият купувач се оказва в ситуацията да избира: да плати и да остане на пазара или да не плати и да бъде изтласкан от пазара, според Song (2020). В зависимост от конфигурацията на корупционните пазари корупционният пазар може да се формира като централизиран (покровителска мрежа) или децентрализиран.

Вторият тип показва изключително ниско качество на институциите и липса на контрол. В същото време именно децентрализираната корупция причинява най-голяма вреда на функционирането на пазарите като цяло.

Въз основа на анализ на предишни проучвания ние предложихме парадигма на корупционните пазари. Това развитие е теория от средно ниво, която ни позволява да обобщим идентифицираните по-рано фактори, които влияят върху динамиката на корупцията.

Развитието на предложената концепция се основава на няколко предварително доказани основни предпоставки, а именно:

- Ендогенност на икономическите фактори, влияещи върху корупцията.

Корупционните пазари се развиват в строго съответствие с общите икономически принципи. Участниците се държат рационално и се стремят да максимизират своята полза, ако оценката на рисковете от залавяне е по-малко значима от потенциалната печалба.

Тази оценка се основава на три фактора: твърдостта на „правилата на играта“ и тяхното спазване (качество на институциите), способността да се установяват нови норми или да се използват създадените процедурни противоречия за формиране на предлагането на корупция (степен на държавно регулиране), конфигурацията на административните ресурси и покритието на пазара (покритие на държавното регулиране). Тези фактори не са икономически, а се коренят в предварително взети политически решения, което обуславя производността на икономическите фактори от политическите.

- Отхвърляне на предварително създадени обобщения, свързани с обяснение на ефективността на антикорупционните мерки, получени чрез екстраполиране на резултатите от проучвания на микрониво към макроравнище.

Корупцията в етапа на своето първоначално развитие се превръща от еднократни сделки в надстройка над пазара (или пазарите) на съществуващи стоки и услуги (икономически, политически) и функционира в съответствие с принципите на динамиката на качеството на институциите, обхвата и степента на държавно регулиране.

С по-нататъшното разпространение на корупцията се наблюдава постепенно изместване и замяна на пазарите на стоки и услуги с корумпирани пазари (т.е. такива, при които получаването на стоки и услуги изисква допълнителни плащания, а в бъдеще гаранцията за получаване на тези стоки и услуги се губи дори ако плащането е извършено). Тоест възниква това, което се нарича системна корупция.

В максималното си проявление самата корупция се превръща в „правило на играта“, интегрирайки се в системи от институции и процеси на държавно регулиране.

Тази теория предоставя възможности за изучаване на корупцията, както в отделни сфери на обществения живот, така и на държавно ниво: това зависи от основното разбиране

на корупцията, вложено от изследователя. Теорията също така осигурява основата за по-нататъшни качествени, количествени и смесени изследвания.

Аналитичният модел на бюрократичната корупция през призмата на теорията за обществения избор се основава на две предпоставки: бюрократите се стремят да максимизират собствената си ползност. Те имат монополен контрол върху производството на определени стоки и услуги. Корупцията се формира от търсенето, предлагането и конкуренцията при потреблението на стоки.

Корупцията е самоусъвършенстващ се феномен, който естествено се разширява при липса на ограничения. Това е обмен между страните, по време на който една от тях прехвърля на другата. Самовъзпроизвеждането на корупцията се дължи на наличието на квазимонополна власт или правомощия, например делегирани, на една от страните.

Разрастването на корупцията се дължи на три фактора: предлагане, генериращо търсене (създаване на условия, при които предлагането на подкуп е най-добрата алтернатива за постигане на целта); предлагане, генериращо търсене (предлага се подкуп за получаване на незаконни привилегии) и ефектът „учене чрез правене“ (веднъж установените правила за даване и приемане на подкупи се подкрепят от нови „продавачи“ и „купувачи“ чрез устна информация и работа в мрежа, което позволява минимизиране на рисковете от залавяне), според *Maisondieu-Laforge (2021)*.

Факторите, влияещи върху корупцията, включват секретност на операциите, работа в мрежа, набиране на персонал и несигурност в цените или предлагането, според *Ioannides (2023)*.

Икономическо моделиране на търсенето и предлагането се извършва в условията на корупционен риск. Тъй като корумпираните служители се стремят да сведат до минимум риска да бъдат заловени, те ще се опитат да ограничат информацията и достъпа до незаконно преразпределение на ресурси към трети страни. Поради тази причина корумпираните служители не създават „търг“ за всяко корумпирано предложение, а са склонни да разпределят последното сред клики от доверени хора. Начин за увеличаване на приходите от корупция е създаването на еластично предлагане – което е възможно, ако един бюрократ може да повлияе на качеството на предоставяните услуги, според *Gozcek (2018)*. В този случай доходите от корупция ще се увеличат с помощта на нови източници или увеличаване на размера на подкупа поради несигурност в предоставянето на администрирани ресурси.

Налице е корупционно разлагане на предлагането в съответствие с търсенето, на макроравнище. Подробните отговорности на длъжностното лице, прозрачността при предоставянето на публичните услуги и повишаването на степента на регулиране водят до намаляване на корупцията.

В теорията за държавното регулиране, регулирането е създадено за извличане на печалби (наеми) чрез подкупи, гласове или вноски за кампании, а не за обществено благо. Колкото по-голяма е регулацията и колкото по-скъпи са процедурите за започване на бизнес, толкова повече е корупцията, но не толкова по-високо е качеството на регулаторния продукт.

Механизмът за предлагане на корупция винаги води и до неминуемо увеличаване на държавната намеса. Но за корумпираните макропазари със слаби институции този растежът ще настъпи експоненциално. Корупцията е резултат от това, че бюрократите продават държавна стока или услуга. Зависи от нивото на централизация и структурата на държавния апарат, т.е. колкото по-голяма е децентрализацията, толкова по-голяма е корупцията, според *Bardhan (2017)*. Само отчасти, обаче, е установен механизмът на корупционна транзакция на макроравнище.

Условията на една корупционна транзакция зависят от продавача, който определя размера на подкупа, и от фирмата, чието решение зависи от способността да плати подкупа (въз основа на очакваната полза) и способността да откаже (цената на преместване на бизнес, за да се избегне подкупът, според *Нисневич (2017)*).

Следователно тези, които не могат да напуснат, плащат повече подкупи: т.е. фирми, свързани с публичния сектор и големи компании, според Быстрова (2012). Размерът на подкупа се определя по следния начин: колкото по-голяма е очакваната полза и колкото по-малък е шансът за излизане от сделката, толкова по-голям е подкупът, според нея. Налице и търсене на административна корупция. Неефективността на изследванията на макроравнището на корупцията е, че те не обясняват националните различия, според Ioannides (2023).

Концептуални предпоставки за анализ на връзката между корупцията, институциите (демократични политически структури, бюрокрация, право, съдилища, пазарни институции) и общественото доверие. Неоднозначни тенденции в еволюцията на корупцията в случай на демократични реформи, според Uberti (2022).

Страните, които са насочени към обогатяване на малък елит чрез извличане на рента от широката основа на пирамидата – неелита), изпитват по-голяма икономическа нестабилност и са по-податливи на икономически кризи. Лошите институции причиняват нестабилност чрез различни макроикономически канали. Качеството на институциите се определя от корупционния пазар. Прилагането на каквито и да е, дори най-добрите реформаторски практики в некачествени институции не води до очакваните подобрения.

Пазарната конкуренция намалява стимулите за поведение, търсещо рента. Такива ограничения са непостижими за транзитните модели, при които основните причини за корупцията са комбинация от бариери за навлизане на пазара, неефективна законодателна система и неконкурентна инфраструктура на доставчиците на услуги, според Bahromovna (2020).

Висококачествените институции, които включват конкуренция, намаляват предлагането и търсенето на корупция. Корупцията зависи от политическите институции в два аспекта: транзакционни разходи и прозрачност. Ниската производителност на модела гарантира сливането на бизнеса и политиката; повишената прозрачност в демокрацията води до повишени транзакционни разходи за корупционна сделка. В условията на прозрачност корупцията застрашава кариерата и политиците са принудени да провеждат антикорупционни реформи, според Langbein (2019).

Зависимостта на политическата корупция от качеството на институциите. Корупцията е вид транзакционна цена, така че икономическият растеж в страни с висока корупция се забавя. Целта на борбата с корупцията не е борбата с агентите, а оптимизирането на структурата на разходите, според Reinsberg (2020).

Връзката между корупцията и политическия режим чрез качеството на институциите: с висококачествени институции и с нискокачествени институции. При първия режим корупцията намалява икономическия растеж; във втория не засяга особено, според Gründler (2019) и Maisondieu-Laforge (2021). Във връзка с измерване на корупционния пазар от гледна точка на институционално качество, неминуемо се стига и до неравномерно развитие на корупционните пазари в резултат на еднакви антикорупционни мерки поради първоначално различни канали на корупционно поведение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Остава отворен въпроса, дали прозрачността е ключът към намаляване на корупцията. Проблем е също и универсалността на антикорупционни практики. Прозрачността не води непременно до намаляване на корупцията, тъй като не гарантира възможността да се използва информация за намаляване на корупцията. Може да се използва при информационна асиметрия от длъжностни лица за получаване на подкупи ако прозрачността увеличава шансовете за идентифициране на длъжностното лице, на което трябва да бъде платен подкупът. Прозрачността помага само ако има висококачествени институции, ако има нискокачествени институции, това води до увеличаване на корупцията.

Причината, поради която антикорупционните кампании се провалят в страните със системна корупция, не е, че няма никой, който желае да действа като принципал над корумпиран агент, а защото цената на честното поведение в корумпираните общества е твърде висока. Промяната на формалните и неформалните правила на играта е единственото решение за борба със системната корупция, включително създаването на нов модел за подражание.

Следователно, увеличаването на прозрачността не помага без премахване на проклятието на ресурсите и изграждане на институции, които ограничават търсенето корупция.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Anapiosyan, A. (2020), Conflict of Interest in Eastern Europe: Corruption in macroeconomy, *Global Finance Journal*, vol. 3, p. 72.
2. Bahromovna, T. (2020), Corruption: concept, genesis, evolution and survival trends. *International Journal of Discourse on Innovation, Integration and Education*, vol. 1, p. 409.
3. Bardhan, P. (2017), Corruption and development: A review of issues. *Journal of Economic Literature*, Vol. 3, pp. 336–337.
4. Chang, C. (2018), Environmental Performance, Corruption and Economic Growth: Global Evidence Using a New Dataset, *Applied Economics*, Vol. 49, pp. 504–506.
5. Dimant, E. (2014), The Antecedents and Effects of Corruption – A Reassessment of Empirical Findings., p. 87.
6. Doig, A. (1995), Good government and sustainable anti-corruption strategies, *Public Administration and Development*, vol. 2, p. 152.
7. Gozcek, L. (2018), Control of Corruption, International Investment, and Economic Growth: Evidence from Panel Data, *World Development*, Vol. 103, pp. 323–324.
8. Gründler, K. (2019), Corruption and economic growth: New empirical evidence. *European Journal of Political Economy*, vol. 1, p. 147.
9. Hong, F. (2020), Collusion, extortion and the government’s organizational structure., *Journal of Economic Behavior & Organization*, vol. 2, pp. 14–15.
10. Huang, C. (2016), Is corruption bad for economic growth? Evidence from Asia-Pacific countries. *The North American Journal of Economics and Finance*, vol. 3, pp. 247–248.
11. Ioannides, M. (2023), On the macroeconomics of corruption, *Economic Review*, Springer, vol. 5, pp. 125-126.
12. Langbein, J. (2019), Core–periphery disparities in Europe: Is there a link between political and economic divergence? *European Politics*, pp. 14–15.
13. Maisondieu-Laforge, O. (2021), National corruption and international banking. *Global Finance Journal*, vol. 4, p. 21.
14. Mano, L. (2020), Understanding the Spirit of the Constitution on Corruption, *Rights Journal*, vol. 3, p. 76.
15. Menard, A. (2016), Understanding the link between aid and corruption: A causality analysis. *Economic Systems*, vol. 2, p. 262.
16. Nas, T. (1986), A policy-oriented theory of corruption. *American Political Science Review*, vol. 1, pp. 114–115.
17. Papadamou, S. (2017), Public investment, inflation persistence and central bank Independence. *Journal of Economic Studies*, vol. 4, p. 96.
18. Potrafke, N. (2019), Corruption and Economic Growth: New Empirical Evidence, Working Papers No. 309, Munich: Leibniz Institute for Economic research, p. 157.
19. Rangazas, P. (2016), The culture of corruption, tax evasion, and economic growth. *Economic Inquiry*, vol. 1, p. 522.
20. Reinsberg, B. (2020), Bad governance: How privatization increases corruption in the developing world. *Regulation & Governance*, vol. 4, p. 73.

21. Rose-Ackerman, S. (1996), Democracy and Grand Corruption, International Social Science Journal, no.149, pp. 365-366.
22. Sassi, S. (2016), The corruption-inflation nexus: Evidence from developed and developing countries. Journal of Macroeconomics, Vol. 16, pp. 135–136.
23. Shittu, W. (2018), The nexus between external debt, corruption and economic growth, Journal of Economic and Management Studies, vol. 3, p. 321.
24. Shleifer, A. (1993), Corruption, The Quarterly Journal of Economics, vol. 3, p. 605.
25. Song, C. (2020), Economic growth, corruption, and financial development: Global evidence. Economic Modelling, vol. 1, p. 824.
26. Spector, B. (2016), The benefits of anti-corruption programming: Implications for low to lower middle-income countries. Crime, Law, and Social Change, vol. 4, p. 425.
27. Uberti, L. (2022), Corruption and Growth: Historical Evidence, Journal of Comparative Economics, Vol. 50, pp. 325–326.
28. Быстрова, А. (2012), Феномен коррупции: некоторые исследовательские подходы, Москва: Юрайт, стр. 25.
29. Нисневич, Ю. (2017), Политика и коррупция: коррупция как фактор мирового политического процесса, Москва: Юрайт, стр. 147-148.
30. Прадхан, С. (2016), Многоликая коррупция: выявление уязвимых мест на уровне секторов экономики и государственного управления, Москва: Альпина Пабл., стр. 56.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

THE LEADER APPROACH 2021-2027: EXPANSION AND SUSTAINABILITY, OPPORTUNITIES FOR YOUNG PEOPLE

Valentina Marinova, Maria Marinova

University of agribusiness and rural development, Bulgaria

Abstract: Rural areas should be home to empowered and viable local communities. Enabling both women and men to actively participate in policy-making and decision-making processes involving a wide range of stakeholders and networks, as well as all levels of government, is key to developing gender-sensitive the specific conditions, oriented to local conditions and integrated policy decisions and investments. Conserving natural resources, restoring the landscape, including cultural ones, greening agricultural activities and shortening supply chains will make rural areas more resilient to climate change, natural hazards and economic crises. The LEADER approach brings additional benefits compared to the traditional top-down management of EU funds. Local action groups should be representative of local communities and include all stakeholders.

Keywords: rural areas, local initiative groups, regulation, local community, NGOs, interested parties, EU-funded programs.

ПОДХОДЪТ „ЛИДЕР“ 2021-2027: РАЗШИРЯВАНЕ И УСТОЙЧИВОСТ, ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА МЛАДИТЕ ХОРА

Валентина Маринова, Мария Маринова

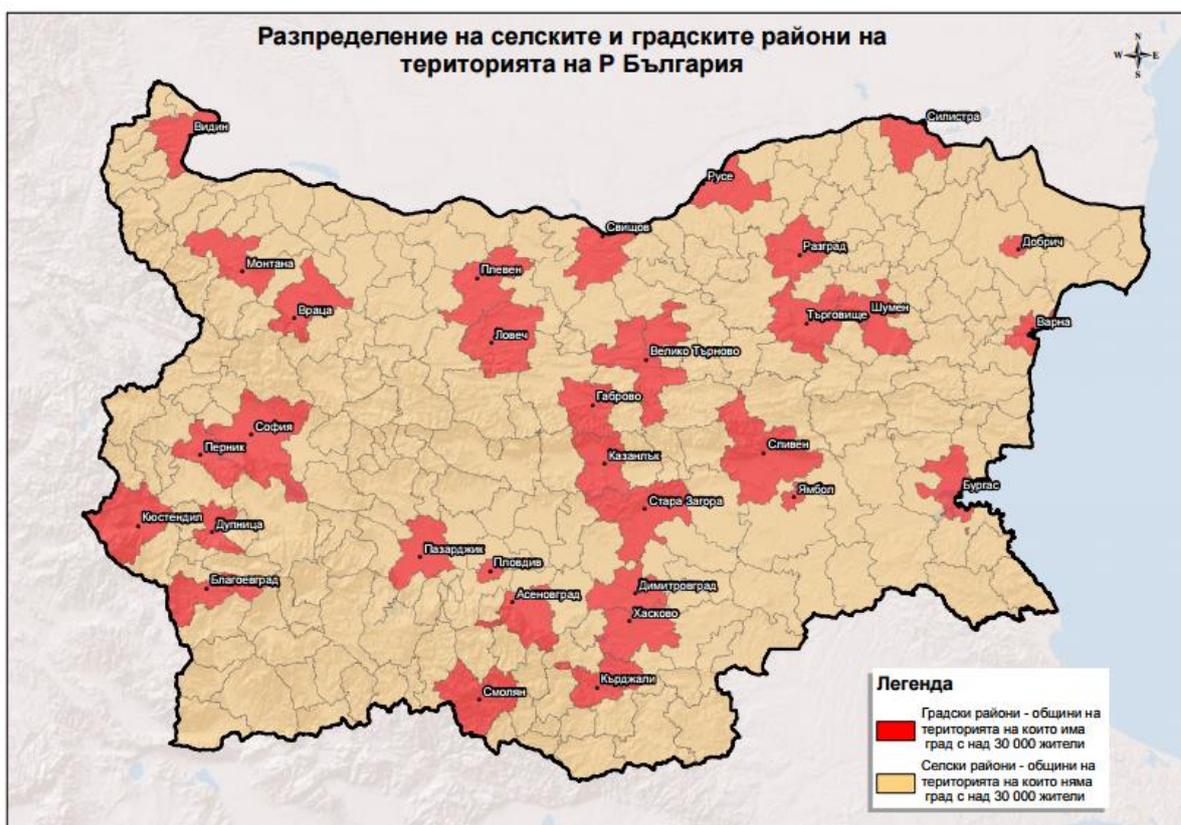
Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Селските райони трябва да бъдат дом на овластени и жизнеспособни местни общности. Даването на възможност както на жените, така и на мъжете да участват активно в процесите на изготвяне на политики и вземане на решения, включващи широк кръг от заинтересовани страни и мрежи, както и всички нива на управление, е от ключово значение за развитието на чувствителни към пола специфични условия, ориентирани към местните условия и интегрирани политически решения и инвестиции. Опазването на природните ресурси, възстановяването на ландшафта, включително културния, екологизирането на селскостопанските дейности и съкращаването на веригите за доставки ще направят селските райони по-устойчиви на изменението на климата, природни бедствия и икономически кризи. Подходът LEADER носи допълнителни предимства в сравнение с традиционното управление на средствата от ЕС отгоре надолу. Местните групи за действие трябва да представляват местните общности и да включват всички заинтересовани страни.

Ключови думи: селски райони, местни инициативни групи, регулиране, местна общност, НПО, заинтересовани страни, програми, финансирани от ЕС.

ВЪВЕДЕНИЕ

Селските райони са в основата на нашето общество и сърцето на нашата икономика. Те са основна част от нашата идентичност и нашия икономически потенциал. Ще ценим и запазим нашите селски райони и ще инвестираме в тяхното бъдеще. Селските райони следва да бъдат дом на овластени и жизнеспособни местни общности. Предоставянето на възможност както на жените, така и на мъжете да участват активно в процесите на вземане на политики и вземане на решения, включващи широк кръг от заинтересовани страни и мрежи, както и всички равнища на управление, е от ключово значение за разработването на съобразени с конкретните условия, ориентирани към местните условия и интегрирани политически решения и инвестиции. За да се гарантира, че селските райони могат да продължат да изпълняват тези основни роли, в съобщение на Европейската комисия се определя **дългосрочна визия за селските райони на ЕС до 2040 г.** В него се набелязват области на действие за по-силни, свързани, устойчиви и проспериращи селски райони и общности. Опазването на природните ресурси, възстановяването на ландшафта, включително културните, екологизирането на селскостопанските дейности и съкращаването на веригите на доставки ще направят селските райони **по-устойчиви на изменението на климата, природните опасности и икономическите кризи.** развитието на къси вериги на доставки, насърчаването на селския туризъм и използването на схеми за етикетиране, отчитащи качеството и разнообразието на местните и традиционните хранителни продукти, ще имат положително въздействие върху местните икономики.

Фиг. 1. Селски райони в Р България

ДОБРЕ ЛИ Е ДА СЕ РАЗШИРЯВА ПОДХОДЪТ ЛИДЕР И КОЕ ГО НАЛАГА?

Програмата LEADER е въведена от ЕС през 1991 г. и представлява ориентирана „от долу нагоре“ инициатива, която подкрепя развитието на селските райони в неблагоприятно положение чрез проекти, насочени към местните потребности. От 2014 г. насам ЕС прилага подхода LEADER (известен още като „Водено от общностите местно развитие“) към няколко източника на финансиране от Съюза за селските, градските и крайбрежните райони.

Основната характеристика на този подход е, че при него се прилагат методи, основани на участието и насочени „от долу нагоре“, чрез които местните общности се включват в процесите на разработване на проекти и вземане на решения. Дейностите се управляват от местни групи за действие, съставени от партньори от публичния и частния сектор и гражданското общество. За периода 2014 – 2020 г. ЕС е планирал да предостави финансиране за LEADER и воденото от общностите местно развитие в размер до 9,2 млрд. евро.

LEADER се характеризира с допълнителни разходи и рискове в сравнение с обичайните програми на ЕС (при които се прилага подход „от горе надолу“). Тези разходи са свързани със създаването и управлението на административни структури на местните групи за действие, а допълнителните рискове се дължат на продължителните процедури, утежнените административни изисквания към изпълнителите на проекти и потенциалните конфликти на интереси.

Въведен през 1991 г., LEADER е основан на участието подход на ЕС с ориентация „от долу нагоре“, който се прилага в политиката за развитие на селските райони, а по-късно започва да се използва и за крайбрежните и градските райони. Той се прилага с помощта на местни групи за действие (МГД) и местни групи за действие в областта на рибарството (МГДОР), съставени от представители на частния и публичния сектор на селските или

крайбрежните общности. Местните групи за действие мотивират общностите да допринасят за разработването на стратегия за местно развитие и отговарят за стартирането и финансирането на проекти, съответстващи на местните нужди.

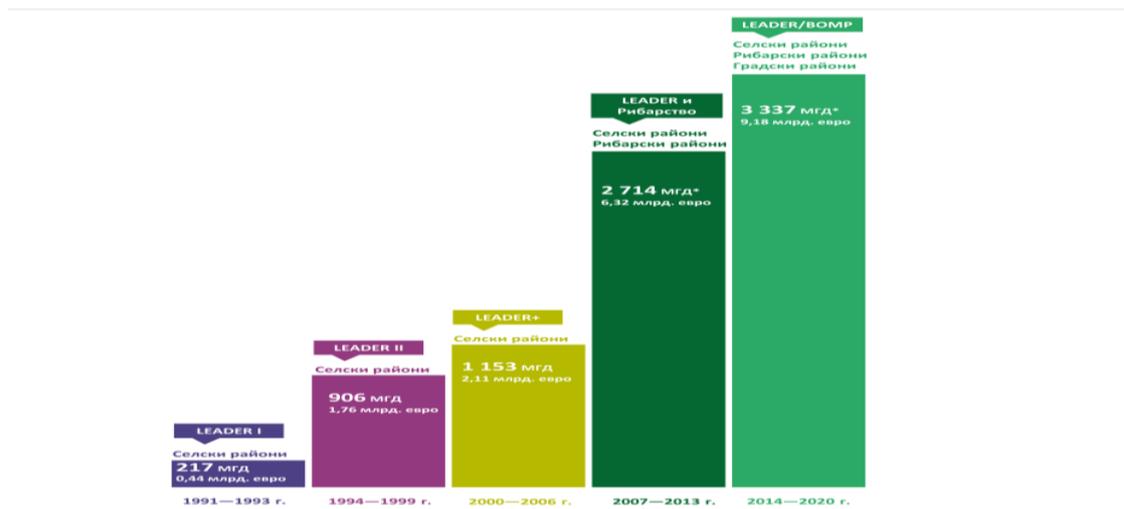
Очаква се подходът LEADER да донесе допълнителни ползи в сравнение с традиционното управление на фондовете на ЕС „от горе надолу“. Според информационен фиш на Комисията от 2006 г. относно подхода LEADER той се основава на седем ключови елемента. Съгласно LEADER местните хора разполагат с най-добрите познания как да се насърчи развитието на тяхната територия (подход „от долу нагоре“), която се определя като малък обособен район (10 000 – 150 000 жители) с местна идентичност („подход, основан на района“). Участниците от този район се събират в местна група за действие („местно партньорство“), която насърчава връзките между тях („изграждане на мрежи“). Също така местните групи за действие в различни региони или държави членки предприемат съвместни проекти, търсеци общи решения на сходни местни проблеми („сътрудничество“). Очаква се подходите „от долу нагоре“ и взаимодействията между различните сектори на местно равнище („интегрирана и многосекторна стратегия“) да мобилизират местния потенциал. Местните групи би следвало да бъдат в най-добра позиция да намерят свои собствени интегрирани решения на проблемите от местен характер, както и по-бързо да предприемат необходимите действия и да предоставят нови решения за развитието на своя регион („иновации“). Участието в процеса на вземане на решения на местно ниво би трябвало да се посреща с ентузиазъм и по-голяма ангажираност и по този начин да доведе до по-добро и по-устойчиво развитие на селските райони.

Вземането на решения на местно равнище има потенциала да донесе допълнителни ползи. Според насоките на Комисията за оценка на подхода LEADER тези ползи се изразяват в:

- ✓ подобряване на социалния капитал;
- ✓ подобряване на местното управление;
- ✓ по-добри резултати от проектите.

През периода 2014 - 2020 г. LEADER е бил задължителна част от всички програми за развитие на селските райони. Законодателството на ЕС е изисквало от държавите членки, с изключение на Хърватия, да изразходват за LEADER поне 5% от своето финансиране за развитие на селските райони. Минималният принос на Хърватия през програмния период 2014 – 2020 г. е бил определен на стойност, наполовина по-ниска от тази на останалите държави членки, т.е. 2,5%. Според данни, предоставени от Комисията, планираното финансиране от ЕС за LEADER е в размер на 7 млрд. евро за програмния период 2014 – 2020 г. (около 7% от общия размер на финансирането за развитие на селските райони). Общият брой на проектите по LEADER (за периода 2014 – 2020 г.) е 143 487 към края на 2020 г. Програмите за развитие на селските райони са били удължени с цел да обхванат 2021 г. и 2022 г.

Държавите членки са можели да избират дали да подкрепят местни групи за действие чрез един фонд („монофондов подход“) или чрез няколко фонда на ЕС („многочондов подход“). Те са имали възможността също така да определят един фонд като „ведещ фонд“, от който да се покриват всички административни разходи на местните групи за действие. През периода 2014 – 2020 г. 17 от 28-те държави членки са прилагали многочондовия подход с различни комбинации от фондове с цел по-добро координиране на подкрепата за местното развитие и укрепване на връзките между селските, градските и рибарските райони.

Фиг. 2. Финансов ресурс през периодите

За периода 2021 - 2027 г. LEADER и воденото от общностите местно развитие се уреждат от Регламент (ЕС) 2021/1060 за установяване на общо приложимите разпоредби. Новите правила относно общата селскостопанска политика (ОСП), които са влезли в сила през декември 2021 г.9, се прилагат за LEADER, както е посочено в точка 12, държавите членки следва да опишат подхода, който са възприели във връзка с LEADER и воденото от общностите местно развитие, в техните съответни програми. Държавите членки са започнали да представят на Комисията за одобрение своите нови оперативни програми, а до края на 2021 г. е следвало да изпратят и стратегическите си планове по ОСП, включително финансирането от LEADER за развитие на селските райони. Регулаторната рамка предвижда финансирането на инициативи по LEADER и воденото от общностите местно развитие да започне през 2022 г. Междувременно предоставянето на подкрепа по LEADER ще продължи въз основа на неразходваните средства от предходния период.

Въпреки, че подходът LEADER насърчава ангажираността на местно равнище, жените и младите хора не са достатъчно добре представени в местните групи за действие

В рамките на местните общности местните групи за действие предоставят форум за комуникация при изготвянето и изпълнението на стратегии за местно развитие, като стартират, разработват и финансират проекти на местно ниво. Тези групи играят роля за обединяването на местните общности и ангажирането им в местното развитие. Подходът LEADER се възползва от експертните познания и опита на местните общности, с помощта на които се определят техните нужди от развитие. Освен това този подход е създаден, за да се осигури платформа за комуникация между различните управленски равнища – от местните общности до регионалните и националните власти, и за да се стимулира по-тясно сътрудничество между тях.

Местните групи за действие следва да бъдат представителни за местните общности и да включват всички заинтересовани страни. Съгласно законодателството нито една група заинтересовани страни не следва да представлява повече от 49% от правата на глас в местната група за действие, като делът на гласовете на публичните органи в процеса на подбор на проекти трябва да бъде по-малък от 50%. Според насоките на Комисията органите за вземане на решения също така следва да имат балансиран състав по отношение на половете, а конкретни целеви групи, като например младите хора, етническите малцинства и хората в неравностойно положение²⁰ – да са справедливо представени.

Разширяване:

✓ Подходът ЛИДЕР се прилага от 2007 – 2013 г. - 35 местни инициативни групи (на територия от 25 800 кв. км., включваща 57 общини, с население 810 688 души).

✓ През периода 2014 – 2020 г. за него е осигурено допълнително финансиране от Европейския социален фонд и Европейския фонд за регионално развитие за комплексно многосекторно развитие на териториите на местните общности.

✓ През програмния период 2014 – 2020 г. са одобрени стратегиите на 64 МИГ (на територия от 53 828 кв. км., включваща 117 общини, с население 1 646 496 души).

✓ Бюджетът предвиден за прилагане на ВОМР за периода 2023 – 2027 г. е малко под 1 милиард лева, като финансирането е планирано да обхване 100 МИГ и да достигне до над 2 млн. души в над 200 общини.

За програмен период 2023 – 2027 г. ЕЗФРСР е водещ фонд по прилагането на подхода ВОМР/ЛИДЕР. Прилагането на подхода ВОМР/ЛИДЕР ще се извършва по правилата на ЕЗФРСР, като управляващите органи на програмите, включени във финансирането на подхода разчитат на решенията на УО на СПРЗСР съгласно Регламент (ЕС) 2021/1060. В същото време УО на СПРЗСР отговаря да бъдат съблюдавани специфичните правила за всяка програма, участваща във финансирането на съответната стратегия. Допустими за подкрепа са дейности за управление съгласно чл. 34, параграф 1, буква в, мониторинг и оценка на стратегиите съгласно чл. 31, параграф 3 букви д) и е) от Регламент (ЕС) 2021/1060, както и дейности, свързани с популяризирането на стратегиите за Водено от общностите местно развитие.

35 МИГ – 64 МИГ – 100 МИГ

Подкрепата за ВОМР/ЛИДЕР се извършва, чрез подкрепа на интегрирани и многосекторни стратегии за местно развитие, основани на характеристиките на конкретната територия и разработени въз основа на местните потребности и потенциал.

Прилагането на стратегии за ВОМР дава възможност за финансиране на проекти, които отговарят на местните потребности, създават и запазват заетост за местното население и са в полза на малкия местен бизнес. Чрез тях се създават по-добри икономически, социални и екологични условия за живот в малките население места, подкрепя се многосекторното развитие на местните икономики.

Операциите, включени в стратегията за ВОМР следва да отговарят на местните потребности, да създават и запазват заетост за местното население, да са в полза на местния бизнес, да въвеждат иновации, да водят до подобряване на условията за живот (включително дейности, подкрепящи създаването на интелигентни селища) и на състоянието на околната среда, да водят до социално приобщаване и подобряване на социалните услуги на територията, да водят до подобряване на качеството на образованието.

Допустими за извършване са дейности по управление, популяризиране, мониторинг и оценка на стратегии за одобрени от УО на СПРЗСР местни инициативни групи, прилагащи стратегии за Водено от общностите местно развитие. Бюджет: 284 662 644.01 евро максималният размер на допустимите разходи за един проект към стратегия за ВОМР, който може да бъде предоставен на бенефициент е в размер на левовата равностойност на 200 000 евро.

✓ *Млади земеделски стопани*

Младите земеделски стопани могат да кандидатстват за допълващо плащане в размер на 25% от преките плащания, които получават. Това допълващо плащане се отпуска на земеделски стопани на възраст под 40 години и се предоставя от Европейския фонд за гарантиране на земеделието.

Младите хора могат също така да получат финансиране по линия на Стратегиите за ВОМР в селските райони. Всяка програма за развитие на селските райони включва мерки, за които по фонда може да бъде предоставена помощ на младите хора в зависимост от приоритетите на всяка държава или регион.

✓ *Безработни млади хора*

С инициативата за младежка заетост се подпомагат млади хора, които не работят, не учат и не се обучават, в региони с равнища на младежка безработица над 25%. За периода 2021—2027 г. инициативата за младежка заетост е интегрирана в Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+), като е запазен акцентът върху младежката заетост.

Подсилената гаранция за младежта е ангажимент, поет от всички държави от ЕС с цел гарантиране, че всички млади хора до 30-годишна възраст получават качествено предложение за:

- работа
- продължаващо обучение
- чиракуване
- стаж
- в рамките на четири месеца, след като напуснат образователната система или останат без работа.

ВОМР е част от последния приоритет – Европа по-близо до гражданите, като освен като подход за развитие на селските райони, инвестиции ще се правят и в градски и регионални стратегии за интегрирано развитие. Водеща роля за разработването на стратегиите и за подбора на мерките, които да бъдат финансирани ще имат съответните градски, местни, общински или други териториални органи или организации. Градското измерение на политиката на сближаване също се укрепва, като 6% от помощта по линия на ЕФРР се заделят за устойчиво градско развитие и се създава нова програма за изграждане на мрежи от контакти и капацитет на градските власти – Европейската инициатива за градовете.

Подходът ВОМР за периода 2021-2027 г. е припознат и в концепцията за изграждането на т.нар. „интелигентни селища“ (smart villages), която се основава на политическите препоръки на Декларацията от Корк 2.0 „По-добър живот в селските райони“. В Регламента е записано: „За да се укрепят подходът за интегрирано териториално развитие, инвестициите под формата на териториални инструменти като интегрираните териториални инвестиции, воденото от общностите местно развитие, наречено LEADER, съгласно Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР), или други териториални инструменти, които предоставят подкрепа за инициативи, разработени от държавите членки, следва да се основават на стратегиите за териториално и местно развитие. Същото следва да се прилага и за свързани инициативи като „Интелигентни селища“.

Прилагането на стратегии за ВОМР дава възможност за финансиране на проекти, които отговарят на местните потребности, създават и запазват заетост за местното население и са в полза на малкия местен бизнес. Чрез тях се създават по-добри икономически, социални и екологични условия за живот в малките населени места, подкрепя се многосекторното развитие на местните икономики и се забавя процесът на обезлюдяване.

Стратегически план за развитие на земеделието и селските райони за периода 2023 – 2027 г. (СПРЗСР 2023 – 2027 г.) – с прилагането на подхода ВОМР/ЛИДЕР се цели и постигане на следните специфични цели за местно развитие:

- Подобряване на условията на живот на териториите на местните общности;
- Създаване на динамична жизнена среда и подобряване качеството на живот чрез развитие на хоризонтални и междусекторни партньорства и взаимодействие за инициативи от общ интерес, както и на практики и модели за добро управление и участие на заинтересованите страни в развитието на територията, като основа за териториално развитие;

- Подкрепа за териториалната идентичност, маркетинг и марки на база на специфичния териториален потенциал и продукти от местен характер;

- Повишаване на конкурентоспособността на местните икономики и възможности за създаване на местен бизнес, включително чрез диверсификация и подкрепа за алтернативни дейности;

- Подкрепа за въвеждането на иновации;

- Засилване на капацитета за научни изследвания и иновации и на въвеждането на модерни технологии чрез подкрепа за иновации в предприятията и насърчаване на прехода към кръгова икономика чрез подкрепа за инвестиции в предприятията с цел подобряване на ресурсната ефективност;

- Насърчаване на устойчивата и качествена заетост и социално включване на уязвими и маргинализирани групи;

- Съхраняване и опазване на околната среда и насърчаване на ресурсната ефективност, вкл. дейности за превенция и управление на риска и за използване потенциала на културното наследство;

- Приобщаващо образование и образователна интеграция.

Изпълнение на операции, включително дейности за сътрудничество и тяхната подготовка, избрани в рамките на стратегията за местно развитие“ от Стратегическия план за развитие на земеделското и селските райони за периода 2023 – 2027 г. (СПРЗСР 2023 – 2027 г.)

- Мерки за подобряване на условията на живот на териториите на местните общности;

- Мерки за създаване на динамична жизнена среда и подобряване качеството на живот чрез развитие на хоризонтални и междусекторни партньорства и взаимодействие за инициативи от общ интерес, както и на практики и модели за добро управление и участие на заинтересованите страни в развитието на територията, като основа за териториално развитие;

- Мерки за подкрепа за териториалната идентичност, маркетинг и марки на база на специфичния териториален потенциал и продукти от местен характер;

Програма за развитие на човешките ресурси 2021 2027/ ПРЧР/

- Мерки за достъп до заетост, активиране и мотивиране за включване на пазара на труда, обучения за придобиване на умения, придобиване на квалификация и др.– за безработни, неактивни, вкл. продължително безработни, над 29 г.

- Мерки за активиране, мотивиране, включване в заетост на безработни или неактивни младежи до 29 г. вкл., повишаване на уменията, компетенциите и професионалната квалификация, кариерно ориентиране, консултиране, стажове, обучения на работното място и др.

Разширяването на подхода ще даде възможност на по-голяма част от местните общности на територията на страната сами да определят потребностите и потенциала за развитие на територията, на която живеят, да вземат решение за областите, които за тях е важно да се развиват и в резултат да определят мерките, чрез които това може да бъде постигнато, а в последствие – да одобрят и конкретни проекти, които да получат публично финансиране. Това би изградило както местен управленски капацитет и такъв за управление на проекти, така би спомогнало в голяма степен и за решаването на дефинирани от местната общност проблеми на съответната територия.

Разширяване прилагането на подхода ЛИДЕР/ВОМР, поради изградения административен и управленски капацитет и възможността за финансиране на проекти, които отговарят на местните потребности и създават или запазват заетост за местното население, подобряването на качеството на живот.

С новите много фондови Стратегии за ВОМР за периода 2023 2027 год., реализирани в Р България, могат да бъдат постигнати следните ползи:

➤ Подобряване на достъпа до трудова заетост и мерки за активизиране за всички лица, търсещи работа, и най-вече за младите хора, по-специално чрез изпълнението на гаранцията за младежта, за дългосрочно безработните и групите в неравностойно положение на пазара на труда и за неактивните лица, както и чрез насърчаване на самостоятелната заетост и социалната икономика.

➤ Подобряване на достъпа до трудова заетост и мерки за активизиране за всички лица, търсещи работа, и най-вече за младите хора, по-специално чрез изпълнението на гаранцията за младежта, за дългосрочно безработните и групите в неравностойно положение на пазара на труда и за неактивните лица, както и чрез насърчаване на самостоятелната заетост и социалната икономика.

➤ Повишаване на информираността за бедността като фактор за появата на негативни социални явления. Мерки за прекъсване на предаването на бедността от поколение на поколение. Работа с младите хора.

➤ Осигуряване на достъп до качествено образование и за преодоляване на нефинансови бариери в малките населени места и в труднодостъпните райони, чрез осигуряване на транспорт, хранене, ученическо общежитие; мобилност на преподаватели и адаптиране към работна среда в различни райони и с различни групи ученици, вкл. адаптационни програми и социални пакети за млади учители. Когато това не се финансира от държавния или общинския бюджет.

➤ Подпомагане на социалната интеграция на младите хора и социалната интеграция на младежи в неравностойно положение; Осъществяване на младежки дейности и инициативи; Подпомагане превенцията на социално значими проблеми сред деца и млади хора; Привличане на млади хора към доброволчески формирания и дейности за осмисляне на свободното време.

Тъй като стратегиите за ВОМР се разработват и проектите се избират от местната група и местните заинтересовани страни, процеса се движи от енергията и проявената инициативност на местните заинтересовани страни, включително от младите хора. Визията, ангажираността и участието на младите хора са необходими за изграждането на по-добро бъдеще за всички в Европа. Селските райони играят жизненоважна роля за икономическото и социалното сближаване. Изключително важно е да се гарантира равно третиране и пълноценно участие на младите хора както в селските, така и в градските райони.

От ключово значение е да се улесни достъпът до земя и кредити за младите предприемачи в селските райони и да се подкрепят късите вериги на доставки, за да се стимулира устойчива икономика в селските райони и да се насърчи устойчивото развитие в селските общности.

Важно е на младите хора да се предоставя земеделска земя, която понастоящем не се обработва, и да се създаде банка от земя за младите земеделски стопани, които желаят да я обработват. Чрез отдаването под наем младите хора ще могат да произвеждат ефективно от земя, която понастоящем е изоставена.

Едно от сериозните предизвикателства в селскостопанския сектор е свързано с възрастовите демографски особености на земеделските стопани. Обезпокоително е, че само един на всеки 10 земеделски стопани е на възраст под 40 години. Положението е още по-тревожно при жените, тъй като само една на всеки 20 жени земеделски стопани попада в тази възрастова група. През 2020 г. около 6,5% от управителите на земеделски стопанства в ЕС са били на възраст под 35 години. Много млади хора, които обмислят да работят в селското стопанство, са особено загрижени по отношение на достъпа до финансиране, земя, капитал и знания. Справянето с тези критични въпроси, както и с разделението между поколенията и неравенството между половете е от съществено значение за бъдещата устойчивост и приобщаване на селскостопанския сектор.

Новата ОСП предлага решения за държавите членки, които имат за цел да подкрепят приемствеността между поколенията и равенството между половете, включително по-голяма подкрепа за младите земеделски стопани. Държавите членки са задължени да изразходват най-малко 3% от директните плащания за подпомагане на младите земеделски стопани. Заделени са 8,5 милиарда евро публични разходи, чрез които през първите години да се подпомагат младите земеделски стопани да създадат, инвестират и поддържат свое дружество или дейност. Тези стратегии имат за цел да помогнат на около 380 000 нови млади земеделски стопани да установят своята дейност през периода 2023 - 2027 г.

Трябва да се осигури внимателно наблюдение на тези мерки. Освен това е важно да се постигнат справедливи цени на производството и икономическа устойчивост, за да се гарантира жизнеспособността на създадените проекти. Ако животът в селските райони не е проспериращ и ползотворен, младите хора няма да бъдат привлечени. Обучението и образованието на всички равнища играят решаваща роля за насърчаването на развитието на селските райони, като следва да възприемат трансформиращ подход, отчитащ местните условия и потребностите на общността. Организираното гражданско общество може да играе ключова роля и следва да бъде включено в планирането и прилагането на тези подходи. Освен това считаме, че е важно образованието да предоставя на младите хора знания за хранително-вкусовия сектор, за да опознаят по-добре живота в селските райони, да им бъдат обяснявани основните концепции за храните и да се подчертава важната роля на производителите в агрохранителната верига. За тази цел считаме, че въвеждането на учебен предмет за хранително-вкусовата промишленост в учебните програми е от решаващо значение, за което има добри примери¹.

Визията, ангажираността и участието на всички млади хора са необходими за изграждането на едно по-добро устойчиво, приобщаващо и цифрово бъдеще в Европа, без значение дали живеят в селски или градски райони.

В дългосрочната визия на ЕС за селските райони 3 е заложен целта до 2040 г. да се създадат по-силни, свързани, устойчиви и проспериращи селски райони. Въпреки че през 2021 г. почти една трета от населението на ЕС (137 милиона души) живее в селските райони, между селските и градските райони продължават да съществуват значителни различия. Поради тази причина е изключително важно да се гарантира равно третиране и пълноценно участие на младите хора както в селските, така и в градските райони и да се засилят връзките между селските и градските райони 5 във всички държави членки. Селските райони играят жизненоважна роля за икономическото и социалното сближаване, включително за устойчивото производство на храни, но те също са изправени пред предизвикателството на обезлюдяването, като най-често напускащите са млади хора.

Стратегията на ЕС за младежта за периода 2019—2027 г. служи като рамка за европейско сътрудничество в областта на политиките за младежта. С нея с цели да се насърчава участието на младите хора в демократичния живот и да се гарантира активното им участие в обществото. Стратегията е съсредоточена върху три основни области (мобилизиране, свързване и овластяване на младите хора) и обхваща 11 конкретни европейски цели за младежта.

Цел № 6 за младежта „Осигуряване на подкрепа на младежта в селските райони“ включва постигането на няколко подцели:

- да се гарантира наличието на подходяща инфраструктура, включително обществени услуги, свързаност с данни и възможности за жилищно настаняване за младите хора в селските райони;
- да се създадат устойчиви и висококачествени възможности за работа, които са достъпни за младите хора в селските райони;

¹ Dimitrova, S., Shopova, I., Ivanova, M. 2017. Sustainable Food in Kindergartens - III IBANESS Congress Series – Edirne/Turkey, March 04-05, 2017. pp. 932-938.

- да се насърчава децентрализацията на дейностите с участието на младите хора, като им се даде възможност да допринасят за местните общности;

- младите хора от селските райони да бъдат активно включвани в процесите на вземане на решения;

- да се гарантира равен достъп до висококачествено образование, наставничество и обучение за младите хора в селските райони; и

- да се създаде положителен образ на селските райони и да се съхранят и популяризират селските традиции.

Младите хора в селските райони са ценни участници, които допринасят с идеи, вдъхновение и енергия за това селските райони да станат по-силни, свързани, издръжливи и проспериращи. Със своята креативност и ентузиазъм те могат да участват активно в селските общности и да дадат тласък на нови икономически дейности, които водят до създаване на работни места на местно равнище.

Необходимо е по-специално:

- насърчаване на между секторни подходи при разработването на политики и стратегии за младежта с цел намаляване на неравенствата между селските/отдалечените райони и градските райони;

- овластяване на младите хора в селските общности чрез модели на участието, включващи младежки организации и организираното гражданско общество, и прилагане на оценката на въздействието на ЕС от гледна точка на младежта;

- гарантиране, че държавите членки и програмите на ЕС подкрепят, финансират и приоритизират младежките услуги и младежките клубове, особено тези, предоставяни от доброволчески организации в отдалечени райони;

- предоставяне на подходящи центрове за събирания (включително спортни съоръжения и съоръжения за отдих) за младите хора и младежките организации, със специален акцент върху уязвимите лица или лицата с увреждания;

- подобряване на възможностите за пътуване между селските и градските райони чрез инвестиции в инфраструктура и устойчива мобилност, включително услуги за местен обществен транспорт, които следва да бъдат насърчавани и стимулирани;

- инвестиране в ИТ инфраструктура и високоскоростни ширококолентови връзки, за да се гарантира свързаност и достъп до цифрови ресурси;

- подкрепа за младите хора, които възнамеряват да се завърнат в селските райони, чрез целенасочени мерки, подпомагащи наемането или закупуването на къщи, и насърчаване на ремонта на изоставени къщи и оползотворяването на неизползвани земи чрез данъчни облекчения;

- предоставяне на финансова подкрепа, насочена към младите хора, за достъп до земя;

- осигуряване на подходящи структури за социален диалог с цел укрепване на колективните трудови правоотношения и осигуряване на достойни условия на труд за всички.

Инициативите за насърчаване на обществената ангажираност, опазването на културата и диалога между поколенията могат да допринесат за цялостното благосъстояние и идентичност на младите хора в селските райони. В райони, в които преобладават религията, с църкви, служещи за общностни пространства, и сдружения на гражданското общество, тези инициативи играят съществена роля за формиране на културната структура.

Ангажирането на младите хора е от решаващо значение за развитието на селските райони, тъй като те са защитници на устойчивостта и опазването на околната среда. Те следва да бъде в основата на един по-приобщаващ модел на управление с участието на множество заинтересовани страни, като се ангажира във вземането на решения на всички етапи — от изготвянето на предложения до тяхното изпълнение, мониторинг и последващи действия, включително чрез създаването на многосекторни платформи. Тези пътища за

участие за приемственост между поколенията би трябвало също така да отчитат новите начини на ангажираност на младите хора чрез технологиите и социалните медии.

Визията, амбициите и исканията на младите хора трябва да бъдат последователно обсъждани и отчитани, като се гарантира тяхното ефективно включване в одобрените и изпълняваните действия, планове и програми.

Необходимо е да се подобри представителството в политиката на младите хора от селските райони, за да се гарантира, че възгледите им са чути, а потребностите им — адекватно представени.

УСТОЙЧИВОСТ НА БИЗНЕСА НА ТЕРИТОРИЯТА НА МИГ - ПОЛЗИ, КАК СТАРТИРАЩИЯТ БИЗНЕС ПОЛЗВА ПО-ЛЕСНО ЕВРОПЕЙСКО ФИНАНСИРАНЕ

Селските райони са непрекъснато изправени пред промени, задвижвани от технологични, екологични, демографски и политически тенденции, засягащи обществото в Европа и в световен мащаб. Макар и европейските селски райони понякога да изпитват трудност със запазването на услуги, съоръжения и население, тези тенденции могат също и да създадат нови възможности за иновативни решения.

Програмите за развитие на селските райони (ПРСР) помагат на селските райони да оползотворят своите специфични условия и характеристики, за да превърнат предизвикателствата във възможности и да станат или останат привлекателни места за живот и работа.

Прилагането на стратегии за ВОМР дава възможност за финансиране на проекти, които отговарят на местните потребности, създават и запазват заетост за местното население и са в полза на малкия местен бизнес. Чрез тях се създават по-добри икономически, социални и екологични условия за живот в малките население места, подкрепя се многосекторното развитие на местните икономики и се забавя процесът на обезлюдяване. Селските общности не могат да съществуват без подходящи услуги и инфраструктура, задоволяващи нуждите на населението. Достъпността на услугите е от решаващо значение за благосъстоянието на жителите на селските райони и за социалната и икономическа устойчивост на общностите. Качеството на услугите в ключови области като здравеопазване, образование, мобилност, енергетика и цифровизация оказват голямо влияние върху качеството на живот в селските територии.

Общността и социалната жизненост зависят особено много от наличието на местна икономическа дейност и местни работни места. Подпомагането на заетостта в селските райони – независимо дали в първичния сектор (селско и горско стопанство) или в по-широката селска икономика, е ключов приоритет на политиката на ЕС за развитие на селските райони и може да има ценен принос към общите цели на ЕС за растеж и наличие на работни места, като се задейства потенциалът за растеж в много селски райони. Благодарение на близостта си до природата и първичното производство, селските икономики са в изгодна позиция да се възползват от възможностите, предлагани от нововъзникващите икономики като биоикономиката, зелената и кръговата икономика, както и икономиката на преживяването, въз основа на тяхното богато природно наследство и културни традиции. Те могат да допринесат съществено за ключовите приоритети на ЕС като Европейската зелена сделка и новата стратегия „От фермата до трапезата“ за устойчива хранителна система. Преобладаването на възрастни жители в много от селските райони, което обикновено се разглежда като предизвикателство, може да се превърне във възможност за развитие на социалната икономика, жилищната икономика и „сребърната“ икономика. Цифровите услуги могат да помогнат за преодоляване на традиционните предизвикателства пред селския бизнес и да създадат нови форми на близост до знания, пазари и взаимоотношения.

Социалното приобщаване е от ключово значение за даване възможност на общностите да определят проактивно своите нужди и да идентифицират възможни решения въз основа на местните специфики. Приобщаващите селски общности гарантират, че възможно най-много хора ще имат право на глас в решенията, засягащи техния район, и ще са в състояние да участват в колективни действия.

Подходите отдолу-нагоре като LEADER са един от начините, по които ПРСР могат да помогнат за изграждане на взаимоотношения и доверие, отговорност и капацитет в общността, като се включват хора от всички възрасти с различен опит, и могат да помогнат за успешни инвестиции в съоръжения, услуги или предприятия. Трите елемента, подчертани по-горе – услугите, работните места и социалното приобщаване, са дълбоко взаимосвързани. Подобренията в селските услуги като ширококолов достъп до интернет, транспорт, здравеопазване, култура, образование и грижи за децата са от първостепенно значение за заетостта, създаването на работни места и социалното приобщаване. По-качествената инфраструктура и основните услуги подобряват ежедневието на жителите на селските райони и могат да стимулират нови решения на основните предизвикателства, пред които са изправени селските общности.

Населението в селските райони обикновено е поразпръснато, отколкото в градовете, което може да означава по-високи разходи за предоставяне на услуги на отделните клиенти. Това често се отразява на икономиката на доставчиците на услуги, което ги прави по-малко заинтересовани от потенциални клиенти в по-рядко населени райони.

Когато селските общности решат да обединят усилията си, за да запълнят пропуските в предоставянето на услуги, те могат да постигнат критична маса, която улеснява инвестициите, а ПРСР могат да им помогнат да постигнат целите си. Успешните проекти могат да предизвикат нови инвестиции и да умножат въздействието.

Новите цифрови технологии дават възможност на социалните иновации да предоставят по-добри услуги в селските райони. Те могат също така да подобрят взаимоотношенията с градските райони, като същевременно активно се придвижват към по-екологично, здравословно и грижовно общество. Подобреният достъп до интернет дава възможност на селското население да се възползва от такива технологии и това е фокус на подкрепата на ПРСР. Включването на местните хора в процесите на вземане на решения често помага за по-доброто определяне на нуждите и възможните решения. Развитие на малкия и среден бизнес в селските общности, създаване на нови работни места и повишаване жизнения стандарт на населението.

Бъдещето и благоденствието на селските райони са от първостепенно значение за продоволствената сигурност, автономността и адаптивността на Европа, а също и за устойчивия енергиен микс, който допринася за енергийната независимост на ЕС.

Селските райони играят и важна роля за превръщането на ЕС в първия неутрален по отношение на климата континент до 2050 г. в контекста на Европейския зелен пакт. Селските общности, също така имат ключова роля за прилагането на принципите на Европейския стълб на социалните права, като допринасят за силна социална Европа, която е справедлива, приобщаваща и пълна с възможности.

Редица са предизвикателствата, пред които са изправени селските общности – населението намалява и застарява, предоставянето на здравно обслужване, социални услуги и образование е силно влошено, както и състоянието на инфраструктурата. В селските райони се отчитат ограничени възможности за заетост, по-ниски доходи, както и ограничена транспортна и цифрова свързаност.

Въпреки всичко, новите потребности на обществото, възможностите, които разкриват цифровите технологии, заедно с разширяването на работата от разстояние, довеждат до подновяване на вниманието към селските райони като място на екологичен начин на живот и нови възможности за социално и икономическо обновяване. Този период на възобновен интерес към селските райони следва да се използва максимално за

разгръщане на пълния потенциал на териториите. Привличането и задържането на стойност в био икономиката в селските райони предлага голям потенциал за бъдещ растеж. Вижданията за ролята на био икономиката често се концентрират върху осигуряване на продоволствена сигурност и производство на биомаса, която да замести невъзобновяемите енергийни източници, но бъдещата био икономика следва да осигури по-широка гама от стоки и услуги, като същевременно подкрепя по-разнообразни бизнеси и работни места в селските райони. Следва да се насърчава диверсификацията на икономиката в селските райони, чрез интегриране на инвестиционни решения с ефект, целящ подобряването на околната среда и укрепването на регионалната конкурентоспособност (промишлени дейности в области като био икономика, кръгова икономика, въвеждане на чисти и възобновяеми енергийни източници) и по-този начин да се насърчава приносът на икономиката в селските райони към по-ефективно използване на природните ресурси. Селските райони са ресурсна база за кръгова и био базирана икономика и тези дейности следва да се насърчават за осигуряване на добавена стойност. Необходимо е и насърчаването на въглеродното земеделие и различни производства, базирани на алтернативни производствени процеси, които могат да намалят екологичния отпечатък от дейността.

Селският туризъм представлява важен източник на доходи за селските общности и е с устойчив тренд на развитие в България през последните години. Общините, които могат да развият селски и еко туризъм заемат над 55% от територията на България.

Възможностите за селски туризъм в страната са неограничени, поради благоприятното съчетаване на автентичен селски бит и уникални природни дадености. Този потенциал следва да се използва за общото икономическо развитие на селските райони, чрез приемане на Програма и план за действие за развитие на селския туризъм в Република България, като подчертава необходимостта от насърчаване на моделите на устойчив туризъм.

В допълнение, се фокусира вниманието и върху развитието на фестивалния туризъм, който има съществен принос за поощряване на местната икономика и за популяризирането на селските райони в България, чрез провеждането на местни фолклорни прояви и събори, като кукерските и сурвакарските празници, кулинарните фестивали, песенните и танцови конкурси и др.

Инвестициите в иновации и технологични производства в селските райони ще имат принос за диверсификация на икономиката извън типичните земеделски дейности, като прилагането на по-териториален подход, въз основа на местния потенциал и местните особености, ще е от решаващо значение за извличането на възможности от цифровия и екологичния преход.

Диверсификацията на икономическата структура в селските райони създава допълнителна заетост, ограничава отлива на младите хора и намалява риска от обезлюдяване и от бедност. На този етап секторът на услугите има най-съществен принос за заетостта в селските райони, следван от секторите „Селско, горско стопанство и рибарство“ и „Преработваща промишленост“.

Насърчаването на предприемачеството в селските райони следва да бъде изведено като правителствена политика. Централно място в политиките, стратегиите и програмите следва да бъде създаване на среда, даваща възможност за развитие и мултиплициране на предприемачеството в селските райони. Ориентацията към предприемачество се основава на стимулиране на местния предприемачески талант и последващия растеж на местните икономически субекти. Критичната маса от предприемачи ще създаде икономическа стойност на районите и ще запази ресурсите в рамките на селските общности. Следва да се изгражда благоприятна среда за развитие на социалното предприемачество в селските територии. Социалното предприемачество е ключът към ускорена социална промяна, чрез силата на хората. Към настоящия момент, социалното предприемачество все още не е

широко застъпена дейност в България и в този смисъл е необходимо хората с решения на социални проблеми да бъдат подкрепяни във всяка една стъпка

Над 1 млрд. евро по Стратегическия план за развитието на земеделието и селските райони за периода 2023-2027г. /СПРСП/ са предвидени за бизнеса в земеделието.

Малките и средните предприятия (МСП) са основен двигател за повишаване темповете на икономически растеж, за развитие на технологични производства и висока добавена стойност от дейността, както и за повишаване конкурентоспособността на икономиката. Те притежават потенциал за гъвкава адаптация към икономическите условия и променящата се пазарна конюнктура.

Тази предпоставка е от изключителна важност за развитието на икономиката и националния просперитет. Малкият бизнес допринася за намаляване на регионалните различия, решаване на проблема с безработицата и повишаване жизнения стандарт на населението. Малките и средните предприятия са от съществена важност за развитието на селските райони, които заемат обширна територия в Европейския съюз (90%) и в тях живее 69 на сто от населението. Повишеното внимание към малкия бизнес в селските райони е насочено към подпомагане на тяхното развитие.

В България микро, малките и средните предприятия представляват 99,8% от общия брой на регистрираните и функциониращите предприятия, като в тях са заети над 75% от работещите в страната. Необходимо е да насочим вниманието си към малкия и средния бизнес, тъй като неговото място за развитието на съвременната пазарна икономиката е първостепенно.

Предимства и ограничения на малкия бизнес в селските райони:

1. Малките и средните предприятия са гъвкави, иновативни и се съобразяват с пазарната ситуация, като запълват пазарните ниши, дори и в период на финансова криза.

2. Трудовата мотивация се проявява изключително при собственика предприемач и заинтересованите страни като съдружници.

3. Малките бизнес единици се специализират като пазарни лидери в дребни производства (срещана практика при ферми в селските райони на България).

4. Малките и средните фирми разкриват нови работни места, съобразяват се с индивидуалните качества на работника и са стимул за намаляване на безработицата.

5. Доминирането в някои сектори на икономиката (селско стопанство, търговия, услуги) е ключов фактор за МСП, спомагащ за регионалното развитие на изоставачи региони в страната.

6. Като източник на доходоносен бизнес, малките и средните фирми са двигател за конкуренцията на пазара на труда.

Роля на малкия бизнес за съживяване на селските райони е посочен SWOT- анализ на състоянието на селските райони, за да се създаде ясна стратегическа рамка, която да подпомогне регионалното развитие с цел балансираност и устойчивост и преодоляване на бариерите пред малките и средните предприятия в страната.

Всяка стъпка допринася плавното съживяване на селските райони. Малкият бизнес може да се възползва от всяка една мярка, която пряко или косвено засяга дейността му. Това раздвижване в селските райони дава надежда за намаляване на териториалните различия, подобряване качеството на живот и доходите, както и запазване поминъка на местното население. Като катализатор, малките предприятия могат да доведат до ново отношение на обществото към мултифункционалната роля на земеделието, рационалното използване на наличните ни ресурси и устойчиво развитие на селските райони.

Малкият семеен бизнес получава повече възможности за финансиране.

Бюджетът, заложен в Стратегическия план за развитието на земеделието и селските райони за периода 2023-2027г. /СПРЗСР/, ще позволи броят на местните инициативни групи да се увеличи с близо 50%. През новия програмен период е планирано 50% увеличение на териториалното прилагане на подхода „Водено от общностите местно развитие“.

Докато през предходните 7 години в страната са оперирали 64 местни инициативни групи, финансирани от Програмата за развитие на селските райони 2014-2020 год. / ПРСР/, на територията на 117 общини. През следващите пет години, чрез Стратегическия план за развитието на земеделието и селските райони за периода 2023-2027г. / СПРЗСР/ се предвижда финансирането на 90-95 местни инициативни групи на територията на около 200 общини. Това е възможно вследствие на предприетото разширение на териториалния обхват на подхода, в който за първи период допустими за финансиране са и териториите на големите градове извън строителните граници.

Селата около големи градове, като Сливен, Пловдив, Пазарджик, Стара Загора, Варна, Бургас и др., ще бъдат допустими за включване в местна инициативна група, тъй като по структура не се отличават от съседните на тях села. Те могат да участват в една местна инициативна група в комбинация със селска община, която е в съседство.

Бюджетът по подхода WOMP, заложен в Стратегическия план за развитието на земеделието и селските райони за периода 2023-2027 г. / СПРЗСР/, е около 560 млн. лв. С другите програми Програма образование 2021-2027 /ПО/; Програма конкурентоспособност и иновации на предприятията 2021 – 2027 /ПКИК/; Програма за развитие на човешките ресурси 2021 – 2027/ ПРЧР/ и Програма околна среда 2021 – 2027/ ПОС/, които финансират подхода, бюджетът достига малко под 800 млн. лв. за пет години.

Подходът се концентрира в подкрепа на малкия бизнес, затова се финансира изпълнението на малки по финансов обем проекти, които решават най-належащи местни потребности. Запазва се максималният размер на проект – 200 000 евро.

Нов програмен период, нови възможности за частния бизнес 2021 – 2027. Подобряване на икономическият потенциал на малките и средни предприятия е приоритет при всички оперативни програми за период 2021 – 2027.

Изпълнение на операции, включително дейности за сътрудничество и тяхната подготовка, избрани в рамките на стратегията за местно развитие“ от Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони за периода 2023 – 2027 г. (СПРЗСР 2023 – 2027 г.)

✓ Мерки за повишаване на конкурентоспособността на местните икономики и възможности за създаване на местен бизнес, включително чрез диверсификация и подкрепа за алтернативни дейности;

✓ Мерки за Подкрепа за въвеждането на иновации

Интервенции за подкрепа по „Програма конкурентоспособност и иновации на предприятията 2021-2027 /ПКИК/

Приоритет 1 Специфична цел „Развитие и засилване на капацитета за научни изследвания и иновации и на въвеждането на модерни технологии“ ще подкрепя:

Мерки за подкрепа за внедряване на иновации в предприятията: въвеждане на продуктова иновация или иновация в бизнес процесите, вкл. маркетингова и организационна иновация съгласно тематични области „Информатика и ИКТ“, „Мехатроника“, „Индустрия за здравословен живот и биотехнологии“, „Нови технологии в креативните и рекреативните индустрии“.

Мерки за подкрепа за внедряване на иновации в предприятията: въвеждане на продуктова иновация или иновация в бизнес процесите, вкл. маркетингова и организационна иновация съгласно тематична област „Чисти технологии, кръгова и нисковъглеродна икономика“ на ИСИС 21-27.

Прилаганите стратегии за WOMP са в полза на малкия местен бизнес, създават добри икономически, социални и екологични условия за живот в малките население места. WOMP е териториален подход, който доказва предимствата си за развитие на местната икономика и е необходимо да продължи за програмен период 2021-2027 г. Основни потребности са разширяване прилагането на подхода ЛИДЕР/WOMP и запазването и

увеличаването на възможностите за многофондово финансиране освен по ПРСР и по ОПРЧР, ОПНОИР, ОПОС и ОПИК за осигуряване на многосекторно развитие на териториите на местните общности.

Част от факторите, които да превърнат селските райони в България в „по-силни“ територии – продължаването на подхода ВОМР, запазвайки многофондовото финансиране, разширявайки териториалния обхват и опростявайки прилагането на подхода; целенасочените интервенции в подкрепа на младите хора, както и участието им в живота на местните общности и в процеса на вземане на решения; адресирането на нуждата от инвестиции в образователна инфраструктура; подобряването на имиджа на селските райони и насърчаването на синергиите с градските райони; преодоляването на високите нива на битова престъпност и опазването на селскостопанското имущество; подобряването качеството на живот, посредством култура и духовно развитие.

Селските райони в България могат да бъдат „проспериращи“ населени места, чрез социално, екологично и икономически устойчиво селско стопанство; чрез диверсификация на икономическата структура; чрез насърчаване на предприемачеството в селските райони, в това число и на социалното предприемачество; чрез стимулиране на дистанционната работа; чрез популяризиране на селския туризъм и други форми на алтернативен туризъм².

За да се стимулира устойчива икономика в селските райони, е от решаващо значение да се предоставят възможности за качествена заетост със стабилни и конкурентни договори, адекватна социална закрила и подкрепа за предприемачеството.

Възможностите за заетост в селските райони извън селскостопанския сектор – в областта на туризма, културата и спорта – допринасят за устойчивото развитие и жизнеспособността на тези райони и могат да привлекат млади хора, следователно е необходимо да получават подходяща подкрепа.

Като част от факторите, които да превърнат селските райони в България в „по-силни“ територии – продължаването на подхода ВОМР, запазвайки многофондовото финансиране, разширявайки териториалния обхват и опростявайки прилагането на подхода; целенасочените интервенции в подкрепа на младите хора, както и участието им в живота на местните общности и в процеса на вземане на решения; адресирането на нуждата от инвестиции в образователна инфраструктура; подобряването на имиджа на селските райони и насърчаването на синергиите с градските райони; преодоляването на високите нива на битова престъпност и опазването на селскостопанското имущество; подобряването качеството на живот, посредством култура и духовно развитие.

Инвестициите в иновации и технологични производства в селските райони ще имат принос за диверсификация на икономиката извън типичните земеделски дейности, като прилагането на по-териториален подход, въз основа на местния потенциал и местните особености, ще е от решаващо значение за извличането на възможности от цифровия и екологичния преход. Диверсификацията на икономическата структура в селските райони създава допълнителна заетост, ограничава отлива на младите хора и намалява риска от обезлюдяване и от бедност.

Следва да се подчертаят и възможностите, които предоставят селските райони за извършване на „дистанционна работа“ в случаите, когато работниците упражняват професионална дейност от разстояние, извън структурите на предприятието и си служат с ИКТ. ИСС счита, че е необходимо да се насърчават частните дружества за популяризиране на дистанционната работа в селските райони, като целта е активна борба с обезлюдяването

² Dimitrov, D., Dimitrova, S., Arabska, E., Shopova, I. 2014. Sustainable rural development by networking in organic agriculture and niche tourism - III International scientific conference Climate change, economic development, environment and people (CCEDEP). School of Food Technology, Food Safety and Ecology, University Donja Gorica, Montenegro. Alliance of Central Eastern European Universities. December 2013, pp. 89-108.

и привличането на младите хора в селата, както и да се поощрява създаването на местни високоскоростни „цифрови центрове“, пригодени за дистанционна работа.

Във възходящия свят на предприемачеството, селските райони предлагат изключителни възможности за успешен бизнес. Независимо дали сте млад предприемач, който търси нови хоризонти, или сте селски жител, който търси начини да диверсифицира доходите си, започването на бизнес на село може да бъде изключително изгодно.

Ще представим няколко съвета и насоки за успешното предприемачество на село, както и някои най-популярни бизнес модели, които можете да разгледате.

Изследвайте местния пазар и потребности: Преди да започнете бизнес на село, е важно да изследвате местния пазар и да определите потребностите на общността. Разговорете с местните жители, разучете конкуренцията и разберете какъв вид продукти или услуги липсват в района. Това ще ви помогне да определите най-подходящия бизнес модел за селото.

➤ **Агротуризм и гостоприемство:** Селските райони предлагат уникални възможности за развитие на агротуризма и гостоприемството. Можете да отворите ферма с почивна база, където посетителите могат да се насладят на селската идилия и да опитат местни продукти. Също така, можете да предложите туристически обиколки на местни забележителности, екскурзии до ферми или уроци по градинарство и земеделие.

➤ **Селскостопанска дейност:** Селското стопанство е от съществено значение за селските райони и предлага много възможности за предприемачество. Можете да се занимавате с отглеждане на животни, отглеждане на зеленчуци и плодове, производство на млечни продукти или дори отглеждане на риба в аквакултури.

➤ **Преработка на селскостопански продукти:** Ако имате земеделски стопани или местни добиви, можете да разгледате възможността за преработка на селскостопанските продукти. Производството на сирена, мед, домашно направени джемове и сокове са само някои от идеите, които можете да разгледате.

➤ **Еко-селски туризъм:** Ако селото ви е около природни забележителности или има уникална биоразнообразие, можете да разгледате възможността за развитие на еко-селски туризъм. Предлагането на екологично чисти удобства, като например еко-хотели или къмпинги, и организирането на екскурзии в природата могат да бъдат успешни бизнес модели.

➤ **Местна храна и ръчни изделия:** Все повече хора се интересуват от местната, екологично чиста храна и ръчно изработените продукти. Можете да отворите магазин за местни продукти, където да предлагате свежи земеделски продукти, месо, млечни продукти, мед, местни специалитети и ръчно изработени изделия от селските жители.

➤ **Сервизни услуги:** Не забравяйте за потребностите на местната общност. Можете да стартирате бизнес, който предлага сервизни услуги като ремонт на селскостопанска техника, строителни услуги, поддръжка на градини и ландшафтни дизайни, или дори услуги за домашни любимци.

➤ **Технологични иновации:** Селските райони също могат да бъдат място за иновации в технологичната сфера. Можете да разгледате възможността за започване на бизнес, свързан със селскостопанска технология, дроневи за наблюдение на реколтата, разработка на селскостопански софтуер или развитие на ефективни системи за поливане и наблюдение на растенията.

При избора на най-подходящия бизнес модел за селската общност, е важно да вземете предвид местните ресурси, потребности и възможности. Разговорете с местни експерти, консултирайте се с бизнес съветници или предприемачи, които вече имат успешни предприятия в селските райони.

С изпълнението на Стратегиите за ВОМР, бизнеса в територията се възползва от допълнителен ресурс на ЕС, различен от националните интервенции, които се ползват от

всички български граждани. Чрез Стратегиите за ВОМР бизнеса преодолява няколко съществени бариери при кандидатстването и изпълнението на проектните идеи. Първото важно условие за допустимостта е бизнеса да е с адресна регистрация в обхвата на дейност на стратегията, състезателният елемент е наличен, но т.к. териториите са обследвани предварително, за нужди и потребности на бизнеса, почти всички кандидати имат шанс да спечелят проект. От направените анализи в различните периоди на прилагането на подхода ЛИДЕР/ ПРСР 2007-2013 год. ; ЛИДЕР/ ПРСР 2014 – 2020 г., тази тенденция е факт и това само дава допълнителна убеденост, че подхода е жизнено важен за всяка територия, в която има работеща Местна инициативна група. В Стратегическият план за развитие на селските райони 2023 – 2027 е важно да отбележим, че предвидените средства за подхода ЛИДЕР са увеличени и това гарантира включване и на нови територии / общини / от селските райони.

Друг важен момент, за стартиращите бизнеси в селските райони е възможността при критериите за оценка да се залагат и специфични критерии за територията, пример местни продукти и др. Всички тези възможности са необходими за териториите, защото чрез тях се гарантира създаване на нови работни места, добра комуникация и добра свързаност между районите. Младите хора, ценят тези възможности и се мотивират, да се върнат в родния край, с нови идеи и за подобряването на качеството на живот в родните си територии.

НПО, МЛАДИТЕ ХОРА - ПАРТНЬОРСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ В Р БЪЛГАРИЯ И С ЕС ЧРЕЗ ОБРАЗОВАНИЕ И ИНОВАЦИИ

Европейския икономически и социален комитет (ЕИСК) подчертава значението на приемането на цялостни и между секторни подходи, които включват проверка на въздействието върху селските райони и оценка на въздействието на ЕС от гледна точка на младежта, за да се гарантира дългосрочно и резултатно прилагане на политиките на ЕС. За да станат селските райони по-привлекателни за младите хора, е наложително да има налични и лесно достъпни обществени, търговски и младежки услуги, качествена заетост и образование, цифрова и физическа инфраструктура, обществен транспорт, дейности за отдих и младежки клубове.

Програмата „Еразъм+“ и LEADER/ВОМР следва да предлагат конкретни възможности за развитие на лидерски умения и за задълбочаване на разбирателството между младите хора в селските и градските райони. Това може да улесни участието им в един по-приобщаващ модел на управление с участието на множество заинтересовани страни. За дългосрочната устойчивост на селските райони се изисква сътрудничество между поколенията, основаващо се на взаимно уважение и подкрепа. Наред с програмата „Еразъм+“ в селските райони и други овластяващи инициативи следва да има специфични политики за наставничество. Освен това за да се гарантира качественият трансфер на умения и знания, са необходими повече инвестиции в чиракуването, не само в областта на селското и горското стопанство, но и под формата на обучение в други селски занаяти и културни и стопански дейности. Включването на специални програми за наставничество за младите хора, живеещи в градски райони, в училища или други образователни средища, би било важно за запознаването им със селските райони и селскостопанските дейности.

Проблемите с психичното здраве и липсата на свободно време, изпитвани от земеделските стопани, поставят допълнителни предизвикателства пред социалната и икономическата устойчивост на селските райони и трябва да бъдат решени по подходящ начин. Примери, като проекта Farmwell, трябва да бъдат популяризирани, подкрепяни и разпространявани по подходящ начин. Наличието на всеобхватна комуникационна стратегия, насочена към младите хора и разработена от публични институции на всички равнища и организации, работещи с младежта, е от съществено значение за ефективното насърчаване на инициативите и за увеличаване на потенциала и възможностите в селските райони.

Изпълнение на операции, включително дейности за сътрудничество и тяхната подготовка, избрани в рамките на стратегията за местно развитие“ от Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони за периода 2023 – 2027 г. (СПРЗСР) са надграждащи развитието на селските райони в Р България. Мерки за създаване на динамична жизнена среда и подобряване качеството на живот, чрез развитие на хоризонтални и между секторни партньорства и взаимодействие за инициативи от общ интерес, както и на практики и модели за добро управление и участие на заинтересованите страни в развитието на територията, като основа за териториално развитие.

Програма „Образование“ 2021 2027 / ПО/

За да станат селските райони по-привлекателни за младите хора, е наложително да има налични и лесно достъпни обществени, търговски и младежки услуги, качествена заетост и образование, цифрова и физическа инфраструктура, обществен транспорт, дейности за отдих и младежки клубове.

Предвид решаващата роля на младите хора в развитието на селските райони, от съществено значение е да има всеобхватни инструменти за събиране на подробни данни за населението, участието на общността и потребностите на младите хора в селските райони. Инвестициите в научни изследвания и анализи на десегрегирани данни (като се вземат предвид фактори като пол, образователни квалификации, националност, възможни уязвимости и др.) са ключови за осъществяването на целенасочени инвестиции, политики и услуги, които отговарят на специфичните нужди на проучените области.

Мерки за създаване на условия за достъп до образование, чрез преодоляване на демографски, социални и културни бариери.

- Ангажиране на местните общности с образователната институция;
- Обучение за учене в мултикултурна образователна среда;
- Квалификация на ПС и НПП, вкл. ОМ за работа в мултикултурна образователна среда;
- Развиване на умения за взаимодействие в мултикултурна образователна среда;
- Обмен и споделяне на образователни ресурси;
- Достъп до качествено образование и за преодоляване на нефинансови бариери;
- Подкрепа за приобщаваща образователна среда

От съществено значение е да се насърчават пътища на участие за приемственост между поколенията и за по-приобщаващ модел на управление с участието на множество заинтересовани страни, които да включват младежки организации, организираното гражданско общество и създателите на политики и да отчитат новите начини на ангажираност на младите хора посредством технологиите и социалните медии

Насърчаването на обмена на добри практики е от решаващо значение за разработването на ефективни политики, които увеличават потенциала на селските райони и ги правят по-привлекателни за младите хора. Споделянето на опит и използването на европейски ресурси могат да допринесат за постигането на тези цели, като гарантират, че селските райони се превръщат в среда на просперитет за младите хора. От съществено значение е да се признава и да се насърчава хранително-вкусовият сектор като източник на привлекателни възможности за младите хора в селските райони.

Целенасочените интервенции в подкрепа на младите хора и насърчаването на ефективна приемственост между поколенията в селските райони следва да бъдат стратегически приоритет, за да се стимулира постоянното присъствие на младите хора в селските райони. Подходящи интервенции в тази насока са: въвеждане на механизъм за прилагане на данъчни облекчения за работещите млади хора и за обитавани имоти в селата; предоставяне на безлихвени заеми към стартиращи предприятия, развиващи дейност в селата; осигуряване на достъп до земя, чрез държавния и общинския поземлен фонд и др.

Координираните гласове на младите хора от селските райони трябва да бъдат чути, чрез участието им в живота на местните общности и в процеса на вземане на решения. Това може да се случи, посредством осигуряване на квоти за млади хора в управлението на села, общини, институции, социални и обществени проекти. Във връзка с това, би било полезно включването на възможности по програмата Еразъм за развиване на лидерски умения.

Културата и духовното развитие в селските райони са от съществено значение за подобряване качеството на живота, намаляване на миграцията на младите хора и са фактор за опазване на културното наследство и традиции. В населените места средища на култура и духовност са библиотеките, читалищата и музеите. Културните и творческите индустрии все повече се приемат като важен фактор за местно развитие.

Следва да бъдат насърчавани синергиите между градското и селското население, като добри примери в тази насока са проекти и програми за детски/училищни посещения и обучения в местни ферми, така че децата и младите хора да познават и разпознават вкуса и произхода на истинската храна. Друга добра инициатива са заниманията за деца през лятото на село и на открито, по аналог на „лятно училище“ или „зелено училище“, включващи езиково обучение, спорт, занаяти, игри и др. Подобни инициативи пораждаат интереса и любовта на децата към селските райони и селските хора, както и уважението към земята и земеделската дейност.

Част от факторите, които да превърнат селските райони в България в „по-силни“ територии – продължаването на подхода ВОМР, запазвайки многофондовото финансиране, разширявайки териториалния обхват и опростявайки прилагането на подхода; целенасочените интервенции в подкрепа на младите хора, както и участието им в живота на местните общности и в процеса на вземане на решения; адресирането на нуждата от инвестиции в образователна инфраструктура; подобряването на имиджа на селските райони и насърчаването на синергиите с градските райони; преодоляването на високите нива на битова престъпност и опазването на селскостопанското имущество; подобряването качеството на живот, посредством култура и духовно развитие.

В много селски райони на Европа има малко възможности за работа. Безработицата сред младежите е висока. Много млади хора, които са напуснали училище и са с ниска квалификация срещат трудности при намирането на работа. Това се отнася особено за хората с увреждания и тези от етническите малцинства, които се сблъскват с редица дискриминационни трудности в образованието и с работодателите.

Делът на младите хора в селските райони на Европа спрямо общия брой на населението намалява със стабилни темпове през последните 20 години. Все повече изследвания и доклади показват, че загубата на младите хора за сметка на нарастващото застаряване на населението е ключова заплаха за жизнеспособността на селските общности и селските икономики. Заплахата е особено силна в земеделието, където темповете на застаряване са с няколко пъти по-високи отколкото в останалите сектори на икономиката.

В отговор на множеството изследвания и статистически данни, че все повече млади хора мигрират от селата към градовете. Общата селскостопанска политика, и в частност Стратегическият план за развитие на земеделието и селските райони за периода 2023 – 2027 (СПРЗСР 2023 – 2027 г.), въвеждат множество мерки за подпомагане на младежите в аграрните райони.

В допълнение България разработи и тематична подпрограма, насочена към подкрепа на малките стопанства, която ще подпомогне младите хора, чрез облекчен режим за достъп до подкрепа. Мерките включени в програмата са:

- Стартова помощ за неземеделски дейности: Подкрепата за започване на нови неземеделски дейности ще допринесе за намаляване на бедността, за икономическото развитие и поддържане качеството на живот в селските райони. Насърчаването на развитието на нови дейности ще подпомогне развитието на предприемачеството, като условие по мярката е създаването на поне 1 работно място. Подпомагането се предоставя

под формата на фиксирано плащане, което не надвишава 25 000 евро и се изплаща на два транша.

- Стартова помощ за развитието на малки стопанства: Помощта, предоставяна на малките стопанства, е насочена към осигуряване на тяхното устойчиво развитие и растеж, включително инвестиции в малкото стопанство, свързани с неговото развитие и модернизация и текущи разходи, необходими за изпълнението на бизнес плана. Помощта, която се предоставя по тази подмярка, е в размер на 15 000 евро и представлява плащане на два транша.

- Инвестиции в подкрепа на неземеделски дейности: Подпомагането на инвестиции на земеделски производители за развиване на неземеделски дейности ще улесни навлизането им или разширяването на дейностите в сектори с потенциал за пазарен растеж. Това ще доведе до допълнителен доход за малките стопани и ще подпомогне процеса на реструктурирането им. Финансовата помощ е в размер до 85% от общия размер на допустимите за финансово подпомагане разходи. Минималният размер на допустимите разходи за едно проектно предложение е 5000 евро. Максималният размер на допустимите разходи за едно проектно предложение е 70 000 евро.

- Непроизводствени инвестиции: Мярката ще окаже своето влияние по отношение на възстановяване, опазване и укрепване на екосистемите, зависещи от селското и горското стопанство, включително насърчаване на ефективното използване на ресурсите и подпомагане на прехода към нисковъглеродна и устойчива на изменението на климата икономика в селското стопанство, сектора на храните и горския сектор. Финансовата помощ е в размер на 100% от общия размер на допустимите за финансово подпомагане разходи. Минималният размер на допустимите разходи е 1 250 евро. Максималният размер е 25 000 евро, а за проекти, представляващи колективни инвестиции, е 50 000 евро. Предимство ще се дава на земеделски стопани, бенефициенти по мерките "Агроекология и климат", "Натура 2000" и "Биологично земеделие".

- Инвестиции в преработка/маркетинг на селскостопански продукти: Финансовата помощ е 60% от общия размер на допустимите за финансово подпомагане разходи. Предвидено е увеличение с 10% за проекти с дейности, подпомагани по линия на Европейското партньорство за иновации, но не повече от 80%. Минималният размер на допустимите разходи е 1 250 евро, максималният е 75 000 евро, а за колективни инвестиции – 100 000 евро.

- Инвестиции в земеделски стопанства: Финансовата помощ е в размер до 60% от общия размер на допустимите разходи. Размерът на подкрепата се увеличава с 10% за: млади селскостопански производители, колективни инвестиции или интегрирани проекти, инвестиции в райони с природни и други специфични ограничения, проекти, интегриращи хоризонталните приоритети за иновации, опазване и възстановяване на околната среда, включително биологично производство, адаптация към климатичните промени. Максималното комбинирано подпомагане не може да надхвърля 80% от общия размер на допустимите разходи. Минималният размер на допустимите разходи за едно проектно предложение е 1250 евро, максималният е 25 000 евро, а за проекти, представляващи колективни инвестиции, е 70 000 евро.

Други възможности:

Дейности по отношение на гражданското възпитание в училище и развитие на ученическото самоуправление ще осигурят последователно и устойчиво участие на младежите, качествена подготовка за реализирането им и отговорно гражданско поведение.

Изграждането на мрежа, включваща органите на държавната власт, представители на частния сектор и представители на гражданското общество за осигуряване на информация и прозрачност по изпълнение на политиките за младежко участие, може да бъде свързано със създаване на дългосрочна стратегия за младежкото участие във вземането на решения и лидерство.

Включването на читалищата (особено тези в по малките населени места), като средища за информация, неформално обучение, културно изразяване и гражданско и младежко участие е приложим и приветствен подход.

Така ще се постигне популяризиране на традиционни знания и умения (нематериално културно наследство), както и обмяна на ефективни практики за привличане на детска и младежка аудитория чрез тяхната дейност.

Необходимо е стимулиращо развитие на практика на периодични целенасочени научни и научно-приложни изследвания, пряко свързани с резултатите и ефектите, които се постигат от изпълнението на политиките за младежко участие. Последователна и задълбочена изследователска работа, която да създаде предпоставка за формулиране на политика, която да стъпва на надеждни източници. Създаването на лаборатория за изследване на младежкото участие и лидерство може да бъде инструмент за успех в тази област, в т.ч. чрез участие на младите хора в дигитализацията на процеса.

Засилване на ролята на младежкото участие, неформалното и информалното учене и ефективния диалог с всички млади хора в рамките на между секторен подход в области като социалната политика, заетостта, образованието, културата, цифровизацията, „зелени“ решения чрез създаване на механизми на съответните равнища за консултации с младите хора по въпроси на националната, регионалната и местната политика; организиране на неформално учене и обучение за застъпничество за младите хора, включително за тези с по-малко възможности; разширяване дела на гражданското образование, за да се насърчат младите хора и да им се дадат възможности да участват активно в изборите; насърчаване на използването на обществени пространства, предоставени на разположение за младите хора; създаване на платформи, включително виртуални, за подпомагане на младежки инициативи и младежки организации „от долу на горе“ на местно и регионално равнище; развитие на творческо мислене, активно гражданско участие и практика на вземане на решения чрез неформално образование и информално учене на децата и младите хора.

Разширяване на обхвата и спектъра на възможностите за заинтересованите страни в областта на формалното образование и неформалното и информалното учене да действат заедно, за да се увеличи участието на младежта в процесите на вземане на решения и да се подкрепят различни форми „да се учи да участва“ от ранна възраст, тъй като това увеличава възможностите за участие през целия живот.

Да се насърчава и подкрепя по подходящ начин създаването или подобряването на устойчиви структури за управление на различни равнища, за да се улесни участието на младите хора в процесите на вземане на решения, като същевременно се използват и разнообразни неформални варианти за участие. Особено в този процес следва да се обърне внимание на младежите от кварталите и селските и отдалечените райони и на тези в неравностойно положение. На тях следва да бъдат осигурени отворени и безопасни пространства, както и възможности за личностно, социално, културно и професионално развитие. Като основна цел са ефективното участие и ангажираността на всички млади хора в процесите на вземане на решения на всички равнища, по многосекторен начин.

За натрупването на знания и изграждане на капацитет относно участието на младите хора в процесите на вземане на решения да се използват възможностите на съвременните цифрови технологии, включително интерактивни сайтове, социални мрежи, облачни инструменти и др.

Необходимо е да се създадат механизми за участие на младежта по въпросите на климата и зелените решения. Вземащите решения следва да създадат пространство за редовен и съдържателен диалог с младите хора относно предложенията за политики и стратегии в областта на климата и устойчивостта. Кръглите маси на младежта относно климата и зелената сделка са само една от формите за това.

Доброволчеството е значим фактор за развитието на процесите на участие на младите хора в обществените и гражданските процеси в България. Необходими са

изграждане на ясна визия за бъдещето на доброволчеството в страната и разработване на законова и подзаконова нормативна рамка на доброволческата дейност.

Но този етап това се случва чрез специалните закони в отделни направления (например Закона за Българския червен кръст, Закона за защита при бедствия), без да има цялостна визия, политика и дейност, насърчаваща разгръщането на участието на младите хора в обществените процеси у нас, в т.ч. в „зелените“ решения, и чрез възможностите на дигитализацията.

Подкрепата и насърчаването на младите хора - както индивидуално, така и колективно по линия на младежките организации, неформалните младежки групи и дейности и други видове инициативи, са от съществено значение за постигането на пълноценно участие на младите хора в демократичния живот. Така младежкото участие включва както „пространства“, където младите хора могат да изразяват своите възгледи и мнения, така и възможности за вземащите решения да изслушат тези възгледи и мнения и да ги вземат предвид.

Участието на младите хора създава чувство за принадлежност, гражданство и солидарност и прави политическите процеси по-прозрачни и отчетни за тях. В същото време това участие ги укрепва и им помага да развият увереност в себе си и инициативност, ангажираност и отговорност, като с това им позволява да придобият и развият опит и подходящи умения в техния демократичен и професионален живот в сфери като критичното мислене, комуникацията, воденето на преговори и екипния дух.

Същевременно участието засилва позициите на младите хора, като създава възможности за тях да прилагат на практика и да подобряват знанията, уменията, компетентностите и нагласите, от които се нуждаят, за да участват пълноценно в разнообразните общества и да бъдат подготвени за бъдещи предизвикателства.

Нарастващото използване на информационните технологии в живота на младите хора несъмнено създава нови начини на комуникация, споделяне на опит и засилване на тяхното участие. За младежите потреблението на дигитални медии и участието в социалните мрежи са обичайна част от ежедневието им и още една възможност за участие във вземането на обществени решения. Най-успешните стратегии за влияние върху вземането на решения от младите хора на местно, регионално, национално и европейско ниво се свързват с офлайн и онлайн участието. Уеббазираните инструменти за участие обикновено са насочени или подбрани от млади хора, които вече са политически ангажирани.

Цифровизацията на младежкото участие често се разглежда като използване на интерактивни сайтове и социални медии. Същевременно обаче бързо се появяват нови цифрови технологии. Изкуственият интелект, виртуалната реалност, роботиката и технологията на блоковата верига наред с другите цифрови инструменти се използват за ангажиране на младите хора в процеса на вземане на решения. За всичко това на младите хора са необходими не само основни компетентности в областта на цифровите технологии, но и специфични цифрови компетентности.

Младежката работа и участие разполага с голям потенциал за предоставяне на възможности за учене от опит в неформална среда и за ангажиране на младите хора в дейности за укрепване на техните цифрови компетентности и медийна грамотност. Младежката работа може също така да ангажира младите хора, които са изложени на риск да бъдат изоставени в цифровизираното общество.

Глобализация. Младежите са най-способни да се адаптират и да използват предимствата на новите възможности, които глобализацията предлага. Въпреки че в някои части на света се наблюдава невиджан досега ръст в това отношение, благоприятните ефекти все още са неравномерно разпределени. Въздействието на глобализацията върху трудовата заетост сред младите хора и миграционните процеси се олицетворява както чрез

позитивни, така и чрез негативни тенденции. Глобализацията също така доведе до дълбоки промени в културата на младежите и консуматорското съзнание.

Участие в процеса на вземане на решения. През последното десетилетие нарастна съзнанието за важността от участието на младежите в процеса на вземане на решения. По-голямата ангажираност на младите в домовете им, в училище и в общността, не само че облагодетелства социално-икономическата им среда, но изгражда и капацитета им и допринася за личностното им израстване. Гласът и участието на младежта са изключително важни за прилагането на СПМД като цяло.

Информация и комуникационни технологии. Разпространението на комуникационните технологии, което съпътства процеса на глобализация, може би най-ясно представя както възможностите пред младите за участие и образование, така и предизвикателствата, пред които се изправят. Макар че младежите в много страни съставляват мнозинството потребители на интернет технологиите, все още е налице диспропорция между младежта в градските и в по-малките населени райони, между младите мъже и жени, както и между различните страни.

Свободно време. През последното десетилетие все повече започва да се осъзнава ключовата роля на свободното време за социалната активност, за оформянето на идентичността на младите хора, за изучаването на техните култури. Свободното време не би трябвало да е елемент от ежедневието единствено на привилегированите, тъй като то допринася за развитието и благополучието на общностите. Много младежи посвещават времето си на доброволчески програми, обучение на връстниците си и на усилия да променят обществото.

Околна среда

Екологичното възпитание е продължителен процес, който цели осъзнаване на екологичните проблеми, усвояване на знания, формиране на нагласи, ценности и чувство на отговорност за рационалното използване на природните ресурси, както и насърчаване на действия по посока опазване на природата и устойчиво развитие³. За да бъде ефективно то трябва да е холистично по характер, да залага на интердисциплинарния подход, да започне възможно най-рано и да бъде подкрепено не само от училищни програми, но и от извънкласни и извънучилищни дейности, обществени и семейни прояви. По този начин в съзнанието на учениците ще се формира представа за целостта на природата и същевременно за нейното многообразие.

Младите хора демонстрират постоянна загриженост и често показват своята будна обществена позиция към околната среда. Разбирайки, че доброто състояние на околната среда е от изключителна важност за тяхното здраве и възможности, младежите наблягат на устойчивото развитие на местно, национално и международно ниво, иницирайки приемането на благоприятни екологични практики.

Погледнато глобално, дялът на младежите в населението на света постепенно намалява за сметка на увеличаващия се дял на хората над 60 години. Увеличаването на младежите трябва да се разглежда като интегрална част от благополучието на по-възрастните поколения, тъй като към 2050 година всеки 8-ми възрастен човек ще живее в развиваща се страна.

„Европа прави много в тази област - тя е водеща в света по отношение на устойчивостта и екологичните стандарти. ЕС би могъл да подкрепи стартиращите предприятия в тази област с повече възможности за финансиране в малък мащаб, така че

³ Ivanova, M., Tenova, S., Ilieva, T., Nikolova, E., Yakimov, D. 2012. Organic agriculture and environmental protection. Proceedings of the International Conference, NEWENVIRO-New approaches for assessment and improvement of environmental status in Balkan region: interactions between organisms and environment, Educons University, Sremska Kamenica (Serbia), pp. 48-56.

местните проекти да могат да стартират отдолу нагоре. Затова вярвай в това и се мобилизирай. Не се страхувай, независимо от това колко голяма е мечтата, която преследваш, колко нереалистични може да изглеждат усилията ти сега, просто започни с малка стъпка и не е необходимо да я правиш сам. Младите хора могат да помогнат за решаването на екологични проблеми сега и за в бъдеще. Хората трябва да живеят в хармония с природата, за да оцелеят.

Околна среда и кръгова икономика

Очаква се увреждането на околната среда все повече да засяга икономическата дейност. То може да причини екстремни метеорологични условия, да се отрази неблагоприятно на човешкото здраве и да понижи достъпността на природните ресурси. Опазването на природния капитал на ЕС, преходът към ресурсно ефективна икономика и защитата на хората от свързани с околната среда въздействия са основни приоритети на Европейския зелен пакт. Държавите от ЕС предприемат реформи за справяне с тези предизвикателства, чрез по-нататъшно разработване на политики и стратегии в областта на околната среда.

Примери за подкрепа

- Определяне на национални и общински политики за управление на отпадъците.
- Изготвяне на национални стратегии и планове за действие за кръгова икономика.
- Прилагане на инструменти за декарбонизация на отрасли.
- Подпомагане на управлението на водите и мониторинга на водните услуги.

Екологизиране на публичните и частните финанси

За да се постигне амбицията на Европейския зелен пакт, са необходими значителни инвестиции. Частният сектор ще играе ключова роля във финансирането на екологичния преход. Това изисква последователни стратегии, иновативни регулаторни рамки и интелигентни инструменти. Националните правителства също ще играят важна роля за финансирането на прехода, като изпращат подходящи ценови сигнали и пренасочват публичните разходи към устойчиви политики. Те трябва също така да стимулират търсенето на по-устойчиви стоки и услуги чрез екологосъобразни обществени поръчки и да намалят въглеродния отпечатък на обществените услуги. Наличието на солидна рамка за управление ще гарантира, че лицата, вземащи решения, носят отговорност пред бъдещите поколения. С цел справяне с тези предизвикателства ЕС подпомага, държавите в следните области:

- екологосъобразно бюджетиране и екологично данъчно облагане
- екологосъобразни обществени поръчки
- устойчиво финансиране и инвестиции.

Примери за подкрепа

- Укрепване на зелените публични инвестиции.
- Преглед на разходите и данъчните разходи по линия на екологосъобразните и неблагоприятните за околната среда („сиви“) политики в бюджетните рамки.
- Разработване на екологично данъчно облагане и моделиране на неговото въздействие.
- Прилагане на насоките на ЕС относно екологосъобразното бюджетиране.
- Разработване на планове за действие за устойчиво финансиране за държавите членки и националните насърчителни институции.
- Прилагане на рамки за държавни зелени облигации.

Програмата LIFE

Основните характеристики на новата програма LIFE са:

- По-силен акцент върху природата и биоразнообразието: Новата програма LIFE ще подпомага проекти, които насърчават най-добрите практики във връзка с природата и биоразнообразието, както и нови, специални „стратегически проекти за опазване на

природата“ за всички държави членки по отношение на подпомагането на интегрирането на целите на политиките в областта на природата и биоразнообразието в други политики и програми за финансиране, като например селско стопанство и развитие на селските райони, осигурявайки по-последователен подход в различните сектори;

- Непрестанна подкрепа за кръговата икономика и смекчаването на последиците от изменението на климата: Новата програма ще продължи да подкрепяважни цели на политиките на ЕС като прехода към кръгова икономика, опазването и подобряването на качеството на въздуха и водата в ЕС, прилагането на рамката на политиката в областта на енергията и климата до 2030 г. и изпълнението на ангажиментите на Съюза по Парижкото споразумение относно изменението на климата;

- Опростен и по-гъвкав подход: Новата програма е разработена така, че да бъде проста, по-гъвкава и да улеснява по-широк географски достъп. Тя ще се насочи към разработване и прилагане на иновационни начини за реакция на свързаните с околната среда и климата предизвикателства. Тя ще гарантира също така достатъчна гъвкавост за справяне с новите и важни приоритети, които се появяват през целия срок на действие на програмата.

Финансовата рамка е в размер на 5,432 милиарда евро, което е с 50% повече от бюджета за предходния период. Увеличението е съобразено със заложените мерки в дългосрочния бюджет на ЕС и инструмента за възстановяване Next Generation EU, които предвиждат поне 30% от общите разходи на Съюза да допринасят за цели, свързани с климата.

Програмата отново е структурирана в две области – околна среда и действия по климата, всяка от които обхваща по няколко подпрограми: природа и биоразнообразие; кръгова икономика и качество на живот; смекчаване и адаптиране към изменението на климата; като е включена и изцяло нова подпрограма: преход към чиста енергия.

Финансирането ще бъде насочено към проекти, свързани с най-добрите технологии, практики и решения, разработени на местно, регионално или национално ниво. Това включва интегрирани подходи за прилагане на планове за управление на отпадъците, подобряване качеството на въздуха и водата, възстановяване на биологичното разнообразие и морските екосистеми. От тази година LIFE ще подпомага и дейности, свързани с енергийната ефективност и възобновяемата енергия.

Новата програма предвижда опростен и по-гъвкав подход в хода на целия проектен цикъл. Бенефициенти могат да бъдат публични или частни организации, неправителствени или образователни организации.

Най-добри практики за справяне с предизвикателствата пред младите хора в селските райони:

- Визията, ангажираността и участието на младите хора са необходими за изграждането на по-добро бъдеще за всички в Европа. Селските райони играят жизненоважна роля за икономическото и социалното сближаване. Изключително важно е да се гарантира равно третиране и пълноценно участие на младите хора както в селските, така и в градските райони.

- Ангажирането на младите хора е от решаващо значение за развитието на селските райони, тъй като те са защитници на устойчивостта и опазването на околната среда. Те следва да бъде в основата на един по-приобщаващ модел на управление с участието на множество заинтересовани страни, като се ангажира във вземането на решения на всички етапи — от изготвянето на предложения до тяхното изпълнение, мониторинг и последващи действия, включително чрез създаването на много секторни платформи. Тези пътища за участие за приемственост между поколенията би трябвало също така да отчитат новите начини на ангажираност на младите хора, чрез технологиите и социалните медии.

- Препоръката за трансверсално образование и обучение се допълва от Европейската платформа за училищно образование, програмата COCOREADO и Eco-Schools. Тези практики подкрепят образованието на всички равнища, съобразено с местните

нужди, и отразяват значението на трансверсалното образование и участието на общността. Направлението на Световния форум по храните „Младежка дейност за по-добро бъдеще в областта на храните“ включва също обучение и образование на различни равнища, свързани с устойчивите продоволствени системи.

- Призивът за акцент върху уменията за екологичния преход намира отзвук в това направление, което играе жизненоважна роля за осигуряване на уменията, необходими за екологичния преход и действията за устойчиво развитие, особено в контекста на продоволствените системи и селското стопанство.

- Признаването на ролята на университетите в селските райони, децентрализацията и неформалното образование, Европейската платформа за училищно образование и програмата за посланици на COCOREADO показват по какъв начин образованието, ориентирането и насоките, съобразени със селските общности, са от изключително значение. Акцентът, който те поставят върху участието на гражданското общество, е в пълно съответствие с ролята на гражданското общество за развитието на селските райони.

- Насърчаването на събирането на данни и ориентираните към младите хора научни изследвания с цел насочване на целевите инвестиции и политики, тематичната група по въпросите на младежката заетост в селските райони на мрежата на ЕС по ОСП идентифицира предизвикателствата, пред които са изправени младите хора в целия Европейски съюз, и насърчава обмена на идеи и инициативи, като улеснява споделянето на данни и знания. Общността на Пакта за селските райони също може да играе важна роля за събирането на данни и в усилията за участие на общността.

- Необходимостта селските райони да станат привлекателни за младите хора, общността на Пакта за селските райони, европейското пространство за образование, иновативното социално стартиращо предприятие "Ca' Colonna" и програмите на ЕС като „Еразъм +“ и Европейският корпус за солидарност могат да играят жизненоважна роля за овластяването на младите хора, засилването на тяхната ангажираност в развитието на селските райони и осигуряването им на достъп до такива услуги. Тези инициативи осигуряват качествени услуги, заетост, образование и достъпна инфраструктура.

- Насърчаването на приемствеността между поколенията и управлението с участието на множество заинтересовани страни, програмата за посланици на COCOREADO, Програмата на ООН „Youth2030“ и проектът RURBEST22 овластяват младите хора, насърчават сътрудничеството и признават променящите се начини, по които младите хора се ангажират чрез технологии и социални медии, което съответства на призива на ЕИСК за пътища за участие. Общността на Пакта за селските райони също така насърчава управлението с участието на множество заинтересовани страни и участието на младите хора и създателите на политики.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕПОРЪКИ

Основната идея на ЛИДЕР подхода, като част от политиката за развитие на селските райони се основава на разбирането, че поради разнообразието на селските райони в Европа, стратегиите за развитие са много по-ефективни и ефикасни, ако се решават и прилагат на местно ниво от местните участници, придружени от ясни и прозрачни процедури, подпомагани от местни обществени екипи и разпространяващи добрите практики.

Разликата между ЛИДЕР и останалите по-традиционни политически мерки за развитие на селските райони се състои в това, че ЛИДЕР посочва „как“ да се действа, а не „какво“ трябва да се направи.

Седем основни характеристики обобщават ЛИДЕР подхода и те следва да се разглеждат, като една обща кутия с инструменти. Всяка характеристика допълва и взаимодейства позитивно с останалите по време на целия процес на прилагане с

дългосрочен ефект върху динамиката на селските райони и техните възможности за решаване на собствените им проблеми.

1. Териториален подход: Териториалният подход, основан върху района, обхваща малка, хомогенна, социално свързана територия, често характеризирани от общи традиции, местна идентичност, чувство за принадлежност или общи нужди и очаквания, като целеви район за осъществяване на дадена политика.

2. Подход „отдолу-нагоре“: От седемте характерни черти на ЛИДЕР най-отличителната е подходът „отдолу-нагоре“. Той означава, че местните действащи лица участват във вземането на решения за стратегията и избора на приоритети за развитие в местната им общност. Политиките за селските райони, които следват този подход, трябва да бъдат проектирани и въведени по-начин, който е най-подходящ за нуждите на общността, която обслужват.

3. Публично-частни партньорства (местни инициативни групи - МИГ): Установяването на местни партньорства, познато под името „Местна инициативна група“ е оригинална и важна черта от подхода ЛИДЕР. МИГ има за цел да идентифицира и осъществи стратегията за местно развитие, като взема решения за разпределянето на финансовите ресурси и управлението им.

4. Интегриран подход (многосекторен): ЛИДЕР не е секторна програма за развитие. Стратегията за местно развитие трябва да има мулти-секторна (много-отраслева) насоченост, като интегрира няколко сектора на дейности. Дейностите и проектите, съдържащи се в местните стратегии, трябва да бъдат свързани и координирани, като едно свързано цяло.

5. Новаторски подход (улесняване на иновациите - новаторството): ЛИДЕР може да играе важна роля за стимулиране на нови и новаторски подходи за развитието на селските райони. Такова новаторство се стимулира, като на МИГ се предоставят широки граници на свобода и гъвкавост във вземането на решения за дейностите, които те искат да подкрепят. Новаторството трябва да се разбира в широк смисъл. Може да означава въвеждане на нов продукт, на нов процес, на нова организация или на нов пазар.

6. Работа в мрежа: Мрежите обхващат обмяна на резултати, опит и ноу-хау между групите ЛИДЕР в селските райони, администрациите и организациите, участващи в развитието на селските райони в рамките на ЕС, независимо дали са директни бенефициенти по ЛИДЕР. Мрежите са начин за споделяне на добрите практики, за разпространяване на иновациите и надграждане върху уроци, получени от местното развитие на селските райони. Мрежите създават връзки между хора, проекти и селски райони и по този начин могат да спомогнат за преодоляване на изолацията, пред, която са изправени някои селски райони.

7. Сътрудничество (коопериране): Кооперирането може да се развие в нещо повече от създаване на контакти. Това включва Местна инициативна група, която предприема общ проект с друга група ЛИДЕР или с група, използваща подобен подход в друг регион, страна-членка или дори трета страна. Проектите за сътрудничество не са просто обмен на опит. Те трябва да включват изпълнение на конкретна обща идея и действие, в най-добрия случай управлявани под обща структура.

Показатели за определяне на добри практики:

- Ефективност: Степен на постигане на целите при съпоставяне на действителните планирани резултати от проекта;
- Устойчивост: Проектът има позитивно въздействие и в трите основни направления – икономическо, социално и екологично;
- Иновация: Стимулира и насърчава прилагането на нови идеи, подходи и решения в сектора или в района, в който се прилага;
- Свързаност: Създава връзки с други проекти и бизнеси от района, в който се прилага;

- Повторяемост: Възможност за прилагане в други условия и райони;
- Надграждане Възможност за надграждане и развитие на дейността;

Европейската ЛИДЕР асоциация за развитие на селските райони (ЕЛАРД) и Испанската селска мрежа (REDR), заедно с Асоциация Българска национална ЛИДЕР мрежа като партньор от България и член на ЕЛАРД, подготвиха интернет платформа за проучване на мнението на заинтересованите страни от селските райони за бъдещото им развитие. Целта на проучването е да се запознаем от първа ръка с мнението на населението на селските райони на Европа за бъдещето на техните територии.

Основни изводи от проучването на европейско ниво:

- Ситуацията в селските райони в бъдеще: Отговорите показват, че мнозинството – около 60%, от анкетиранияте вярват, че през 2035 г. хората в селските райони ще живеят по-добре в по-добро бъдеще.

- Анкетиранияте биха искали след 15 години в селските райони да има по-големи възможности за работа и достойна заетост (80%), достъпността до услуги, сравними с тези на градовете (61%) и свързаност на цялата територия (59%).

- Най-ценни местни услуги: Всички услуги в селските райони са важни, но здравеопазването и социалните услуги, както и услугите за грижи за възрастни хора и зависими лица, и образованието са най-ценени.

Приносът на ЛИДЕР:

Най-високият принос на ЛИДЕР според българските участници е:

- С 62% от отговорите анкетиранияте смятат, че ЛИДЕР е единственият инструмент за участие и водеща роля на населението в бъдещето на тяхната територия, с по голяма тежест за представителите на гражданското общество при вземането на решения.

УЧАСТИЕ

- 61% - ЛИДЕР е помогнал за увеличаване на престижа и оценката на селските райони.

ПРИДАВАНЕ НА ДОСТОЙНСТВО

- Около ½ от участниците смятат, че ЛИДЕР установява пряко сътрудничество чрез финансова подкрепа, особено за МСП и професионалисти на територията. МСП И ПРОФЕСИОНАЛИ (49%)

- Също около ½ посочват, че МИГ са най-добрия израз на социално сближаване и насърчаване на равнопоставеността между половете. **СОЦИАЛНО СБЛИЖАВАНЕ – РАВНОПОСТАВЕНОСТ**

- ЛИДЕР способства за подобряване на пейзажа и биоразнообразието в териториите чрез планове за устойчиво развитие. **БИОРАЗНООБРАЗИЕ (21%)**. Прилагането на подхода

- ЛИДЕР / ВОМР в България в периода 2014-2020 г. е многофинансирано и МИГ са активни и в областта на социалното сближаване и биологичното разнообразие.

Общи заключения:

- Жителите в селските райони искат основни услуги и възможности за работа. 80,2% оценяват работните места и достойната заетост, като една от трите най-важни потребности на селските райони. Услугите, които селските хора искат, все още са много основни, те се нуждаят и ценят най-много, са следните:

1. Здраве и грижи
2. Образование
3. Услуги за грижа за възрастни хора и зависими лица
4. Свързаност
5. Достъпно жилище

Трябва да се обърнете внимание, че това са услуги, които не са непременно напълно за меними с цифрови услуги. Хората от селските райони – все още – настояват за същите основни услуги като градските, които се приемат за даденост. Липсите на тези услуги са

много важни фактори за тласък на всички възможни мигранти (вътрешни, регионални, международни), които биха могли да си представят живот в селските райони.

- Трябва да бъде признато жизненоважното значение на селските територии за обществото като цяло, да бъдат подобрени имиджът и възприятието му сред градското население и лицата, вземащи решения, да бъдат разрушени стереотипите за приемането на градския живот за норма.

Това означава, че публичните инвестиции (с изключение на земеделието) в развитие на селските райони на глава от населението трябва да бъдат равни на инвестициите в развитието на градските райони и че е време да се промени повествованието на селските райони - заетост и инвестиции в хората от селските райони, за да се подкрепи тази промяна. Хората, които живеят и работят в селските райони, имат различна перспектива.

- Разширяване на подхода ЛИДЕР като инструмент за управление на много нива.

Този извод беше извлечен от направените анализи и проучвания: ЛИДЕР доказва, че реагира гъвкаво, бързо и целенасочено в настоящата криза и е метод с 25-годишен опит. На ЛИДЕР / ВОМР може и трябва да се разчита и да изведе селските райони в бъдещето.

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ ИЗТОЧНИЦИ

1. Аграрен доклад МЗХ 2021 год.; 2022 год.
2. Децентрализирани подходи за прилагането на политики за развитие, Фондация за реформа в местното самоуправление;
3. Доклад относно осъществяване на териториалното развитие (Регламент за общо приложимите разпоредби, дял III, глава II) и неговото прилагане Териториалната програма на Европейския съюз за 2030 г.(2023/2048(INI)), Комисия по регионално развитие
4. Манолов, Т. 2012. Анализ на основните модели на териториалната локация на бизнеса в контекста на регионалното развитие на България. Научни трудове том 8, Факултет по икономически и социални науки, ПУ „П. Хилендарски“, стр. 290-307.
5. Маринова В. „Анализ на развитието на подхода ЛИДЕР за периода 2014 2020 в Р България“; Ново знание 2023 г.
6. Национален план за възстановяване и устойчивост.
7. Подходът LEADER за водено от общностите местно развитие, Европейска сметна палата.
8. Презентационни материали за ВОМР на УО на ПРСР.
9. Програма „Конкурентоспособност и иновации в предприятията“ (ПКИП).
10. Програма „Образование“ (ПО).
11. Програма „Околна среда“ (ПОС).
12. Програма „Развитие на човешките ресурси“ (ПРЧР).
13. Регламент (ЕС) 2021/1057.
14. Регламент (ЕС) 2021/1060.
15. Регламент (ЕС) 2021/2115.
16. Споразумение за партньорство на Република България 2021-2027.
17. Стратегически план за развитие на земеделието и селските райони (СПРЗСР).
18. Стоянова, Н. 2023. Иновационната дейност като средство за получаване на конкурентно предимство. Конкурентоспособност на българските ферми. Научноизследователски проект „Конкурентоспособност на земеделските стопанства в България“, Институт по аграрна икономика към Селскостопанска академия, ISBN 978-954-8612-42-5, стр 128-141.
19. Dimitrov, D., Dimitrova, S., Arabska, E., Shopova, I. 2014. Sustainable rural development by networking in organic agriculture and niche tourism - III International scientific conference Climate change, economic development, environment and people (CCEDEP). School of Food Technology, Food Safety and Ecology, University Donja Gorica, Montenegro. Alliance of Central Eastern European Universities. December 2013, pp. 89 108.

20. Dimitrova, S., Shopova, I., Ivanova, M. 2017. Sustainable Food in Kindergartens – III IBANESS Congress Series – Edirne/Turkey, March 04-05, 2017. pp. 932-938.

21. Ivanova, M., Tenova, S., Ilieva, T., Nikolova, E., Yakimov, D. 2012. Organic agriculture and environmental protection. Proceedings of the International Conference, NEWENVIRO-New approaches for assessment and improvement of environmental status in Balkan region: interactions between organisms and environment, Educons University, Sremska Kamenica (Serbia), pp. 48-56.

22. Manolov, T. 2015. Problems and factors impact upon the localization of a business. Trakia Journal of Sciences, Vol. 13, Suppl. 1, pp. 76-86.

23. Plachkov, D. 2021. The Common Agricultural Policy of the EU. International Scientific and Practical Conference Bulgaria of regions 2021. <https://science.uard.bg/index.php/regions/article/viewFile/870/870>

24. Stoyanova, N. 2018. Institutional Reform Program for Sustainable Development of Regions and Convergence in the Eurozone. IBANESS Conference Series – Plovdiv / Bulgaria, April 21-22, 2018.

25. Stoyanova, N. 2018. Specific for the Agricultural Sector Obstacles to Introduce Innovations in Micro and Small Enterprises. IBANESS Conference Series – Tekirdag / Turkey / March 24-25, 2018.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT OPERATIONAL PROGRAM 2021-2027: RESOURCES, NEEDS AND CAPACITY FOR IMPLEMENTING MEASURES IN THE TERRITORY OF TUTRAKAN - SLIVO POLE LOCAL INITIATIVE GROUP

Valentina Marinova, Maria Marinova

University of agribusiness and rural development, Bulgaria

Abstract: For the purposes of the present analysis, a desk study is a method of collecting and processing information from all possible sources about the problem under study. It is not subject to a predetermined framework and method, but entirely depends on the nature of the available documents.

In the present research/study, the so-called secondary analysis of empirical data and content analysis (content analysis) of the discovered documents that were used in the study.

The situation in TutraKAN Municipality and Slivo Pole Municipality was also objectively studied with the identification of the needs for social services, considered in the context of socio-economic problems, policies and measures for social inclusion of vulnerable communities and population groups in the municipality and the process of deinstitutionalization.

The real needs of social services for the risk groups have been assessed and should correspond both to the real opportunities and capacity of the local partners to provide the necessary services, as well as to the long-term trends in the development of the LAG territory.

Keywords: human resources, social environment, priority, unemployment, middle age, minority groups, NGOs.

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА „РАЗВИТИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ“ 2021-2027: РЕСУРСИ, ПОТРЕБНОСТИ И КАПАЦИТЕТ ЗА ПРИЛАГАНЕ НА МЕРКИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА МИГ ТУТРАКАН - СЛИВО ПОЛЕ

Валентина Маринова, Мария Маринова

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: За целите на настоящия анализ кабинетно проучване е метод за събиране и обработка на информация от всички възможни източници за изследвания проблем. То не подлежи на предварително заложен рамка и метод, а изцяло зависи от характера на наличните документи.

В настоящото изследване/проучване се ползва и т.нар. вторичен анализ на емпирични данни и анализа на съдържание (конкретен анализ) на откритите документи, които са използвани в проучването.

Също така е проучена обективно ситуацията в община Тутракан и община Сливо поле с идентифициране на потребностите от социални услуги, разглеждани в контекста на социално-икономическите проблеми, политики и мерки за социално включване на уязвимите общности и групи от населението в общината и процеса на деинституционализация.

Оценени са реалните нужди от социални услуги за рисковите групи и да съответства както на реалните възможности и капацитет на местните партньори за осигуряване на необходимите услуги, така и на дългосрочните тенденции в развитието на територията на МИГ.

Ключови думи: човешки ресурси, социална среда, приоритет, безработица, средна възраст, малцинствени групи, НПО.

ОПИСАНИЕ НА ТЕРИТОРИЯТА НА МИГ „ТУТРАКАН СЛИВО ПОЛЕ“

Община Тутракан и Община Сливо поле са разположени в Североизточната част на Дунавската равнина. Двете общини имат обща граница, като цялата територия граничи с Република Румъния по протежението на река Дунав, Община Главиница на изток, Общини Завет и Кубрат на юг, а на запад с Община Русе. Речната ивица за община Сливо поле е 25 км, а за община Тутракан – 31 км. Най-близките до територията на МИГ по-големите градове са: Русе (разположен на 20 км от Сливо поле, на 60 км от Тутракан), Силистра (на 60 км от Тутракан и 100 км от Сливо поле), Разград – (на 60 км от Тутракан и 45 км от Сливо поле).

На територията на МИГ има общо 26 населени места, от които два града – общински центрове.

- Брой на жителите в община Сливо поле към края на 31.12.2020 г. е 10 017 на брой;
- Брой на жителите в община Тутракан към 31.12.2020 г. е 13 240 на брой;
- Общо население за територията на МИГ: 23 257 жители към 31.12.2020 г.

Към 31.12.2011 г. населението на територията е било 24 097 жители.

Измерва с намаляване и обезлюдяване на селския район, макар и с не особено висок темп за 10 годишен период.

- *Демография на община Сливо поле:*

По данни на ГРАО през 2021 г. населението на община Сливо поле наброява 11107 души. Общината е една от малките общини по население. 3298 души живеят в

градския център-град Сливо поле, а 7809-в селата. Съотношението между градското и селското население оказва съществено влияние върху развитието на региона и икономическия му потенциал.

• *Демография на община Тутракан:*

Населението на Община Тутракан към 31.12.2021 година е 12980 жители, като детското население е 2239 разпределено по възрастови групи както следва:

-от 0 до 4 год. възраст – 499;

-от 5 год. възраст до 9 год. възраст – 576;

-от 10 год. възраст до 19 год. възраст – 1164.

В Община Тутракан към 31.12.2021 г. има население 12980 жители, в т.ч. 7478 жители живеят в града, а останалите 5502 жители живеят в четиринадесет села на общината.

Мъжете са 6355, а жените 6625 от населението. Жителите в под трудоспособна възраст са 2001, в трудоспособна възраст са 7372, в надтрудоспособна възраст са 3607 жители.

Раждания за община Тутракан по години: 2017 година-110 бр., 2018 година-95 бр., 2019 година-122 бр., 2020 година-88 бр., 2021 година-87 бр.

Смъртност за периода: 2017 година - 265 бр.; 2018 година-267 бр.; 2019 година 279 бр., 2020 година-316 бр., 2021 година-337 бр.

Основните заключения за тенденциите в демографските процеси на територията на МИГ са:

• Застаряване на населението и регресивен тип възрастова структура.

• Ниска раждаемост с тенденция към намаление.

• Висока смъртност и отрицателен естествен прираст и продължение на тенденцията.

• Намаляване на относителния дял на относителният дял на лицата в трудоспособна възраст

• Запазване относителния дял на лицата под трудоспособна възраст.

• Намаляване броя на лицата в нетрудоспособна възраст.

Демографската картина за територията на МИГ „Тутракан Сливо поле „, както и за цялата страна е неблагоприятна, населението застарява, както в резултат на естествените процеси на раждаемост и смъртност, така и в резултат на засилените миграционни процеси.

• *Икономически профил на общините Тутракан и Сливо поле*

Предприятията, опериращи на територията на МИГ, работят в следните икономически сектори по КИД-2008:

➤ Преработваща промишленост;

➤ Строителство;

➤ Търговия;

➤ Ремонт на автомобили и мотоциклети;

➤ Транспорт, складиране и пощи;

➤ Хотелиерство и ресторантьорство;

➤ Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения;

➤ Финансови и застрахователни дейности;

➤ Операции с недвижими имоти;

➤ Професионални дейности и научни изследвания;

➤ Административни и спомагателни дейности;

➤ Държавно управление – Образование

➤ Хуманно здравеопазване и социална работа;

➤ Култура, спорт и развлечения;

➤ Други дейности

Преобладаващ брой предприятия в община Тутракан оперират в сферата на преработвателната промишленост и услугите. Добре развити са шивашкото производство, строителството и ремонтите, товарните автомобилни превози и др. Общественото обслужване на населението е осигурено с разнообразни магазини, офиси и ателиета за услуги. В много от селата търговските обекти са “смесени”, т.е. предлагат всичко. Някои от населените места обаче не са обслужени с търговски или обществени заведения и не разполагат с магазини за хранителни стоки.

Традиционно за община Сливо поле с голямо значение са първичния и третичния сектор на местната икономика. Над една трета от предприятията и близо една втора от заетите лица извършват дейности в селското, горското и рибното стопанство. Двигатели на местната икономика са малките и средни предприятия. Община Сливо поле и община Тутракан имат спомагателна роля по отношение развитието на област Русе и област Силистра.

• *Статистическа информация за безработица на територията на община Тутракан:*

Брой регистрирани безработни лица:

- 2018 г.: 508 бр. лица
- 2019 г.: 459 бр. лица
- 2020 г.: 555 бр. лица
- 2021 г.: 380 бр. лица
- 2022 г.: 364 бр. лица

За 5 годишен период на развитие, броят на регистрираните безработни лица в община Тутракан намалява, но остава високо над регистрирания ръст за региона и България.

Процент на регистрираните безработни към икономически активното население за общината:

- 2018 г.: 9,7%
- 2019 г.: 8,8%
- 2020 г.: 10,6%
- 2021 г.: 7,3%
- 2022 г.: 7,0%.

За 5 годишен период на развитие, процентът на регистрираните безработни към икономически активното население за общината в община Тутракан намалява, но остава високо над регистрирания ръст за региона и България.

Продължително безработни лица с регистрация над 12 месеца - по възраст и по образование:

години	Общ брой	До 29 г.	30-54 г.	над 55 г.	висше	средно	основно	начално и по-ниско
2018	118	4	62	52	3	50	17	48
2019	104	5	67	32	3	40	8	53
2020	77	4	52	21	3	26	13	35
2021	36	1	27	8	2	9	5	20
2022	40	0	28	12	0	8	9	23

През всички изследвани 5 години, профила на дългосрочно безработните лица, регистрирани в Бюрото по труда е:

- Възраст: 30-54 г. и над 55 г.
- Образование: начално и по-ниско, основно и средно

• *Статистическа информация за безработица на територията на община Сливо поле:*

- Регистрираните безработни лица от община Сливо поле към 31.12.2022 г. са 218.

- Средногодишният брой регистрирани безработни лица е 218.

На база на административната статистика на Агенцията по заетостта, към 31.12.2022 г., равнището на регистрираната безработица за община Сливо поле е 6,4%, изчислено като дял на регистрираните в бюрата по труда безработни лица, към икономически активното население на възраст от 15 до 64 год.

Регистрирани безработни лица към 31.12.2022 г., по възраст:

- Безработни лица до 29 - годишна възраст: 22 бр.
- Безработни лица от 30 до 54 год. вкл.: 125 бр.
- Безработни лица над 55-годишна възраст: 71 бр.

Данни за безработните (до 29г., от 30 до 54г. и над 55 г.) в брой по образование - висше, средно, основно, начално и по-ниско:

Безработни лица до 29-годишна възраст:

- Висше образование - 2 бр.
- Средно образование - 10 бр.
- Основно образование - 4 бр.
- Начално и по-ниско - 6 бр.

Безработни лица от 30 до 54-годишна възраст:

- Висше образование - 6 бр.
- Средно образование - 51 бр.
- Основно образование - 38 бр.
- Начално и по-ниско - 30 бр.

Безработни лица над 55-годишна възраст:

- Висше образование - 0 бр.
- Средно образование - 29 бр.
- Основно образование - 15 бр.
- Начално и по-ниско - 27 бр.

Данни за безработните младежи (до 19 г., от 20 до 24 г. и над 24 г.) в брой по образование - висше, средно, основно, начално и по-ниско:

Безработни лица до 19 г. вкл.:

- Висше образование - 0 бр.
- Средно образование - 1 бр.
- Основно образование - 0 бр.
- Начално и по-ниско - 0 бр.

Безработни лица от 20 до 24 г. вкл.:

- Висше образование - 1 бр.
- Средно образование - 7 бр.
- Основно образование - 2 бр.
- Начално и по-ниско - 2 бр.

Безработни лица от 25 до 29 г. вкл.:

- Висше образование - 1 бр.
- Средно образование - 2 бр.
- Основно образование - 2 бр.
- Начално и по-ниско - 4 бр.

Продължително безработни с регистрация над 12 месеца-по възраст и по образование: Продължително безработните лица(ПБЛ) от община Сливо поле са 31 към 31.12.2022 г.

Разпределение по образование:

- Висше образование - 2 бр.
- Средно образование - 9 бр.
- Основно образование - 7 бр.
- Начално и по-ниско - 13 бр.

През всички изследвани 5 години, профила на дългосрочно безработните лица, регистрирани в Бюрото по труда е:

- Възраст: 30-54г. и над 55 г.
- Образование: начално и по-ниско, основно и средно.

Профилът на безработицата на територията на общината показва тенденция за постоянна регистрирана безработица на ниско квалифицираните и/или без квалификация жители на общината.

Постигането на желаните резултати в тази насока е пряко свързано с преодоляването на редица проблеми, произтичащи от неблагоприятни образователно-квалификационни профили на тази група, търсещи работа лица, липса на трудови навици, липса на предприемачески умения и собствени ресурси за започване на собствен бизнес, ниска степен на мотивация или демотивация за повишаване на конкурентостта на пазара на труда, негативното отношение на част от работодателите към безработните от ромски произход.

РЕСУРСИ, ПОТРЕБНОСТИ И КАПАЦИТЕТ ЗА ПРИЛАГАНЕ НА МЕРКИ ОТ „РАЗВИТИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ“ 2021-2027 /ПРЧР/

Стратегия за ВОМР са в полза на малкия местен бизнес, създават по-добри икономически, социални и екологични условия за живот в малките населени места. ВОМР е териториален подход, който доказва предимствата си за развитие на местната икономика и е необходимо да продължи за програмен период 2021-2027 г.

Прилагането на стратегии за ВОМР дава възможност за финансиране на проекти, които отговарят на местните потребности, създават и запазват заетост за местното население и са в полза на малкия местен бизнес. Чрез тях се създават по-добри икономически, социални и екологични условия за живот в малките населени места, подкрепя се многосекторното развитие на местните икономики и се забавя процесът на обезлюдяване. Сред важните цели на подхода ВОМР с новите Стратегии за местно развитие ще бъдат подобряване на условията на живот на териториите на местните общности, насърчаване на устойчивата и качествена заетост и социално включване на уязвими и маргинализирани групи и др. От своя страна, до 2029 година ПРЧР ще подкрепи изпълнението на Европейския стълб на социалните права (ЕССП) в трите сфери: „Равни възможности и достъп до пазара на труда“, „Справедливи условия на труд“ и „Социална защита и включване“ и Плана за действие към него, както и постигането целите за устойчиво развитие³ (ЦУР) на ООН и зачитането на основните права и спазване на принципите, признати в Хартата на основните права на ЕС. Програмата ще подкрепи напредъка по ревизираното социално табло с индикатори от Плана за действие към ЕССП.

Социалната сфера в селските райони има да разрешава проблеми свързани с равнището и качеството на живот, необходимостта от осигуряване на благоприятна социална среда на обитаване, преди всичко, в системата на образованието и здравеопазването, професионалната подготовка, а също и във възможността за включване в трудовия потенциал на обществото. Безспорно, икономическото развитие на селските райони представлява основна предпоставка за развитието тяхната социална сфера. От друга страна, равнището на услугите в социалната сфера на селските райони, представлява най-важното условие за формирането на човешките ресурси и привлекателността на селските населени места, като места за постоянно местожителство.

Проблеми на територията на МИГ в социалната сфера и сферата на човешките ресурси

Тенденцията към застаряване на населението на територията на МИГ и увеличаване на дела на лицата с трайни увреждания поражда редица проблеми, свързани с тяхното социално включване.

Тенденция за постоянна регистрирана безработица на ниско квалифицираните и/или без квалификация жители на общината.

Влошена е възрастовата структура в селата – тя е от регресивен тип: нарастват броят и делът на възрастното население и намаляват този на младите генерации.

Силно завишен е делът на лицата в над трудоспособна възраст, което показва застаряване на населението и влошени демографски показатели по отношение на възпроизводството му.

Увеличава се делът на хората, търсещи услугите на мрежата за социална защита.

Осигуряването на равни възможности за достъп до здравни услуги, включително и на живеещите в малки населени места, отдалечени от общинския център.

Необходимо е повишаване на качеството на здравните услуги.

Необходимо е обновяване на оборудването на здравните заведения.

Следва да се обърне внимание на социалната подкрепа и предоставянето на възможности за реализация на трудовия пазар, необходимостта от подобряване на здравната инфраструктура и улесняване достъпа до здравеопазване за жителите на територията на МИГ.

Липсват достатъчно механизми за социално включване и равни възможности.

Специален проблем, особено за общините Тутракан и Сливо поле с множество разпръснати селища, е лошото качество на пътищата и липсата на специални транспортни средства за осигуряването на мобилни социални и здравни услуги за възрастни хора и хора с физически увреждания.

Липсва прилагането на ефективни дейности за подобрен достъп до трудова заетост.

Лошо състояние на сградния фонд – социални и здравни заведения, културни и спортни обекти.

Недостиг на обекти за обществено обслужване – социални и здравни заведения, културни и спортни обекти.

Социалната инфраструктура в община Тутракан е с надхвърлен капацитет.

Недостатъчно информиране и консултиране и обучение за реализиране на социални права и за развиване на умения и мобилна превантивна общностна работа.

Налице е продължаващ процес на застаряване на населението, който се изразява в намаляване на абсолютния брой и относителния дял на населението под 15 години и увеличаване на броя и дела на населението на 65 и повече години.

Влошаването на възрастовата структура е сериозно предизвикателство за потенциала от трудови ресурси на територията на МИГ, особено в населени места в които е доминиращо населението над 60 години и това е реална опасността в следващите години да се обезлюдят някои села.

Застаряването на населението на територията на МИГ като селски район ще продължава да се влияе от пренасочването на населението към градските райони Русе, Силистра, София и др., и емиграцията на младите хора, което дори в краткосрочен план ще окаже отрицателно въздействие върху потенциала за растеж, качество на живот, развитие на умения и достъп до услуги в общините Тутракан и Сливо поле.

До момента публичните политики не успяват да обърнат тенденцията на обезлюдяване на територията на МИГ.

Липсите и недостигът на умения на пазара на труда се увеличават в контекста на регионални различия, слабо участие в мерките за активизиране и трудностите, пред които са изправени групите в неравностойно положение да навлязат на пазара на труда.

Липса или много нисък дял на гъвкави форми на заетост и трудности пред съчетаване на професионалния, семейния и личния живот.

Тенденции към бързо застаряване на населението и неравномерното разпределение на наличните услуги за полагане на грижи.

Ниски нива на заетост на ромите, особено сред младежите и жените.

Потребности на територията на МИГ в социалната сфера и сферата на човешките ресурси

Редица са предизвикателствата, пред които е изправена територията на МИГ – населението намалява и застарява, предоставянето на здравно обслужване, социални услуги и образование е силно влошено, както и състоянието на инфраструктурата. В общините Тутракан и Сливо поле се отчитат ограничени възможности за заетост и по-ниски доходи.

Местните общности на територията на МИГ са в най-добра позиция да оценят съответните силни страни на своите територии и да ги надграждат.

Прилагането на подхода ВОМР на територията на общините Тутракан и Сливо поле дава възможност за активизиране потенциала на местните общности в селските райони и увеличаване жизнеспособността им чрез изграждане на местен капацитет за привличане на финансов ресурс за развитие на всички заинтересовани страни на териториите.

От друга страна социалните услуги в общността са ключов фактор за ефективно социално включване, борба с бедността и участие в живота на обществото на всички уязвими групи. През последните години политиката в сферата на социалните услуги е насочена към развитие на услуги в общността и в домашна среда, които да заменят институционалния модел на грижа.

Системата на социалните услуги – услуги в общността и специализирани институции включват многообразни услуги, свързани със социална защита на определени групи в риск, за хора с увреждания. Социалните услуги се предоставят в общността и в специализирани институции и услуги в семейна среда или в близка до семейната среда. Социалните услуги, са изцяло публични, общината създава мрежа от социални услуги, които да обхванат потребностите на голяма част от рисковите социално уязвими групи

Установени потребности на територията на МИГ Тутракан Сливо поле от мерки:

- Активизиране, мотивиране и включване в заетост на неактивни и безработни младежи, в т.ч. продължително безработните;
- Повишаване на нивата на заетост на възрастните работници чрез подобряване на условията на труд;
- Насърчаване на по-дългия активен живот на лицата над 54 г. и на тяхното професионално ориентиране в предпенсионна възраст;
- Подобряване конкурентоспособността на младежите като уязвима група на пазара на труда;
- Повишаване на уменията, компетенциите и професионалната квалификация с отчитане на регионалните възможности на пазара на труда и икономиката;
- Целенасочена подкрепа за осигуряване на заетост за младежите;
- Осигуряване на заетост, вкл. чрез трудово консултиране, кариерно ориентиране, обучение на работното място;
- Развитие на предприятията от социалната икономика;
- Създаване на условия за устойчива заетост на силно уязвими групи;
- Насърчаване на възрастните хора за по-дълго участие на пазара на труда;
- Насърчаване на активно социално поведение и доброволчество;
- Опазване на здравето чрез превенция на заболяванията и грижа за здравето;
- Подобряване на достъпа до трудова заетост и мерки за активизиране за всички лица, търсещи работа;
- Насърчаване на адаптирането на работниците, предприятията и предприемачите към промените;
- Осигуряване активен живот за възрастните хора и остаряване в добро здраве;
- Създаване на условия за здравословна и добре приспособена работна среда, която отчита рисковете за здравето;

- Насърчаване на социално-икономическата интеграция на маргинализирани общности като ромите;
- Предоставяне на услуги и интегрирани здравно-социални услуги за семейства с деца, вкл. с увреждания;
- Подобряване достъпа до здравни услуги и обществено здравеопазване на лица, намиращи се в ситуация на бедност и социална уязвимост;
- Подобряване достъпа до социални и интегрирани здравно-социални услуги в общността и в домашна среда за хора с увреждания и техните семейства, вкл. деца;
- Борба с дискриминацията, създаване на толерантност и благоприятна обществена среда за равнопоставеност, социално включване и възможности за участие;

Необходима е целенасочена работа по насърчаване на младежката заетост, чрез разкриване на нови работни места и развитие на пазара на труда, стимулиращ включването и кариерното развитие на младите хора, развитие на младежкото предприемачество чрез създаване на по-устойчиви, по-конкурентноспособни и по-перспективни предприятия на млади хора, чрез развитие на социалната икономика и активното включване на младежите в нея, както и действия по успешното съвместяване на професионалния и личния живот на младежите.

Нужда от разширяване на достъпа до услуги за професионално ориентиране, чрез което ще се осигури подкрепа за младите хора за решаване на проблеми, свързани с избора на професия или на професионално развитие с оглед на индивидуалните качества на лицето и връзката между тези качества и възможностите за заетост.

Създаване на условия за стимулиране на участието на работодатели в подкрепа на професионалната интеграция на младите хора и на повишаване производителността и адаптивността на заетите млади хора.

Предприемане на мерки, които насърчават и подпомагат териториалната мобилност на младите хора - наемане на хора от различни региони, стимули за работодателите, свързани с осигуряване на транспорт до работното място.

SWOT АНАЛИЗ ЗА РЕСУРСИ, ПРОБЛЕМИ, ПОТРЕБНОСТИ И КАПАЦИТЕТ ЗА ПРИЛАГАНЕ НА МЕРКИ ОТ ПРОГРАМА „РАЗВИТИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ“ 2021-2027

За целите на настоящия SWOT анализ, освен проучване на базови данни и информация, бяха обхванати и резултатите от анкетно проучване, извършено сред заинтересовани страни и представители на различни сектори, както и сред местната общност с общо над 120 проучени лица.

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
<ul style="list-style-type: none"> • Наличие на МИГ, подпомагащ сдружаването и развитието на общините. • Средно развит социално-икономически сектор. • Добро ниво на социалната инфраструктура, особено на територията на община Тутракан. • Развити социални услуги, предоставяни в общността през последните 5 години. • Значителен ръст по отношение на произведената продукция на заето лице. • Намаляване на средногодишната безработица. • Свободна работна ръка на трудовия пазар. 	<ul style="list-style-type: none"> • Недостатъчно развит индустриален сектор; • Негативна демографска обстановка; • Намалява броят на населението и в трите групи – под трудоспособна възраст, над трудоспособна възраст и в трудоспособна възраст. • Доходите на населението намаляват, като възнагражденията в частния сектор са най-ниски. • Постепенно обезлюдяване на населените места. • Силно изразен отрицателен естествен и механичен прираст. • Неэффективна интеграция на групи в неравностойно положение.

<ul style="list-style-type: none"> • Достатъчно регистрирани в активна възраст, с възможност за придобиване на умения и квалификация за работа. • Активни местни общности на територията на МИГ, които са в най-добра позиция да оценят съответните силни страни на своите територии и да ги надграждат. • Налични дейности за опазване на здравето чрез превенция на заболяванията и грижа за здравето; • Реализирани проекти за подобряване на достъпа до трудова заетост и мерки за активизиране за всички лица, търсещи работа. • Реализирани мерки за насърчаване на адаптирането на работниците, предприятията и предприемачите към промените от страна на бизнеса. • Местните институции полагат усилия за активен живот за възрастните хора и остаряване в добро здраве. • Полагане на усилия за подобряване достъпа до заетост за безработни, неактивни и уязвими лица . • Близко 60% от местната общност са на мнение, че територията на МИГ има добър капацитет за прилагане на П“РЧР“. • 70% от местната общност смята, че местните институции имат добър капацитет за прилагане на мерки от П“РЧР“. • 67% от местната общност смята, че местния бизнес има добър капацитет за прилагане на мерки от П“РЧР“. • 48% от местната общност смята, че социалните предприятия има добър капацитет за прилагане на мерки от П“РЧР“. • 53% от местната общност смята, че местните НПО и организации на уязвими групи имат добър капацитет за прилагане на мерки от П“РЧР“. • 50% от заинтересованите страни на територията на МИГ имат мотивация, кадри и ресурси за прилагане на мерки от П“РЧР“. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ниско качество или затруднен достъп до здравеопазване. • По-ниско равнище на доходите спрямо средното за страната. • Ниски нива на заетост на ромите, особено сред младежите и жените. • Недостатъчна предприемаческа активност. • Слаба инвестиционна активност. • Налична безработица в малките населени места. • Недостигът от лекари не позволява да се покриват всички лекарски практики. • Липсват достатъчно механизми за социално включване и равни възможности. • Липсва прилагането на ефективни дейности за подобрен достъп до трудова заетост. • Липса на достатъчно механизми за социално-икономическата интеграция на маргинализирани общности като ромите. • Хората оцеляват благодарение на кредити и заеми, а останалите заявяват, че заплатите са ниски и недостатъчни. • Възрастните хора, че не остаряват в добро здраве и няма достатъчна превенция на здравето. • Липсва работа и допълнителни доходи за възрастните хора. • Наличие на слаба социална активност на възрастните хора, липсата на условия за активен живот и др. • Висока инфлация и продължаваща с години социално-икономическа несигурност. • Хората с увреждане и децата в риск са изолирани и уязвими и не са социално устроени. Няма сигурност, закрила и приобщаване или изобщо са слабо устроени. • Недостатъчно на брой и не достатъчно привлекателни възможности за повишаване на уменията и квалификацията сред младежите до 29г.
<p>ВЪЗМОЖНОСТИ</p>	<p>ЗАПЛАХИ</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Възможност за увеличаване на капацитета на социалната инфраструктура. • Увеличаване на социалната подкрепа и предоставянето на възможности за реализация на трудовия пазар, необходимостта от подобряване на 	<ul style="list-style-type: none"> • Недостатъчно разнообразие на икономическите сектори. • Недостиг на квалифициран персонал. • Висок риск от бедност и социално изключване. • Липса на целенасочена държавна финансова подкрепа за подпомагане

<p>здравната инфраструктура и улесняване достъпа до здравеопазване на жителите.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Активиране, мотивиране и включване в заетост на неактивни и безработни младежи, в т.ч. продължително безработните. • Повишаване на нивата на заетост на възрастните работници чрез подобряване на условията на труд. • Насърчаване на по-дългия активен живот на лицата над 54 г. и на тяхното професионално ориентиране в предпенсионна възраст. • Мерки за възрастните хора за опазване и превенция от заболявания, обучения по първа помощ, насърчаване за по-дълго оставане на трудовия пазар. • Подобряване конкурентоспособността на младежите като уязвима група на пазара на труда. • Повишаване на уменията, компетенциите и професионалната квалификация с отчитане на регионалните възможности на пазара на труда и икономиката. • Целенасочена подкрепа за осигуряване на заетост за младежите. • Осигуряване на заетост, вкл. чрез трудово консултиране, кариерно ориентиране, обучение на работното място. • Развитие на предприятията от социалната икономика. • Създаване на условия за устойчива заетост на силно уязвими групи. • Финансиране на дейности за активиране, мотивиране и включване в заетост. • Повече работни места за неактивни лица, обучения на работното място, трудово консултиране и кариерно развитие. • Подкрепена заетост, устойчива заетост за уязвими групи и развитие на социални предприятия на територията на МИГ. • Проекти и мерки за подобряване на умения и квалификация за социално-икономическата интеграция на маргинализираните групи. • Целенасочени интервенции от Програма „РЧР“ биха решили социалните проблеми на територията. • Повишаване на уменията и квалификацията сред младежите до 29г. 	<p>развитието на изоставящи райони на страната.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Намаляващ дял на хората в трудоспособна възраст. • Претоварване на системата за социално подпомагане. • Увеличава се делът на хората, търсещи услугите на мрежата за социална защита. • Труден достъп до свободни средства за стартиране и съфинансиране на проекти. • Липса на финансов ресурс за реализацията на общински проекти. • Липсите и недостигът на умения на пазара на труда се увеличават. • Прогресивно намаляващ достъп до здравни услуги и обществено здравеопазване на лица, намиращи се в ситуация на бедност и социална уязвимост в малките населени места. • Недостатъчно средства за борба с дискриминацията, създаване на толерантност и благоприятна обществена среда за равнопоставеност, социално включване и възможности за участие. • За проблема с безработицата спомагат недостатъчната мотивация, липса на умения и подготвени кадри, както и липса на подходящи обучения. • Продължаваща липса на достатъчна мотивация и активност сред младите хора е най-голямата пречка да бъдат неконкурентни на трудовия пазар. • Нарастваща демотивация сред населението за справяне с проблеми. • Нарастваща демотивация на уязвимите групи за участие в обществения живот. • Продължаваща урбанизация към областните центрове, София и чужбина на активно население. • Несъответствие на професионалната квалификация сред младите хора и пазара на труда на територията на МИГ.
---	--

Приоритети:

- Насърчаване на качествена заетост и развитие на умения;
- Успешно социално включване и осигурени равни възможности за маргинализираните общности на територията н МИГ

Препоръчителни интервенции и финансиране от Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2021-2027 г.

Интервенция: „Активиране на дълготрайно неактивни лица, и насърчаване на самостоятелната заетост в социалната икономика“.

- Бенефициенти: Работодатели; Общини; НПО; Социални предприятия; Субекти на социалната и солидарна икономика

Интервенция: „Създаване на условия за адаптиране на работниците, предприятията и предприемачите към промените, на активен живот за възрастните хора и остаряване в добро здраве“.

- Бенефициенти: НПО; Читалища; Доставчици на здравни услуги; Общини; Работодатели;

Интервенция: „Ефективна социално-икономическа интеграция на маргинализираните общности като ромите“

- Бенефициенти: Доставчици на социални и здравни услуги; Работодатели; Общини; Читалища; НПО;

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

- *Предимствата на територията на МИГ са следните:*

- Наличие на МИГ, подпомагащ сдружаването и развитието на общините.
- Средно развит социално-икономически сектор.
- Добро ниво на социалната инфраструктура, особено на територията на община

Тутракан.

- Развити социални услуги, предоставяни в общността през последните 5 години.
- Значителен ръст по отношение на произведената продукция на заето лице.
- Намаляване на средногодишната безработица.
- Свободна работна ръка на трудовия пазар.
- Достатъчно регистрирани в активна възраст, с възможност за придобиване на умения и квалификация за работа.
- Активни местни общности на територията на МИГ, които са в най-добра позиция да оценят съответните силни страни на своите територии и да ги надградят.
- Налични дейности за опазване на здравето чрез превенция на заболяванията и грижа за здравето;
- Реализирани проекти за подобряване на достъпа до трудова заетост и мерки за активизиране за всички лица, търсещи работа.
- Реализирани мерки за насърчаване на адаптирането на работниците, предприятията и предприемачите към промените от страна на бизнеса.
- Местните институции полагат усилия за активен живот за възрастните хора и остаряване в добро здраве.
- Полагане на усилия за подобряване достъпа до заетост за безработни, неактивни и уязвими лица .
- Близо 60% от местната общност са на мнение, че територията на МИГ има добър капацитет за прилагане на П“РЧР“.
- 70% от местната общност смята, че местните институции имат добър капацитет за прилагане на мерки от П“РЧР“.
- 67% от местната общност смята, че местния бизнес има добър капацитет за прилагане на мерки от П“РЧР“.

- 48% от местната общност смята, че социалните предприятия има добър капацитет за прилагане на мерки от П“РЧР“.

- 53% от местната общност смята, че местните НПО и организации на уязвими групи имат добър капацитет за прилагане на мерки от П“РЧР“.

- 50% от заинтересованите страни на територията на МИГ имат мотивация, кадри и ресурси за прилагане на мерки от П“РЧР“.

- *Възможностите с новата Стратегия за ВОМР, от които МИГ трябва да се възползва са:*

- Възможност за увеличаване на капацитета на социалната инфраструктура.

- Увеличаване на социалната подкрепа и предоставянето на възможности за реализация на трудовия пазар, необходимостта от подобряване на здравната инфраструктура и улесняване достъпа до здравеопазване на жителите.

- Активиране, мотивиране и включване в заетост на неактивни и безработни младежи, в т.ч. продължително безработните.

- Повишаване на нивата на заетост на възрастните работници чрез подобряване на условията на труд.

- Насърчаване на по-дългия активен живот на лицата над 54 г. и на тяхното професионално ориентиране в предпенсионна възраст.

- Мерки за възрастните хора за опазване и превенция от заболявания, обучения по първа помощ, насърчаване за по-дълго оставане на трудовия пазар.

- Подобряване конкурентоспособността на младежите като уязвима група на пазара на труда.

- Повишаване на уменията, компетенциите и професионалната квалификация с отчитане на регионалните възможности на пазара на труда и икономиката.

- Целенасочена подкрепа за осигуряване на заетост за младежите.

- Осигуряване на заетост, вкл. чрез трудово консултиране, кариерно ориентиране, обучение на работното място.

- Развитие на предприятията от социалната икономика.

- Създаване на условия за устойчива заетост на силно уязвими групи.

- Финансиране на дейности за активиране, мотивиране и включване в заетост.

- Повече работни места за неактивни лица, обучения на работното място, трудово консултиране и кариерно развитие.

- Подкрепена заетост, устойчива заетост за уязвими групи и развитие на социални предприятия на територията на МИГ.

- Проекти и мерки за подобряване на умения и квалификация за социално-икономическата интеграция на маргинализираните групи.

- Целенасочени интервенции от Програма „РЧР“ биха решили социалните проблеми на територията.

- Повишаване на уменията и квалификацията сред младежите до 29 г.

Привличането и задържането на децата в детските градини и учениците в училищата на територията на МИГ е особено актуален и значим проблем на нашето общество.

Детската градина и училището имат за своя отговорност да осигурят равен старт на децата и учениците за по-нататъшното им обучение.

Спецификата на условията на живот в малките населени места, нагласите и очакванията на хората, особеностите на обществената и семейната среда, както и индивидуалните характеристики на всяко дете и ученик обуславят необходимостта от реализирането на конкретни мерки.

Подкрепата на личностното развитие в системата на предучилищното и училищното образование, осъществявана от образователните институции / детски градини, училища, центрове за подкрепа на личностното развитие, специализираните обслужващи звена/ се основава на самостоятелно разработени и прилагани политики.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Регламент (ЕС) 2021/2115;
2. Регламент (ЕС) 2021/1060;
3. Презентация за ВОМР на Програма „Развитие на човешките ресурси 2021-2027“;
4. Споразумение за партньорство на Република България 2021-2027;
5. План за интегрирано развитие на община Тутракан;
6. План за интегрирано развитие на община Сливо поле;
7. Анализ на потребностите от социални услуги на общинско ниво, които се финансират от държавния бюджет за община Тутракан;
8. Анализ на потребностите от социални услуги на общинско ниво, които се финансират от държавния бюджет за община Сливо поле;
9. Становище на тема „Жизнени и устойчиви селски райони в България в контекста на дългосрочната визия на ЕС“ на ИСС/4/030/2023 г. Комисия по устойчиво развитие, селско стопанство, околна среда и регионални политики;
10. Общински план за равенство, приобщаване и участие на ромите 2021-2030 г. на Община Тутракан;
11. Общински план за равенство, приобщаване и участие на ромите 2021-2030 г. на Община Сливо поле;
12. Статистическа информация в сферата на образованието от НСИ;
13. Статистическа информация в сферата на социалните политики и човешки ресурси от НСИ;
14. Отчет за стратегическия план по ОСП за 2021 г.;
15. Подготовка и изпълнение на ВОМР през новия програмен период, Съюз за възстановяване и развитие;
16. Състояние и проблеми при развитие и функциониране на воденото от общностите местно развитие, Доц. д-р Марина Николова;
17. Национален план за възстановяване и устойчивост;
18. Подходът LEADER за водено от общностите местно развитие насърчава ангажираността на местно равнище, но няма достатъчно данни за допълнителните ползи, Европейска сметна палата;
19. Монография „Социално-икономически компас на селските райони“, първо издание, 2022 г.
20. Манолов, Т. 2012. Анализ на основните модели на териториалната локация на бизнеса в контекста на регионалното развитие на България. Научни трудове том 8, Факултет по икономически и социални науки, ПУ „П. Хилендарски“, стр. 290-307.
21. Стоянова, Н., 2023, Иновационната дейност като средство за получаване на конкурентно предимство. Конкурентоспособност на българските ферми. Научноизследователски проект „Конкурентоспособност на земеделските стопанства в България“, Институт по аграрна икономика към Селскостопанска академия, ISBN 978-954-8612-42-5, стр 128-141.
22. Manolov, T., 2015, Problems and factors impact upon the localization of a business. Trakia Journal of Sciences, Vol. 13, Suppl. 1, pp. 76-86.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

HEALTH SYSTEM FINANCING MODELS

Irina Georgieva

University of agribusiness and rural development, Bulgaria

Abstract: There are many different models of healthcare financing around the world. Each of them has its advantages and disadvantages, and the main differences come from the sources of funding. The main objective of the publication is a literature review of the different models for financing the health care system and their main characteristics.

Keywords: healthcare financing models, Beveridge model, Bismarck model, Semashko model, Mixed healthcare model.

МОДЕЛИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА ЗДРАВНАТА СИСТЕМА

Ирина Георгиева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: В света съществуват множество разнообразни модели за финансиране на здравеопазването. Всеки един от тях се отличава от останалите със своите предимства и недостатъци, като основните им различия идват от източниците на финансиране. Основната цел на настоящата статия е литературен преглед на различните модели за финансиране на здравната система и техните основни характеристики.

Ключови думи: модели на финансиране на здравеопазването, модел на Беверидж, модел на Бисмарк, модел на Семашко, смесен модел на здравеопазване.

ВЪВЕДЕНИЕ

Основната цел на настоящата статия е да се представят различни модели за финансиране на здравната система и техните основни характеристики, и по-конкретно някои от базовите модели, използвани в ЕС и в света.

В началото на дискусиите относно различните типологии системи в здравеопазването са въведени две измерения - източници на финансиране и собственост. Първото измерение е диференцирано по отношение на данъци, държавни и частни осигурителни вноски. А при второто се взема предвид собствеността на участниците, които осъществяват процеса на здравните услуги - държавна или частна собственост.

В последствие някои автори предлагат здравните модели да бъдат анализирани от три страни - справедливост, ефективност и разходи. Първата част на така наречения „триъгълник“ засяга понятието „справедливост“ от две измерения – първо, кой би имал достъп до здравните услуги при нужда и второ, какво би се случило при невъзможност на някой да си плати? Ефективността представлява генериране на стимули за намаляване на разходите за здравеопазване и разбира се подобряване на качеството. Третият връх засяга общото количество разходи, които са необходими на здравната система, за да функционира нормално.

МОДЕЛ БЕВЪРИДЖ

Този модел е разработен през 1948 г. от сър Уилям Бевъридж в Обединеното кралство. Наречен на Уилям Бевъридж – социалният реформатор, проектирал британската Национална здравна служба, моделът „Бевъридж“ е въведен във Великобритания през 1948 г. от британския здравен министър А. Бевън като система за социална защита, основана на принципа на универсален достъп до здравни грижи¹.

При него е налице Националната здравна служба, държавата действа като единен източник на финансиране, като по този начин ограничава конкуренцията на пазара. Основната цел е да се поддържат разходите ниски, като националната здравна служба контролира дейността на основните доставчици и какво могат те да таксуват. На всеки гражданин се гарантира еднакъв достъп до медицински грижи. Една от критиките към модела на Бевъридж е потенциалния риск от прекомерно използване. Без ограничения свободният достъп може потенциално да позволи на пациентите да изискват здравни услуги, които са ненужни или разточителни. Това, разбира се, би могло да доведе до увеличаване на здравните разходи и по-високи данъци за населението. В тази система здравеопазването се предоставя и финансира от правителството чрез данъчни плащания, а не чрез социални вноски. Вярно е, че в концепцията, заложена в системата „Бевъридж“ се заемат елементи от по-ранната съветска система „Семашко“, в която терминът „социализирана медицина“ също е ключов, но при съветския модел изцяло се изключва възможността за частни източници на здравеопазване².

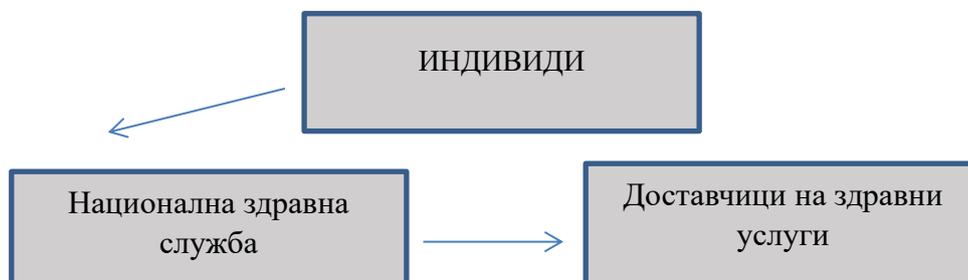
Димитрова разграничава два типа здравни системи³. Според нея за първия тип – държавен монополизъм (публична или егалитарна система) е характерно, че достъпът до здравни услуги се определя от здравните потребности на обществото чрез социално одобрена система от правила. Държавата е собственик на здравните институции и на ресурсите. Исторически тази система се развива в два модела - модел Семашко и модел Бевъридж.

¹ Sheingold, Brenda Helen, Joyce A. Hahn 2014. “The history of healthcare equality: The first 100 years 1860 –1960”. International Journal of Africa Nursing Sciences, Vol. 1, 18-22

² Ангелова, М. „Визионерство и здраве: моделът „Семашко“ и съветизацията на общественото здравеопазване в България (1944– 1951)“, Балканистичен Форум/ Balkanistic Forum 2021: 74-103.

³ Dimitrova, R. S. (2019). The role and importance of strategic governance in healthcare. Известия на Съюза на учените-Варна. Серия Икономически науки, 8(1), 149-156.

Другият тип здравеопазване е с преобладаващ частен сектор (либерална система), наречен либерален плурализъм. При тази система достъпът до здравни услуги се определя от възможността и желанието на пациентите да платят. Основава се на икономически либерализъм и плуралистична собственост на ресурсите в здравеопазването. Едновременно съжителстват различни форми на собственост - държавни болници, частни болници, частна първична здравна помощ, здравни заведения, финансирани и поддържани от различни организации.

Фиг. 1. Основни участници в данъчно базираните модели на финансиране на здравеопазването

В моделите за финансиране от този тип отделните индивиди носят отговорност за данъчно финансиране на здравните услуги основно чрез данъци върху доходите и капиталовата печалба и др.

Разбира, се по този начин се неутрализират някои слаби страни на другите модели, свързани например с избор на здравен осигурител. Също така при модела Бевъридж има разпределяне на здравния риск на максимален брой индивиди, което позволява намаляване на разходите на единица. Данъчно базираните модели се считат за голямо предимство от онези автори, за които достъпът до здравна грижа е човешко право, без значение на приноса на лицето към финансирането на системата⁴.

Кръстев също посочва някои слабости на модела на Бевъридж, като „относително по-ниското качество на предоставяните от лечебните заведения здравни услуги, наличието на по-ниско равнище на персонална отговорност на пациентите към собственото им здравословно състояние, както и силната зависимост на здравния сектор от промените в икономическата и политическата конюнктура“⁵.

Като пример за функциониране по модела Бевъридж може да се посочи здравната система на Великобритания. През 1946 г. Великобритания създава своята Национална здравна система, която е данъчно финансирана и предоставя равни осигурителни права на всички свои граждани. Повечето болници и клиници са собственост на правителството. Някои лекари са държавни служители, но има и частни лекари, които събират своите такси от правителството. Тези системи принципно имат ниски разходи на глава от населението, защото правителството, като единствен платец, контролира това, което лекарите могат да извършат. Най-голямата такава система е Националната здравна служба във Великобритания. Освен във Великобритания този модел се прилага и в Италия, Испания, Португалия и Скандинавските страни.

Националната система на Испания е децентрализирана от 2002 г., което предоставя на регионалните здравни власти автономията да планират, променят и надграждат

⁴ Стайков К. Георгиева П. „Модели за финансиране на здравеопазването: Възможности за България“ 18 декември 2018 г. - https://ime.bg/var/images/Healthcare_Models_Final_IME.pdf

⁵ Кръстев, Б. (2020). Съвременни модели за финансиране на здравеопазването“. In Развитие на Българската и Европейската икономика–предизвикателства и възможности, Том 4 Сборник с научни изследвания от годишната конференция на Стопанския факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий “ (р. 18).

инфраструктурата. Всичко това се прави с цел да се осигури по-висок и по-равномерен достъп на населението и избягване на концентрацията на здравни услуги в градските райони.

Италианската национална здравна система (NHS) е създадена през 1978 г. и следва модела Бевъридж. Подобно на здравната система на Обединеното Кралство, здравното покритие за италианските граждани се осигурява и финансира от правителството чрез данъци.

МОДЕЛ БИСМАРК

Един от моделите на здравната система носи името на Ото фон Бисмарк. Самият Ото фон Бисмарк е роден в Шьонхаузен, Померания, в заможно семейство. Завършва право в Гьотинген и Берлин и постъпва на държавна служба. Става канцлер на Германия от 1871 г. и остава на този пост до 1890 г. Негови са идеите за създаване на национално здравно осигуряване на работници и техните семейства (1883), застраховката срещу злополука (1884) и въвеждането на пенсии за старост (1889). Задължителното здравно осигуряване е създадено в Германия през 1883 г. То е имало предимството поради това, че работодателите вече са били задължени да участват в него, което е позволило и групи от хора с ниски доходи да бъдат включени схемата⁶. Моделът разчита на здравно осигуряване, финансирано чрез социални вноски от работодатели и служители, а държавата взема решенията за обхвата на намесата на здравно-осигурителните фондове и предприема съответните мерки, ако възникне финансов дисбаланс.

Някои автори твърдят, че мотивите са му били отчасти политически, но всички тези елементи останали като наследство в социалното осигуряване и разбира се доразвити с течение на времето, абсолютно логично носят неговото име „бисмарковия модел“ на националното здравно осигуряване, изграден върху принципите на солидарност, самоуправление и конкуренция. Моделът на Бисмарк установява държавно социално осигуряване с предплащане от работниците и техните работодатели. Той използва болнични фондове (Krankenkassen) като застрахователи, за да осигури плащанията към лекарите, болниците или другите доставчици на здравни услуги⁷.

За този модел е характерно наличието на един или множество осигурителни фондове, които са независими от организационна гледна точка от болниците и медицинските заведения, предоставящи здравни услуги. Ключовият елемент е разпределение на здравните разходи, идващи чрез здравноосигурителни вноски, въз основа на обединяване на риска. Моделът на Бисмарк позволява и на лица с по-малки финансови възможности достъп до скъпоструващо лечение. Основната цел е да се осигури някаква форма на здравна защита на осигурените лица, а проблемът е възможно ли е събраните средства да бъдат справедливо изразходвани. Проблемите могат да дойдат от две посоки - в държави с ниски доходи, където събраните фондове ще бъдат с малък обем, и държави с недобре развита институционална уредба, където би се стигнало до трудности с управлението му. Обикновено се финансират съвместно от работодатели и служители чрез приспадане от заплати. Моделът „Бисмарк“ е характерен за Германия, Франция, Белгия, Япония, страните от Източна Европа, както и в известна степен в страните от Латинска Америка. Моделът дава възможност по-добра координация, но е свързан и с най-високо нива на разходите за здравеопазване.

⁶ Салчев, П., Лидия Георгиева (2008) „Принципи и практики в здравното и пенсионното осигуряване“ София - http://cml.mu-sofia.bg:8080/jspui/bitstream/10861/25/1/marsh_book_NEW-3.pdf

⁷ Tulchinsky T. H. (2018). Bismarck and the Long Road to Universal Health Coverage. Case Studies in Public Health, 131–179. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-804571-8.00031-7>

Кръстев го нарича „модел, базиран на постъпленията от здравни осигуровки“⁸. Според него, основните негови предимства са засиления контрол върху изразходването на финансовите ресурси. Също така е налице децентрализация при финансирането, както и наличие на засилена конкуренция на пазара на здравни услуги, което води и до повишаване на тяхното качество.

Най-важните характеристики на този модел се прилагат и в България - работодателите и служителите финансират здравното осигуряване и към трудовите възнаграждения има задължително здравно осигуряване. Доставчиците на здравни услуги могат да бъдат както частни, така и държавни институции. В някои страни има един единствен застраховател (Франция, Корея); други страни могат да имат множество конкурентни застрахователи (Германия, Чехия) или множество неконкуриращи се застрахователи (Япония)⁹.

Една от отличителните характеристики на модела на Бисмарк, базиран на здравни застраховки, е по-голямата свобода при избор от множеството доставчици, но и основното предизвикателство при него е ограничаване на разходите. Това може да се постигне с високо ниво на държавно регулиране и контрол¹⁰.

Като контраст на предходния, моделът Бевъридж, базиран на данъци за осигуряване на националните здравни системи, осигурява по-справедлив достъп, тъй като е по-универсален по обхват. Разбира се, моделът Бевъридж дава по-добри резултати при ограничаване на общите разходи за здравеопазване.

Както Фрийман и Моран подчертават, в британската и шведската здравна политика „конкуренцията се трансформира сравнително бързо в сътрудничество между по-големи участници“¹¹.

Като пример за функциониране по модела Бисмарк може да се посочи Германия. Всички жители на Германия са задължени по закон да имат здравно осигуряване. Около 87% от населението (около 70 милиона души) имат задължително здравно осигуряване¹². Държавата има задължение да осигури разходите за здраве на социално слабите граждани, като заплаща здравно осигурителните им премии, а за вноските на пенсионерите и за безработните се грижат съответни фондове, които поемат ролята на работодателя при изплащането на здравни осигуровки.

Във Франция самото правителство отговаря за изпълнението на националната здравна стратегия и разпределя бюджетните разходи между регионалните здравни агенции, които отговарят за планирането и предоставянето на здравни услуги. Участието във френската система за задължително здравно осигуряване е задължително. Тя покрива повечето разходи за болнични, лекарски и дългосрочни грижи, както и лекарства, отпускани по лекарско предписание. Осигурителната система се финансира предимно от данъци върху заплатите (плащани от работодатели и служители), национален данък върху доходите и данъчни налози върху определени индустрии и продукти. Общо 95% от френските граждани имат допълнителна застраховка, с цел допринасяне за общото финансиране на системата¹³.

⁸ Кръстев, Б. (2020). Съвременни модели за финансиране на здравеопазването“. In Развитие на Българската и Европейската икономика–предизвикателства и възможности, Том 4 Сборник с научни изследвания от годишната конференция на Стопанския факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“.

⁹ <https://pphr.princeton.edu/2017/12/02/unhealthy-health-care-a-cursory-overview-of-major-health-care-systems/>

¹⁰ Or, Z., Cases, C., Lisac, M., Vrangbæk, K., Winblad, U., & Bevan, G. (2010). Системни ли са здравословните проблеми? Политика на достъп и избор при системите на Бевъридж и Бисмарк. *Здравна икономика, политика и право*, 5(03), 269–293. doi:10.1017/s1744133110000034

¹¹ Freeman, R. and Moran, M. (2000), *Reforming Health Care in Europe*, *West European Politics*, 23, 2: 35–59

¹² <https://www.informedhealth.org/health-insurance-in-germany.html>

¹³ <https://www.commonwealthfund.org/international-health-policy-center/countries/france>

Следователно една група страни от ЕС прилага модела на финансиране на Бевъридж, базиран предимно на данъчно облагане. В същото време начинът за финансиране на здравната система може да определи и обхвата на населението – например, плащането на вноски дава възможност на определена част от населението на определени здравни облаги. Следователно първоначалните правителствени решения за достъп могат да бъдат променени по време на процеса на финансиране¹⁴.

Втората група държави прилагат модела на Бисмарк и разчитат на здравните си фондове на социално осигуряване. Така е в Германия, Франция, Белгия, Холандия.

При трета група страни, като България, Австрия, Гърция са налице смесени модели на финансиране на здравната система. Въпреки някои различия, смесената здравна система може да бъде дефинирана като здравна система, в която личните плащания на индивидите са валидни като средство за финансиране и предоставяне на здравни услуги. Разбира се, успоредно с тях е налице публично финансиране на доставчиците на здравни услуги¹⁵.

Един от недостатъците на модела на Бисмарк, е че той е доста финансово изискващ, което често може да води и до дефицити в здравноосигурителните фондове. Особено внимание трябва да се обръща на диагностиката и лечението на някои групи от населението, които не са здравно осигурени, но ползват здравни услуги.

Има редица изследвания, които се опитват да намерят отговор на въпроса кой от двата модела е по-добър. Едно от тях е на Козун и Здразил, които сравняват здравните системи в 28 държави-членки на Европейския съюз, и се опитват да определят кои от тях са по-ефективни по отношение на разходите за здравеопазване¹⁶. Авторите използват две променливи на входа - текущи разходи за здравеопазване като% от БВП и разходи за здравеопазване на глава от населението. Като изходни променливи - коефициент на детска смъртност, очаквана продължителност на живота в добро здраве и самооценка на индивидите относно незадоволени нужди от медицински преглед. Самият период на изследването е доста дълъг и много актуален, тъй като обхваща 2008-2019 г. Заключение от проведеня анализ е, че системите за здравеопазване, прилагащи модела на Бисмарк показват леки предимства по отношение на ефективността на разходите за здравеопазване.

СМЕСЕНИ МОДЕЛИ

Здравният модел в България е труден за точна идентификация; налице е така наречената смесена система на финансиране. Въпреки че според споменатите по-горе Козун и Заразил имаме доста от характеристиките на модела на Бисмарк, бюджета на НЗОК покрива малко над 40% от общите разходи за здравеопазване, държавния бюджет около 10% и индивидуалните разходи на домакинствата възлизат на 47% (единствено Австрия с нейните 30% е близо до нас по отношение на последния показател).

България има смесена публично-частна система за финансиране на здравеопазването. Основните източници на финансиране могат да бъдат разделени в няколко групи: вноски по задължителното здравно осигуряване – ЗЗО, данъци, лични плащания на гражданите и съвсем незначителен дял на дарения и външно финансиране. Някои автори считат, че комбинацията от държавни и частни здравни услуги понякога показва компрометирано качество, което може да бъде диагностицирано като „синдром на смесените здравни системи“. Характеристиките на този синдром се идентифицират с помощта на някои ключови индикатори за здравето на населението и недоброто управление при финансирането води до голям дял на личните плащания от домакинствата. При

¹⁴ Busse, R., Schreyögg, J., & Gericke, C. (2007). Analyzing changes in health financing arrangements in high-income countries: a comprehensive framework approach.

¹⁵ Nishtar S. (2010). The mixed health systems syndrome. *Bulletin of the World Health Organization*, 88(1), 74–75. <https://doi.org/10.2471/BLT.09.067868>

¹⁶ Kozun-Cieslak, G., & Zdrzil, P. (2021). Efficiency of Healthcare Systems in the European Union States–Who Performs Better–Bismarckians or Beveridgeans?. *European Research Studies Journal*, 24(Special 4), 397-411.

смесените модели, какъвто е в България, е налице определен баланс между задължителното социално здравно осигуряване и застраховката за доброволно здравеопазване. За целия процес по регулиране и координиране на здравната система носи отговорност Министерството на здравеопазването, а доставчици на здравни услуги са болниците и другите болнични заведения.

Таблица 1. Типология на моделите в здравната система¹⁷

Модел на здравеопазване/ Страни	Модел Бевъридж (Национална здравна система)	Модел на Бисмарк (Система за социално здравно осигуряване)	Смесен модел (Частна здравноосигурителна система)
	Кипър, Дания, Финландия, Ирландия, Италия, Латвия, Малта, Португалия, Испания, Швеция, Великобритания	Белгия, Естония, Франция, Германия, Литва, Люксембург, Холандия, Полша, Чехия, Румъния, Словакия, Словения, Унгария	Австрия, България, Гърция, Хърватия

Посоченото разделяне на страните в зависимост от използвания модел на здравната система се потвърждава и от други автори. Като цяло изследванията на здравните системи непременно трябва да обхванат взаимоотношенията между пациенти, доставчици на услуги и източници на финансиране. Съществуват разбира се и други разделения, но най-често се използва горната класификация. Основното различие между двата модела е ролята на държавата като източник на финансиране и собственик на здравните услуги.

МОДЕЛ НА СЕМАШКО

В Русия и повечето други посткомунистически страни до промените в края на двадесети век здравеопазването се базира на модела на Семашко за първична медицинска помощ (наречен на първия министър на здравеопазването в СССР – Николай Семашко). През юли 1918 г. с указ на Народния съвет се създава Комисариат по здравеопазване (Наркомздрав) и Николай Семашко става народен комисар по здравеопазването - "главен лекар на републиката". Това е първият в света независим централен орган, отговарящ за всички медицински и санитарни въпроси на дадена страна¹⁸. Същността на този модел е в предоставяне на базисни медицински услуги от държавни заведения, медицински персонал на държавен бюджет и изключително висока степен на държавно администриране¹⁹. Семашко счита, че държавата трябва да поеме всички грижи за здравното осигуряване на гражданите си, и че това може да бъде осъществено от централна организация, с помощта на териториални формирания на самостоятелна регулация.

Принципите, на които се базира, са общо три:

- 1) всички граждани, служители и работници както в градските, така и в селските райони имат право на държавни здравни услуги;
- 2) държавното здравно осигуряване е финансирано от държавния бюджет;
- 3) здравните организации работят на принципа на самоуправлението²⁰.

¹⁷ Wielechowski, M., & Grzęda, Ł. (2020). Health care financing in the European Union countries—structure and changes. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 19(1), 71-80.

¹⁸ Решетников, В. А., Несвижский, Ю. В., & Касимовская, Н. А. (2014). НА Семашко-теоретик и организатор здравоохранения. *История медицины*, (3), 24-29. 24

¹⁹ Sheiman, I., Shishkin, S., & Shevsky, V. (2018). The evolving Semashko model of primary health care: the case of the Russian Federation. *Risk management and healthcare policy*, 11, 209–220. <https://doi.org/10.2147/RMHP.S168399>

²⁰ Решетников, В. А., Несвижский, Ю. В., & Касимовская, Н. А. (2014). НА Семашко-теоретик и организатор здравоохранения. *История медицины*, (3), 28

МОДЕЛ КЕНЕДИ

Моделът „Кенеди“ е смесена система с превес на частните структури в здравеопазването и здравното осигуряване. Въведена е през 60-те години на двадесети век. Ролята на държавата се свежда до гарантиране на медицинското обслужване на стари хора, социално слаби и ветерани от войната. И накрая, прилагане на пълно частно застраховане чрез индивидуални здравни застраховки. Тази система е най-характерна за Съединените американски щати, Швейцария и част от Азия. При този модел няма универсално покритие на всеки отделен индивид, и поради тази причина, за да получи здравни грижи индивидът трябва да е застрахован. Недостатък на този модел, е че част от неработещите и незастрахованите лица остават без навременни здравни грижи. От друга страна, при необходимост качеството на предлаганите здравни услуги е високо и застрахованите лица могат да се възползват от бързата им употреба. Друго предимство на този модел е че често самата държава осигурява данъчни облекчения на работодателите.

Според Иванова, тази система на финансиране би могла да се приложи само в страни с много добре развита икономика – най-много в 40 от общо 200 държави в света²¹. Заключение на авторката е, че това е моделът с най-много недостатъци по отношение социална значимост. Разбира се, всяка една система има предимства и недостатъци, но моделът на Кенеди не позволява достъп до здравни услуги на потребителите с нисък социален статус.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Съществуват различни изследвания, посветени на влиянието на модела на здравната система върху здравния статут на населението. Резултатите на някои автори показват, че моделът тип Бисмарк се представя слабо в подобряване на здравния статус в годините на спад на БВП. Той също така е относително неспособен да задържи разходите за здравеопазване, особено по време на рецесия. От друга страна, в периоди на икономическа криза тези страни не се провалят в осигуряването на достъп до лекари. Държавите с модел тип Бевъридж се представят значително по-добре в подобряването на здравния статус през стагнация; те също провеждат по-добри политики за ограничаване на разходите, но и осигуряват по-малко сигурност по отношение на наличността на човешки ресурси.²²

Европейските държави използват или първия модел (основно финансиран чрез държавния бюджет - модел Бевъридж), или втория (основно финансиран от осигурителни фондове - модел Бисмарк), тъй като третият модел (здравно застраховане - модел Кенеди) не е способен да удовлетвори социалните цели на здравеопазването, които си поставя Европейския съюз²³.

Освен гореспоменатите модели на Бевъридж и на Бисмарк, съществуват и редица други здравни модели, като „скандинавски модел“ (институционален модел), либерален (модел остатъчна социална сигурност), латиноамерикански модел и др.²⁴.

²¹ Ivanova, A. (2019). Източници И Модели За Финансиране На Здравеопазването–Специфика И Ефективност При Предоставяне На Здравни Услуги. Годишен алманах " Научни изследвания на докторанти", (15), 313-324.

²² Łyszczarz, B. (2016). The effect of health care model on health systems' responses to economic crises. *Ekonomia i Prawo. Economics and Law*, 15(4), 493-501.

²³ Пенкова Д. (2018) “Публични разходи за здравеопазване в България и в Европейския съюз – сравнителен анализ“ Фондация Фридрих Еберт, https://bulgaria.fes.de/fileadmin/user_upload/documents/publications/Publiclni_razhodi_za_zdraveopazvane_v_Bulgari_a_i_v_ES_WEB_BG.pdf

²⁴ Фотаки, М. (1999). Сочетание общественного/государственного и частного в Российской системе здравоохранения в свете международного опыта. ТАСИС, проект EDRUS, 9605, 5-27.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелова, М. „Визионерство и здраве: моделът „Семашко“ и съветизацията на общественото здравеопазване в България (1944– 1951)“, Балканистичен Форум/ Balkanistic Forum 2021: 74-103.
2. Ivanova, A. (2019). Източници И Модели За Финансиране На Здравеопазването– Специфика И Ефективност При Предоставяне На Здравни Услуги. Годишен алманах" Научни изследвания на докторанти", (15), 313-324.
3. Кръстев, Б. (2020). Съвременни модели за финансиране на здравеопазването“. In Развитие на Българската и Европейската икономика–предизвикателства и възможности, Том 4 Сборник с научни изследвания от годишната конференция на Стопанския факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий “
4. Пенкова Д. (2018) “Публични разходи за здравеопазване в България и в Европейския съюз – сравнителен анализ“ Фондация Фридрих Еберт, https://bulgaria.fes.de/fileadmin/user_upload/documents/publications/Publichni_razhodi_za_zdraveopazvane_v_Bulgaria_i_v_E_S_WEB_BG.pdf
5. Салчев, П., Лидия Георгиева (2008) „Принципи и практики в здравното и пенсионното осигуряване“ София. http://cml.mu-sofia.bg:8080/jspui/bitstream/10861/25/1/marsh_book_NEW-3.pdf
6. Стайков К. Георгиева П. „Модели за финансиране на здравеопазването: Възможности за България“ 18 декември 2018 г. https://ime.bg/var/images/Healthcare_Models_Final_IME.pdf
7. Busse, R., Schreyögg, J., & Gericke, C. (2007). Analyzing changes in health financing arrangements in high-income countries: a comprehensive framework approach.
8. Dimitrova, R. S. (2019). The role and importance of strategic governance in healthcare. Известия на Съюза на учените-Варна. Серия Икономически науки, 8(1), 149-156.
9. Freeman, R. and Moran, M. (2000), Reforming Health Care in Europe, West European Politics, 23, 2: 35–59
10. Фотаки, М. (1999). Сочетание общественного/государственного и частного в Российской системе здравоохранения в свете международного опыта. ТАСИС, проект EDRUS, 9605, 5-27.
11. Kozun-Cieslak, G., & Zdrzil, P. (2021). Efficiency of Healthcare Systems in the European Union States–Who Performs Better–Bismarckians or Beveridgeans?. European Research Studies Journal, 24(Special 4), 397-411.
12. Łyszczarz, B. (2016). The effect of health care model on health systems' responses to economic crises. *Ekonomia i Prawo. Economics and Law*, 15(4), 493-501.
13. Nishtar S. (2010). The mixed health systems syndrome. *Bulletin of the World Health Organization*, 88(1), 74–75. <https://doi.org/10.2471/BLT.09.067868>
14. Or, Z., Cases, C., Lisac, M., Vrangbæk, K., Winblad, U., & Bevan, G. (2010). Системни ли са здравословните проблеми? Политика на достъп и избор при системите на Бевъридж и Бисмарк. *Здравна икономика, политика и право*, 5(03), 269–293. doi:10.1017/s1744133110000034
15. Решетников, В. А., Несвижский, Ю. В., & Касимовская, Н. А. (2014). НА Семашко-теоретик и организатор здравоохранения. *История медицины*, (3), 24-29. 24
16. Sheiman, I., Shishkin, S., & Shevsky, V. (2018). The evolving Semashko model of primary health care: the case of the Russian Federation. *Risk management and healthcare policy*, 11, 209–220. <https://doi.org/10.2147/RMHP.S168399>
17. Sheingold, Brenda Helen, Joyce A. Hahn 2014. “The history of healthcarequality: The first 100 years 1860 –1960”. *International Journal of Africa Nursing Sciences*, Vol. 1, 18-22

18. Tulchinsky T. H. (2018). Bismarck and the Long Road to Universal Health Coverage. *Case Studies in Public Health*, 131–179. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-804571-8.00031-7>
19. Wielechowski, M., & Grzęda, Ł. (2020). Health care financing in the European Union countries—structure and changes. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 19(1), 71-80.
20. <https://www.commonwealthfund.org/international-health-policy-center/countries/france>
21. <https://www.informedhealth.org/health-insurance-in-germany.html>
22. <https://pphr.princeton.edu/2017/12/02/unhealthy-health-care-a-cursory-overview-of-major-health-care-systems/>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

ANALYSIS OF THE FINANCING OF THE HEALTHCARE PROVIDERS IN BULGARIA

Irina Georgieva

University of agribusiness and rural development, Bulgaria

Abstract: The purpose of this article is to present the main sources of financing for Bulgarian healthcare providers. An analysis of the financing of the main providers of health services was carried out - hospitals, outpatient care, treatment and rehabilitation services and retail trade in pharmacies, sanitary and optical shops. The data of the National Statistical Institute for the period 2014-2020 were used.

Keywords: healthcare providers, financing, Bulgaria, health system.

АНАЛИЗ НА ФИНАНСИРАНЕТО НА ДОСТАВЧИЦИТЕ НА ЗДРАВНИ УСЛУГИ В БЪЛГАРИЯ

Ирина Георгиева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Целта на настоящата статия е да представи основните източници на финансиране на доставчиците на здравни услуги в България. Извършен е анализ на финансирането на основните доставчици на здравни услуги - болници, извънболнична помощ, лечебно-реhabилитационни услуги и търговия на дребно в аптеки, санитарни и оптически магазини. Използвани са данни на Националния статистически институт за периода 2014-2020 г.

Ключови думи: доставчици на здравни услуги, финансиране, България, здравна система.

ВЪВЕДЕНИЕ

Целта на настоящата статия е да бъдат представени основни източници на финансиране на доставчиците на здравни услуги в България. От двата основни финансови потока, вливащи се в здравната система, едната част представляват така наречените държавни разходи, а останалите – частни, предимно със собствени средства.

Съгласно чл. 96 от Закона за лечебните заведения, източници за финансиране на лечебните заведения могат да бъдат: 1. Националната здравноосигурителна каса; 2. Държавният и общинските бюджети; 3. Застрахователи, лицензирани по раздел II, буква "А", т. 2 или т. 1 и 2 от приложение № 1 към Кодекса за застраховането; 4. Местни и чуждестранни юридически и физически лица.

Извършен е анализ на финансирането на основните доставчици на здравни услуги - болници, извънболнична помощ, лечебни и рехабилитационни услуги и търговия на дребно в аптеки, санитарни и оптични магазини. Използват се данните на НСИ за периода 2014-2020 г.

СПЕЦИФИКА НА ФИНАНСИРАНЕТО НА БОЛНИЧНАТА ПОМОЩ

Разходите за болнична помощ винаги са били сред най-дискутираните от всички видове разходи за здравеопазване. Неслучайно голям брой публикации са насочени към откриване на различни проблеми в болничната помощ.

Митева¹ идентифицира два проблема, свързани с финансирането, а именно:

- големият брой и тенденцията на непрекъснато увеличаване на лечебните заведения за болнична помощ, в т.ч. на болничните легла, през последните десет години – предимно в частния сектор от националната система на здравеопазването;
- моделът на финансиране на болничната помощ чрез стандартно заплащане за всеки хоспитализиран пациент по клинични пътеки, без да се отчитат особеностите на лечението, неговата продължителност и тежест, необходимата квалификация на медицинския екип, обема и нивото на оказваната болнична помощ.

Финансирането на болниците се базира основно на три източника - задължителните схеми за финансиране, частните разходи на домакинствата и финансирането от правителствените схеми – министерства и общини (фиг. 1).

Основният източник за покриване на болничните разходи остават задължителните схеми за финансиране – произтичащи от бюджета на НЗОК и НОИ. Неговият дял от 74,1% през 2014 г. достига до най-високото си ниво 75,6% през 2019 г. Най-интересното за периода е големия спад през 2020 г. до 66,8%, т.е. с близо 9% за една година.

Индивидуалните потребителски разходи през 2014 г. са съставлявали 12,9%, т.е. абсолютно същия дял като този идващ от правителствените схеми – министерства и общини. Тенденцията там е за леко намаляване до 9,3% или с 3%, което разбира се е в интерес на пациентите.

Финансирането от правителствените схеми – министерства и общини се е покачило от 12,9 до 13,6% през 2019 г. или с 0,7%, като най-високият му дял е 23,7% през 2020 г.

Относителният дял на доброволното здравно осигуряване е незначителен и за първите три години е едва 0,1% , т.е. на 1000 лв. разходи на болниците само 1 лв. е от доброволно здравно осигуряване. През 2020 г. се вижда покачване на неговия дял до 0,2%. Тази форма на финансиране на практика не играе никаква роля при болничната помощ.

¹ Miteva, L. (2019). Критичен анализ на проблемите в болничния сектор. Годишен алманах " Научни изследвания на докторанти", (15), 325-340.

Фиг. 1. Финансиране на болниците по основни финансиращи схеми за периода 2014-2020 г.²

Източник: НСИ и собствени изчисления.

ОСОБЕНОСТИ НА ФИНАНСИРАНЕТО НА ИЗВЪНБОЛНИЧНАТА ПОМОЩ

В България осъществяването на първична медицинска помощ става по правилата и нормите на Закона за лечебните заведения, според който участници на пазара на извънболнична помощ са³:

1. амбулатории за първична медицинска помощ, които могат да бъдат индивидуална и групова практика за първична медицинска помощ;
2. амбулатории за специализирана медицинска помощ, които могат да бъдат индивидуална и групова практика за специализирана медицинска помощ; медицински център и медико-дентален център; диагностично-консултативен център;
3. самостоятелни медико-диагностични и медико-технически лаборатории.

При извънболничната помощ има два основни източника на финансиране - задължителните схеми за финансиране, произтичащи от бюджета на НЗОК и НОИ и индивидуалните потребителски разходи. Главният източник за финансиране са задължителните схеми за финансиране, произтичащи от бюджета на НЗОК и НОИ. Техният дял не е толкова висок, както при болничната помощ, и варира в рамките на от 50,8% до най-високото си ниво 61,3% през 2020 г., т.е. ръст с 10,5%.

Финансирането от правителствените схеми при извънболничната помощ е толкова незначително, че няма смисъл да бъде анализирано.

Индивидуалните потребителски разходи са много значими в този случай, и през всяка година с изключение на последната от периода 2020 г., съставляват над 40%. Тенденцията там е за намаляване до 35,6%, т.е с 10,8%, което разбира се е в интерес на пациентите.

² https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=293.

³ Закон за лечебните заведения, обн. ДВ. бр. 62/09.07.1999 г., посл. изм. и доп. ДВ. бр. 84/ 12.10.2018 г. https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2018/10/25/zlz.pdf

Фиг. 2. Финансиране на извънболничната помощ по основни финансиращи схеми за периода 2014-2020 г.⁴

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Относителният дял на доброволното здравно осигуряване е незначителен и за първите три години е едва около 1,5-1,7%, т.е. на 1000 лв. разходи на извънболничната помощ само 1,5 лв. е от доброволно здравно осигуряване. През 2019 г. и 2020 г. се вижда покачване на неговия дял съответно до 3,3 и 3,1%. Може да се отбележи, че тук има по-високи нива, в сравнение с болничната помощ. (фиг. 2)

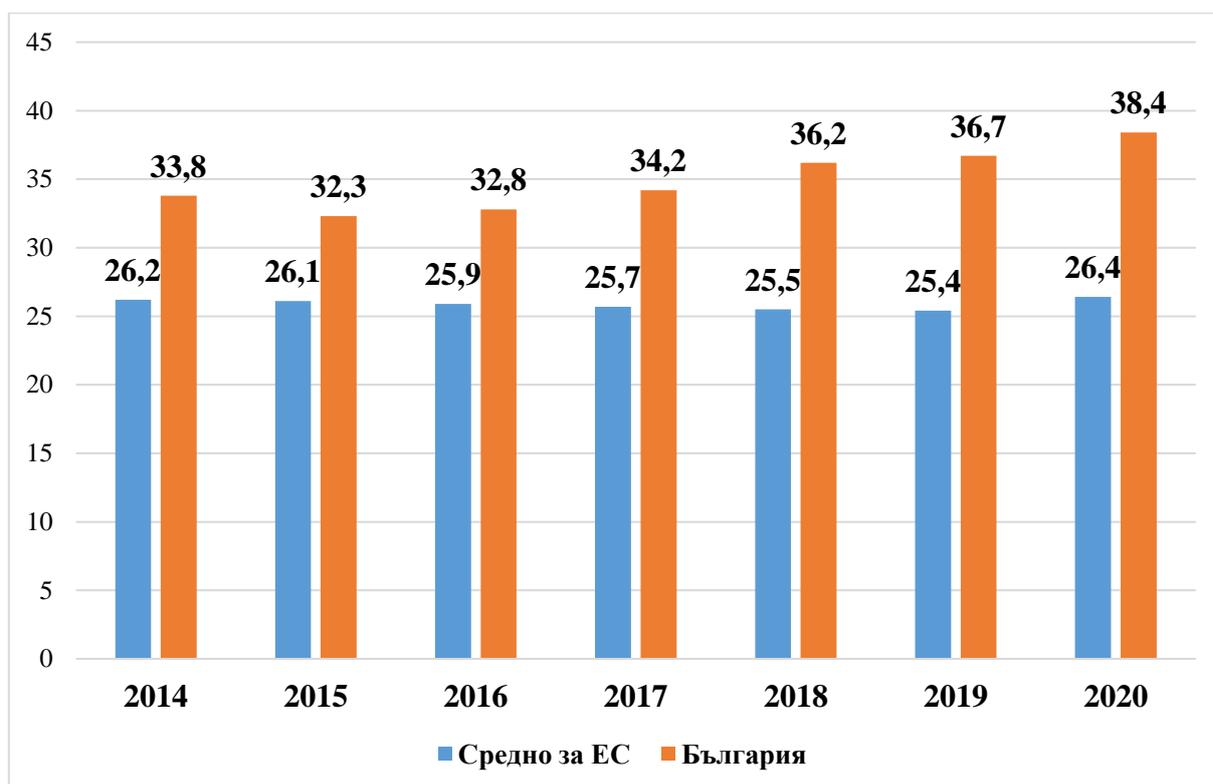
ПРОБЛЕМИ НА ФИНАНСИРАНЕТО НА ЛЕЧЕБНИ И РЕХАБИЛИТАЦИОННИ УСЛУГИ

Най-големите различия във връзка с функцията на финансиране между страните от ЕС и България се наблюдават именно в посока финансирането на лечебни и рехабилитационни услуги.

Тенденцията е в страните от ЕС разходите за лечебни и рехабилитационни услуги да се движат в границите на 25,4-26,4%, т.е. само в рамките на един процент. В България те са значително повече, като максималната стойност се достига точно през последната 2020 г. – 38,4%. Вариацията в нашата страна също е доста голяма - от 32,3% до 38,4%, т.е. цели шест процента за периода. В тази посока е необходим доста по-детайлен анализ, за да се установи на какво се дължат тези различия у нас и средно за ЕС.

Финансирането на лечебни и рехабилитационни услуги се базира на три източника - бюджета на НЗОК и НОИ, личните разходи на домакинствата и финансирането от правителствените схеми – министерства и общини.

⁴ https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=293.

Фиг. 3. Сравнителен анализ на финансирането на лечебни и рехабилитационни услуги между България и ЕС (като процент от общите разходи за здравеопазване)⁵

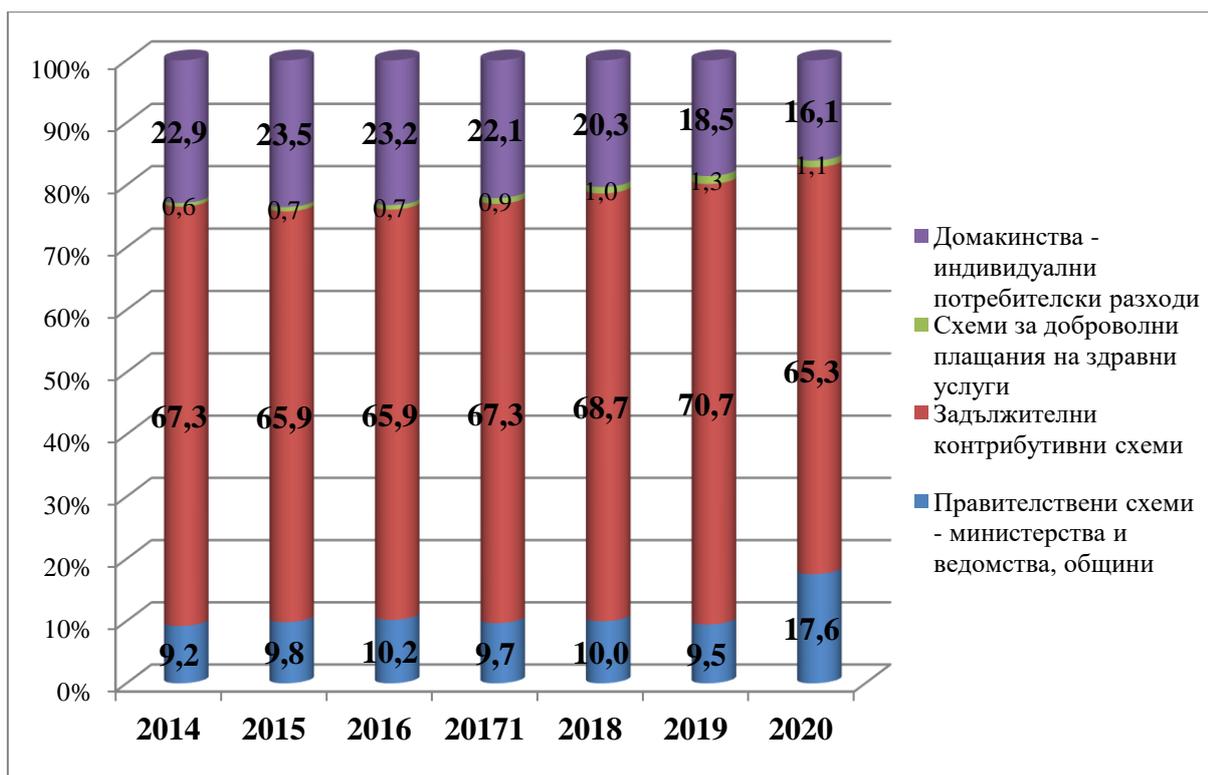
Източник: НСИ и собствени изчисления

При финансирането на лечебни и рехабилитационни услуги основният източник отново е бюджета на НЗОК и НОИ. Неговият дял е доста висок, съизмерим с този при болничната помощ и варира в рамките от най-ниския си дял от 65,3% през 2020 г. до най-високото си ниво 70,7% през 2019 г. За целия наблюдаван период има спад с 2% при задължителните контрибутивни схеми (НЗОК и НОИ) (фиг. 4).

Финансирането от правителствените схеми при лечебни и рехабилитационни услуги варира в много тесни граници от порядъка на 9,5% до 10,2% през първите шест години и рязко се покачва през 2020 г., като достига 17,6% - почти двойно на нивото си от 2014 г.

Индивидуалните потребителски разходи не са много значими в този случай и за 5-те от 7-те години са съставлявали над 20-22%. От 2019 г. се забелязва спад до 18,5%, което е последвано от още един спад до 16,1% през последната 2020 г.

⁵ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/HLTH_SHA11_HC__custom_6755905/default/table?lang=en_

Фиг. 4. Финансиране на лечебни и рехабилитационни услуги по основни финансиращи схеми за периода 2014-2020 г.⁶

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Относителният дял на доброволното здравно осигуряване е незначителен и за първите четири години е под 1%. През 2019 г. се вижда покачване на неговия дял до 1,3%, но тази тенденция не се запазва през 2020 г. и той отново намалява до 1,1%.

ФИНАНСИРАНЕ НА СИСТЕМАТА НА ТЪРГОВИЯ НА ДРЕБНО В АПТЕКИ, САНИТАРНИ И ОПТИЧНИ МАГАЗИНИ

В Българската здравна система двата най-големи разхода на НЗОК, като основен платец с публични средства, са болничната помощ и лекарствените продукти. През 2017 г. около 27% от здравноосигурителните плащания на НЗОК са за лекарствени продукти. По данни на организацията за икономическо сътрудничество и развитие, като относителен дял от общите разходи нашите са с най-висок дял – над 40%, въпреки че в стойност са малко по-високи от средните за ЕС - 522 евро на човек⁷.

Налице са значителни различия между държавите-членки на ЕС по отношение дела на разходите, използвани за тези медицински стоки за 2020 г. Най-ниски дялове са отчетени за Дания (10,5%) и Холандия (10,6%). За разлика от тях най-високите дялове – където медицинските стоки представляват повече от три десети от текущите разходи за здравеопазване, са регистрирани за Словакия (31,8%), Гърция (32,5%) и България (34,1%)⁸.

Република България е една от държавите, в които търговията с лекарства подлежи на висок контрол и стандарти за качество и безопасност. Нормативната уредба в тази област

⁶ https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=293.

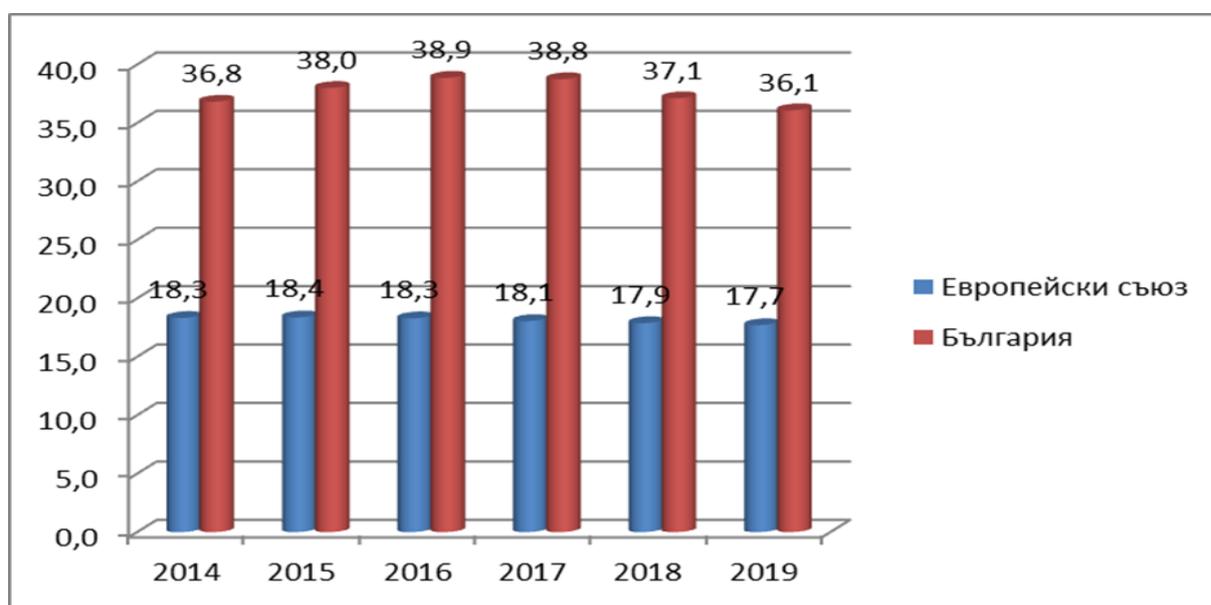
⁷ Shimerov, H., & Yaneva, R. (2022). "Comparative analysis of the costs of medical products in Bulgaria and the European Union" Knowledge - International Journal, 51(4), 665–671. <http://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/5110>

⁸ https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/hlth_sha11_esms.htm#unit_measure1678715499716

подкрепя тезата, че лекарствата могат да бъдат на разположение на потребителите единствено след разрешение за употреба на държавните органи. Търговията на дребно с лекарствени средства е регламентирана с Наредба №10 от 2009 г. за условията, реда, механизма и критериите за заплащане от НЗОК. С последните промени в Закона за лекарствени продукти в хуманната медицина от 28.07.2020 г. се забранява съвместяването на дейностите „търговия на едро с лекарствени продукти“ и „търговия на дребно с лекарствени продукти в аптека“⁹. Лекарствата за извънболнична употреба (и нивата на доплащане) са изброени в положителен лекарствен списък, определен от Националния съвет по цените и възстановяване на разходите за лекарствени продукти.

Покритието за стоматологични грижи е ограничено само до няколко услуги, но е било удължено във времето. Например броят на денталните услуги по НЗОК се увеличава от 6 на 14 броя за деца до 18 години и от 3 на 11 броя за възрастни.

Ако направим сравнение между средните разходи в страните от ЕС за лекарствени средства, ще забележим че за 5-годишния период средният дял на разходите за лекарствени средства в ЕС е 18,1% срещу 37,6% в България, т.е. над два пъти по-висок (фиг. 5).

Фиг. 5. Дял на разходите за лекарствени средства в ЕС в сравнение с общите разходи за здравеопазване за периода 2014-2019 г.¹⁰

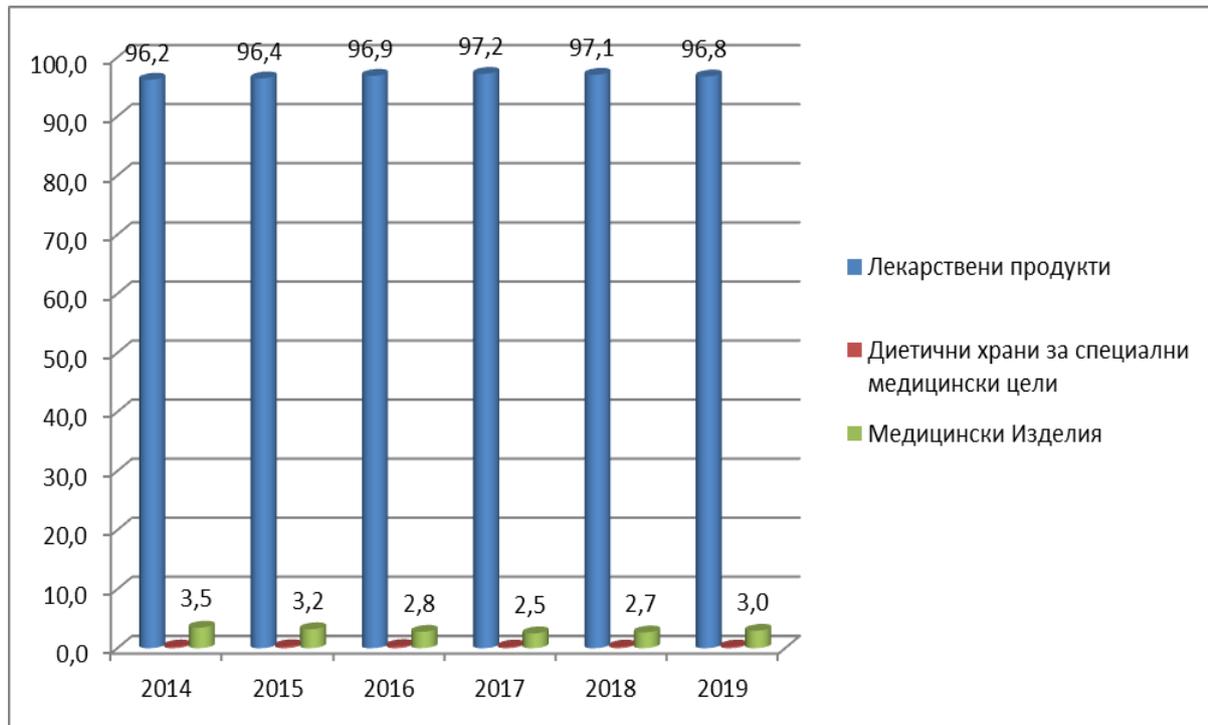
Източник: НСИ и собствени изчисления.

Това е най-високият дял в целия ЕС, което прави впечатление на Европейската комисия, в лицето на Ане Шпрангер. Тя посочва, че направените досега реформи в страната имат за цел да се намалят тези плащания, но тъй като липсва задълбочен анализ за изключително високите разходи за лекарства в България, е необходимо да се събере информация и да се установят факторите, които го причиняват.

Разходите за лекарствени продукти обхващат общо около 96,2-97,2% от общите разходи (фиг. 6), чрез търговията на дребно в аптеките за лекарствени продукти.

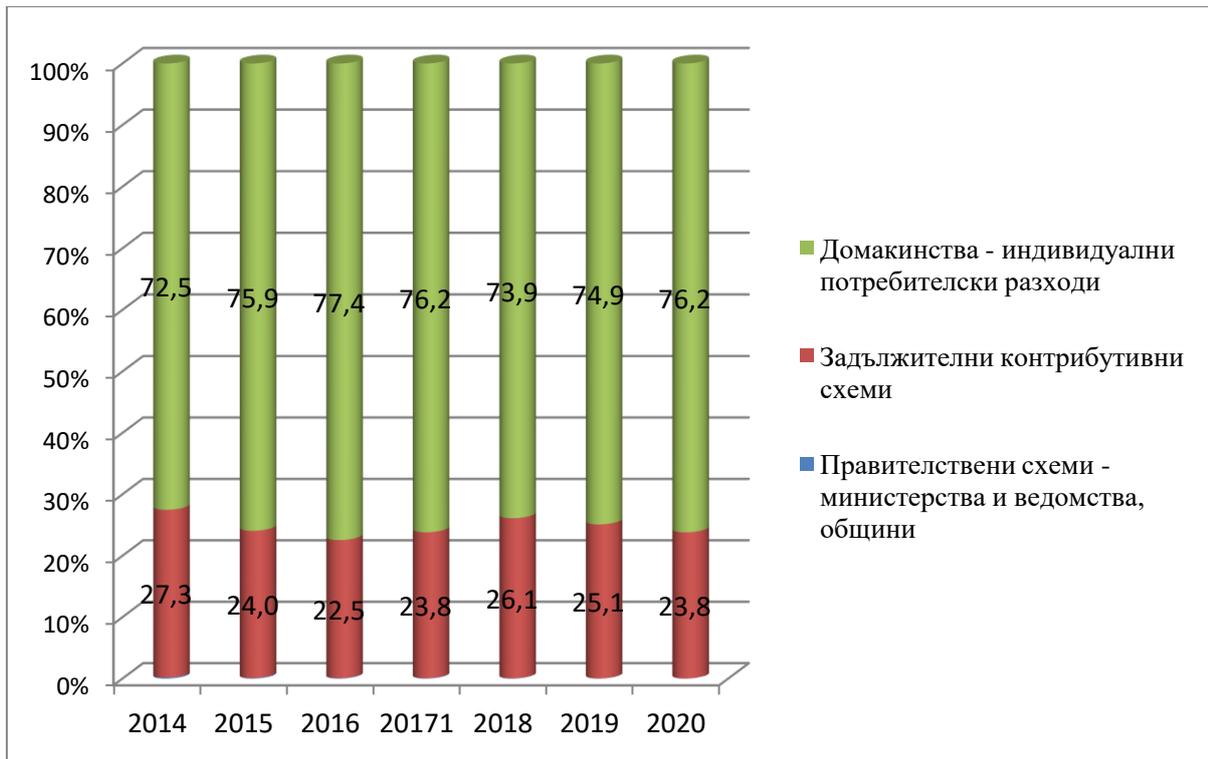
⁹ https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2021/03/08/zakon_za_lecebните_zavedeniq.pdf

¹⁰ Евростат.

Фиг. 6. Дял на разходите по продукти, прилагани в ИМП (изпълнител на медицинска помощ)¹¹

Източник: НСИ и собствени изчисления.

Фиг. 7. Дял на различните източници на финансиране в системата на търговия на дребно в аптеки, санитарни и оптични магазини¹²

Източник: НСИ и собствени изчисления.

¹¹ НСИ.

¹² НСИ.

Структурата на разходите остава относително постоянна и се определя и от номенклатурата на лекарствените продукти, включени в позитивния лекарствен списък и съответно в списъците с медицински изделия и диетични храни за специални медицински цели. Делът на медицинските изделия е в границите на 2,5-3,5%, а на диетичните храни е почти незначителен - около 0,3%.

Ръстът при разходите за лекарствени продукти е най-висок за 5-годишен период - 42,6%. Ръстът при диетичните храни за 2016 г. е 44,6%, но през последните две години спада до 34,9%. Медицинските изделия като финансиране показват доста дълъг период на статичност през 2015-2017 г. и едва през 2019 г. разходите за тях достигат 20% ръст на база 2014 г. (фиг. 7).

Финансирането на търговията на лекарствени продукти се базира на два източника - бюджета на НЗОК и НОИ, личните разходи на домакинствата. Общинското финансиране е толкова нищожно - под 0,1%, че няма смисъл да се коментира.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Държавата реално с всяка измината година се „отдръпва“ от финансиране на търговията с лекарствени продукти и „прехвърля“ тази неприятна тежест на индивидуалните домакинства. Ако хипотетично предположим, че в търговията влизат 4 лв., то от тях през 2020 г. над 3 лв. (76,2%) са били от бюджета на потребителите и само 1 лв. е от бюджета на НЗОК. Това съотношение се запазва относително постоянно през годините, като най-високите нива на частните разходи са наблюдавани през 2016 г. – 77,4%. За шестгодишния период е налице прехвърляне от 3,7% тежест от държавата към личните разходи на домакинствата.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон за лечебните заведения, обн. ДВ. бр. 62/09.07.1999 г., посл. изм. и доп. ДВ. бр. 84/ 12.10.2018 г.
2. Miteva, L. (2019). Критичен анализ на проблемите в болничния сектор. Годишен алманах "Научни изследвания на докторанти", (15), 325-340.
3. Shimerov, H., & Yaneva, R. (2022). "Comparative analysis of the costs of medical products in Bulgaria and the European Union" Knowledge - International Journal, 51(4), 665–671. <http://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/5110>
4. https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=293
5. https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2018/10/25/zlz.pdf
6. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/HLTH_SHA11_HC_custom_675590/5/default/table?lang=en
7. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/hlth_sha11_esms.htm#unit_measure1678715499716
8. https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2021/03/08/zakon_za_lecebните_za_vedeniq.pdf

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

WHY FRENCH WINE IS THREATENED WITH EXTINCTION?

Magdalena Sokolova

Abstract: The aim of the present scientific work is to highlight and demonstrate the threats to the French wine and wine production. It explores the traditions, the methods of making wine, and, as a counterpoint, why France is increasingly ceding the leading position. The scientific work traces back as far as possible in time the autochthonous and inbound wines that the French successfully compiled.

The following academic work examines the hierarchical structure of wine producers and their organisations. It studies the specific characteristics of the wine production traditions, but how the names of the wines were given and specific aspects of wine labelling as well. Correlation between wine making, traditions, ideology, and art have been outlined.

The key place of wine production for the French economy has been defined. In this context - clusters in France, transport and logistics, the specific characteristics of each wine production area had been analysed. A comparative analysis is carried out between France and Bulgaria in terms of wine production.

The main tendencies, problems and prospects which France faces are outlined as a wine producer in the world top 3. Recommendations and solutions are given to the main challenges outlined above, based on historical traditions and geographical characteristics of different regions.

The necessity of the present scientific work is important and its aim is to help the users first to become acquainted with the quality of French wines, the problems encountered by the producers and the perspectives for development. The strong points of competition in the market and the mechanisms through which France can overtake the competition and take the lead in the wine market are described as well.

Keywords: wine, threatened, risk, methods, brand, autochthonous, logistics, clusters.

ЗАЩО ФРЕНСКОТО ВИНО Е В ОПАСНОСТ?

Магдалена Соколова

Резюме: Целта на настоящия научен труд е да се изведат и покажат заплахите за френското вино и винопроизводството. Изследват се традициите, методите на правене на вино, и като контрапункт, защо Франция все повече отстъпва първото място. Проследява се максимално назад във времето автохонните и привнесени вина, които французите успешно компилират.

Разгледана е структурата на винопроизводителите и техните организации. Специфичните особености на традицията не само на производството, а и на наименоването и етикетирването на френските вина. Очертават се взаимовръзките между винопроизводството, традицията, идеологията, изкуството.

Дефинира се ключовото място на винопроизводството за френската икономика - в тази връзка, са анализирани клъстерите във Франция, транспортът и логистиката, характеристиките на отделните региони за производство. Направен е сравнителен анализ между Франция и България по отношение на винопроизводството.

Очертани са основните тенденции, проблеми и възможности, стоящи пред Франция в качеството ѝ на винопроизводител в световния топ 3. Дадват препоръки и решения на основните предизвикателства, очертани по-горе, основани на историческите традиции и географските особености на различните региони.

Необходимостта от разработката е важна, за да може потребителят, от една страна да се ориентира в качеството на френските вина, проблемите пред тях както и перспективите. Посочване на силните страни на конкуренцията и начините, чрез които Франция може да се пребори за лидерското място.

Ключови думи: вино, опасност, методи, производители, бранд, автохонност, логистика, клъстери.

ВЪВЕДЕНИЕ

За френските лозари 2019 г. е трудна година със спад на производството с 14%. Спрямо 2018 г., на трапезите на потребителите има близо 7 милиона хектолитра по-малко. Този рязък спад напомня за 2017 г., когато френската реколта е най-ниската регистрирана от 1945 г. насам.

Крайно време е да се подпомогнат иновациите във втория експортен сектор на Франция с излишък. С принос към търговския баланс на страната от повече от 9 милиарда евро през 2018 г., близо 550 000 души живеят пряко (лозари, дистрибутори, търговци) или непряко (компаниите за услуги, логистика, сезонни работници) от винопроизводството.

Във време, когато всички сектори насърчават иновациите, изглежда, че лозаро-винарският сектор и публичните власти са доволни да говорят за история и наследство. Време е обаче да се задвижат процесите, да се структурират и по-добре да се подкрепят иновациите, за да се консолидира тази индустрия, да се справи с предизвикателствата на утрешния ден.

ЛИПСА НА ФРЕНСКИЯ ТЕСН 120

Въпреки тежестта на лозаро-винарския сектор във френската икономика, много примери илюстрират тази липса на загриженост. На първо място, липсата на национална структура за подкрепа, посветена на иновациите в сектора. Наред с това липсата на събития,

спонсорирани от публичните власти, и липсата на фондации за винарската индустрия са нелогични явления предвид значимостта на винарската индустрия за френската икономика.

Banque Publique d'Innovation (bpi france) – организацията, която финансира стартиращи фирми във Франция – създава центрове в определени индустрии: автомобилостроене, железопътен транспорт, дървообработване, туризъм, лукс и т.н. Виното отсъства от този списък, което илюстрира липсата на инвестиционна политика, посветена на иновациите в този сектор. Поради тези дефицити никоя компания във лозаро-винарския сектор не успява да достигне критичен размер или да набере достатъчно средства, за да се появи в списъка French Tech 120 или в индекса Next 40 – два инструмента, въведени от правителството, които подчертават бъдещите лидери на технологична Франция. Към днешна дата двамата най-известни дигитални играчи във винения сектор са Vivino – приложение за сканиране на бутилки, превърнало се в пазар, основан от двама датски предприемачи – и Cogavin, инструмент, позволяващ вземане на проби от вино без отваряне на бутилката, основан от американски предприемач.

МЕЖДУНАРОДНА НЕСИГУРНОСТ

Още по-спешно е да се насърчават иновациите във френското лозарство, тъй като то е изправено пред нарастващи заплахи, както външни, така и вътрешни.

Международният митнически контекст е много нестабилен и може да има значително въздействие върху икономическото здраве на целия сектор. От една страна, това е намерение на Доналд Тръмп да обложи вноса на френски вина (водещият експортен пазар за Франция), а от друга – несигурността относно въздействието на новите митнически разпоредби при излизането на Обединеното кралство от ЕС (втори експортен пазар за Франция). В допълнение към това трябва да се вземе предвид и нарастващата конкуренция от новите винопроизводители, които отнемат от пазарния дял на френския износ.

ВЪТРЕШНИ ЗАПЛАХИ

Вътре в страната следва да се отбележат и други заплахи – с умножаването на непредвидими климатични епизоди (градушка, слана, затопляне) реколтите намаляват, а почвата деградира, което допринася за нарастващата нестабилност на френското винопроизводство.

В допълнение към тези климатични проблеми, френският лозаро-винарски сектор остава изключително фрагментиран: организиран в системи за апелиране, управлявани и контролирани от региони, и въпреки присъствието на Националния междупрофесионален винен комитет (CNIV) и Националната асоциация на избраните представители на лозата и виното (Anev), трудно е да се определи кой точно е водещият ръководен орган на индустрията в страната.

В допълнение към тази организационна мрежа, традиционните разрушителни вътрешни битки (АОС срещу сортове грозде, марки срещу държави, кооперации срещу търговци/независими) усложняват допълнително възприемането на френския пазар от потребителите и предлагането на френски вина става все по-трудно.

Световното производство на вино ще спадне до 250,3 милиона хектолитра вино през 2021 г. според първоначалните оценки на Международната организация по лозата и виното (OIV). Представяйки на 4 ноември резултатите от своите проучвания на 28 страни производителки на вино (произвеждащи 85% от международните обеми, без сок и шира), OIV отбелязва „изключително ниско световно производство на вино, малко по-високо от исторически ниското производство от 2017 г. “. При спад от 4% в сравнение с 2020 г. и 7% в сравнение със средното за последните две десетилетия, обемите за 2021 г. са пострадали от неблагоприятни метеорологични условия, които сериозно засягат основните страни производителки на вино в Европа през тази година (-13% със загуба от 22 милиона hl).

Ако Италия, Испания и преди всичко Франция са най-силно засегнати от тази малка реколта (съответно -9, -14 и -27% за 2021 г. спрямо 2020 г.), южното полукълбо и Съединените щати като цяло изглежда правят изключение от това негативен сценарий и успяват да балансират спада в обема, наблюдаван в Европейския съюз. С 59 милиона hl, Южното полукълбо пък отбелязва рекордна реколта по отношение на обемите (с отчетливо увеличение в Аржентина, Австралия, Бразилия и Чили). Докато изглежда, че недостигът на бели вина ще се превърне в основен проблем (от Шабли до Нова Зеландия), червените вина и розетата не страдат по същия начин. С ценовите санкции за австралийските вина в Китай никога не е имало толкова големи количества червено вино, отбелязва наскоро брокерът Флориан Чески, директор на Ciatti Europe. Нещо повече – въздействието на този спад върху глобалния лозаро-винарски сектор трябва да бъде оценено в настоящия контекст, в който пандемията от COVID-19 все още генерира относително висока степен на нестабилност и несигурност според показателите на OI.

Подчертавайки, че липсата на вино „засяга Франция преди всичко повече от всяка друга страна“, Пау Рока, генерален директор на OIV, посочва в пресконференция, че е вярно, че може да има недостиг на бели вина, запасите от които са по-малки. Той подчертава, че „не можем да кажем, че има липса на запаси (на склад се пазят вина, които могат да задоволят потреблението за 1,5 години) и спад на потреблението заради covid (СНР сектори, износ и др.). Във Франция, която е особено засегната, изглежда, че това е най-ниското производство от 1957 г. насам“. Пау Рока не е песимист по отношение на балансите между търсене и предлагане – в отговор на пазарните изисквания той оценява консумацията на +2% за 2021 г. спрямо 2020 г. (същевременно обаче подчертава, че епидемичният контекст прави прогнозите несигурни).

Преценявайки, че лозаро-винарският сектор е излязъл от здравната криза по-добре от първоначално очакваното, Пау Рока смята, че индустрията ще се изправи пред по-значим проблем: климатичните опасности. Спешно е, няма ваксини срещу опасностите. За да помогне на лозаро-винарския сектор да се адаптира към този нов дестабилизиращ феномен, генералният директор на OIV се застъпва за революция в прогнозите, базирана на използването на данни от сензори за „осигуряване на инструменти и информация за прогнозиране и предвиждане. OIV ще представи технологична инициатива в тази посока на 24 ноември (в европейската рамка на "Med Gold").“ Франция остава ексклузивната страна на виното в очите на останалия свят“, сочат резултатите от проучване на Sorexa, проведено сред хиляда вносители и търговци от седемте най-големи пазара в света. „Всички критерии, взети заедно, винаги печелят от най-добрия имидж“, независимо дали става въпрос за предложение за специални поводи, за органични продукти, по отношение на комуникацията или при разглеждането на климатичните промени. Надвисват обаче облаци, които могат да струват скъпо на някои пазари. „Френските вина нямат капацитет за иновации и най-вече за привличане на младите хора“, смятат от Sorexa. А това са две умения, много присъстващи в Италия и Австралия, в контекста на факта, че редица експерти в наши дни търсят най-добрият начин да убедят хората под 35 години да интегрират консумацията на вино в начина си на живот. Особено след като сред тази публика се развива тенденция с „безалкохолното“ или най-малкото алкохол, до такава степен, че спиртните гиганти нямат друг избор, освен да следват търсенето. Бирите от този тип се развиват. Това обаче не важи за виното, което се променя дълбоко, ако се премахне алкохола.

Италия ще напредне повече от Франция

Италия за първи път ще надмине Франция два пъти ”по отношение на ръста на продажбите в рамките на две години“, казват от Sorexa. Тя ще бъде големият бенефициент на американските ограничения, които представляват директен удар за Франция. Италия има по-голям асортимент, по-разнообразна вкусова палитра, независимо дали става дума за вина от среден клас или за по-особени сортове, посочва проучването.

В Китай вносителите очакват много силен ръст в покупките на италиански вина и още по-голям такъв на австралийските предложения. Последните се възползват от нулеви данъци при навлизане на китайския пазар (докато французите плащат 14% мито). Техните вина, среден клас, леки и плодови, се произвеждат от големи компании, инвестирани сериозно в Китай, както и от световноизвестни брандове като Penfolds или Yellow Tail, обяснява Франсоа Колаш от Sorreha. В Съединените щати – най-големият пазар в света – Франция се радва на много добър имидж, но Италия е ценена заради своите иновации като пино гриджо и просеко.

Брекзит и биотревоги

Друг източник на безпокойство от гледна точка френските вина е Брексит. Обединеното кралство е исторически пазар, особено за Бордо и Шампанско. Запитани от Sorreha и Wine Paris, британските вносители посочиха, че бенефициентите от Brexit ще бъдат всички страни извън Европейския съюз, както и самите британски вина. Според Sorreha имиджът на френските вина има склонност да се влошава отгъткъ Ламанша, докато чилийското вино, признато за иновативно, намира своите нови почитатели всеки ден. Новозеландският совиньон също се радва на истински успех сред потребителите.

От друга страна, конкуренцията е много сериозна за френското производство. Така единствено просеко присъства в Топ 3 на всички пазари, посочват от Сопекса. Следва го испанската кава, която е много търсена в Япония, САЩ и Белгия. Crémants, много популярни сред германците и британците, идват на трето място пред шампанското, което напредва в Китай и Хонконг.

Урокът на филоксерата

Притеснително е и дали тези хибридни клонинги, непременно подобни един на друг, няма да се превърнат основен риск за появата на друга болест или друг паразит. Урокът от филоксерата изглежда е бързо забравен.

В крайна сметка, не се знае какво точно ще се случи във връзка с изменението на климата. Лозята вече страдат: рекорд от 45,9°C, достигнат в Гард – мрачно съвпадение – епизоди на пролетна слана или градушка, които изглеждат все по-често повтарящи се, вкусът на виното, който вече неизбежно се променя от повишаването на алкохолното съдържание и загубата на киселинност.

Друг ключов проблем е недостигът на опрашващи насекоми или механизирани ландшафти – процеси, също ускорени от филоксерата и понякога толкова необратими в редица култури, че застрашават самото биоразнообразие като такова.

Всички тези проблеми обаче, в световен мащаб, могат да се окажат твърде маловажни – глобализацията всъщност прави възможно да се пият вина от страни, които са почти свободни от болести, като Чили, или от нови лозарски територии, като Англия. Аз пък вече имам махмурлук и ми се гади от бездействието, което понасяме.

Силните страни на т.нар. “ страни- производителки от Новия свят”

Успехът на новите страни- производителки на вино се дължи преди всичко на тяхната достъпност, простота и постоянно качество, най-често гарантирано от предварителното изграждане на утвърден бранд. Това може да се обясни основно с благоприятни производствени условия (благоприятен климат, ниски социални такси и заплати, силно интегриран характер на производството), към които се добавят гъвкава регулаторна рамка и огромни инвестиции в маркетингови комуникации.

Трябва да се подчертае и сближаването на интересите на новите страни- производителки, които колаборират чрез подписване на споразумения, насочени към насърчаване на тяхната концепция за вино – пример тук е споразумението за взаимно

приемане на енологични практики, подписано през декември 2001 г. от Съединените щати щати, Канада, Чили, Австралия и Нова Зеландия.

Едновременно с това, Европейският съюз е принуден да предостави на тези страни значителни предимства, за да не узурпират европейските имена, както е видно от споразумението за търговия с вина и спиртни напитки, подписано с Южна Африка на 28 януари 2002 г.

Необходимостта да се вземе предвид околната среда

Вземането под внимание на този аспект в лозарството трябва да позволи да се отговори на очакванията на потребителите надолу по веригата, както и на изискването за устойчиво производство. Става дума и за това да не изоставяме от някои от нашите конкуренти, които биха могли да използват екологичния аргумент като икономическо оръжие.

Развитието на методите на разпространение и потребление е свързано с факта, че мащабната дистрибуция заема все по-централно място в търговските обекти за френско винопроизводство, тъй като осигурява 75% от продажбите на вино на домакинствата. Тази еволюция може да се окаже ограничаваща, тъй като самата верига за доставки определя границите на предлаганите на рафта предложения и развива мощни дистрибуторски брандове, които забавят появата на марки от сектора.

Наред с това, тази търговска верига има недостатъка, че не е предписваща, което води до необходимостта от достигане до потребителя чрез нови средства (директна комуникация, анимация, атрактивна опаковка).

В същото време моделите на потребление се променят, като редовната консумация (27% от потребителите) отстъпва място на случайната (63% от потребителите), при която виното придобива по-малко кулинарно, повече празнично измерение.

Структурни дефицити

Следващ акцент в доклада е анализът на капацитета на френското предложение да отговори на поставените пред него предизвикателства. Тук тезата е следната:

Недостатъчното внимание, отделено на качеството на лозаро-винарския продукт, свързано с устойчивостта в лозето на сортове грозде, неподходящи за пазарите – като *ugni blanc* в Шарант и каринян в Лангедок-Русийон – води до недостатъчен контрол на добивите, до одобрение, което невинаги има в действителност отредена му роля и, по-общо, до функционирането на индустрия, основана на логиката на предлагането, частично незаинтересована от потока на своя продукт и пазарните очаквания.

Оказва се в крайна сметка, че търговското предложение е трудно за разбиране за потребителя, поради множеството наименования (450) и деноминации (127), още преди да стане дума за марките и тънкостите като класифицирането като сурово за АОС и сложността на етикетиранията на вината, което трябва да бъде подчертано от скорошната реформа на европейските разпоредби.

Преди всичко текущото сегментиране на офертата (VQPRD/други вина), което трябва да отразява качествената йерархия, вече не е в съответствие с цените и реалното качество на вината и изглежда несвързано с метода на класификация, използван в международен план (основен продукт, популярен премиум, премиум, супер премиум, ултра премиум).

Недостатъчна комуникация

Сумите, инвестирани от сектора за популяризиране на френските вина, са недостатъчни, както по отношение на вътрешния пазар, така и за износ. Така бюджетите за реклама на националния пазар възлизат на 32 милиона евро, което представлява само 7,5% от разходите в сектора на напитките и четири пъти по-малко от инвестициите в

маркетингови комуникации на минерална вода. Наред с това, бюджетите, предназначени за маркетинг, са твърде разпръснати и неравномерни в зависимост от регионите и категориите вина.

Обща липса на конкурентоспособност

Този проблем се отнася до няколко основни аспекта – незавършената модернизация на производствения инструмент, недостатъчната концентрация и капитализация на маркетинговите структури (приблизително 750 оператора), както и недостатъчното конкурентно позициониране на предлагането, характеризиращо се със слабо и мудо присъствие в „премиум“ сегмента, който е основната цел на международната конкуренция.

Разнообразието на френските предложения и високата култура, върху която се основават те исторически, са основните предимства на френското лозарство в лицето на международната конкуренция.

С оглед най-добрата подготовка за бъдещето, докладът предлага следването на пет основни линии:

Значителни инвестиции в качеството

Ако френското лозарство иска да остане световната винена референция, то трябва да може да доставя вина с безупречно качество, от стандартната категория до grands crus.

Това включва продължаване качествено преработване на лозята, което се отнася до около 50 000 хектара от сортове грозде, които не отговарят на пазарното търсене, като Арамон и Каринян. От тази гледна точка следва да се даде превес на качествено преобразуване, което прави възможно запазването на потенциала на правата на засаждане. Бързото прилагане на реформата на одобрението на вина АОС, започната с декрета от 7 декември 2001 г., трябва да се съчетае с допълването ѝ с практически подобрения, например обучението на дегустатори, участващи в комисиите за одобрение или процедурите за сертифициране, използвани по време на дегустацията

Подходящо контролиране на добивите

От съществено значение е да се контролират добивите от лозята за получаване на качествени вина. Въпреки това, тази неизбежна цел за вината със защитено наименование и за някои от местните вина не трябва да застрашава развитието на други производства, като гроздов сок или вина с ниско съдържание на алкохол.

Ето защо, от една страна, е необходимо парцелите да бъдат разпределени към конкретни производства, с диференцирани добиви, а от друга – да се създаде мониторинг на добивите на ниво парцел. Разпространяването на добри културни практики – затревяване, премахване на пъпките, бране на реколтата “на зелено” или разумно подрязване – прави възможно намаляването на добивите и подобряването на качеството на произведеното грозде, способства за засилване контрола на вината надолу по веригата на производството, който наскоро съществува в бранша, чрез организиране на обратна връзка нагоре по информационната верига, свързана с наблюдаваните аномалии, и обобщаване на този контрол за всички категории вина.

Подобряване разбираемостта на предложението чрез рекласификация на регулаторните категории

За да направи качествена йерархия на предлагането по-съвместима с реалността и същевременно да позволи производството на сортови вина при конкурентни условия, докладът одобрява предложението, направено от стратегическия комитет, ръководен от г-н Жак Бертомо, да продължи с рекласификацията от регулаторните категории, приложими за френските вина, които ще бъдат подредени, както следва:

- клонът на качествените вина, произведени в определени региони (VQPRD) ще групира заедно всички вина, свързани с даден географски район, т.е. е на вина АОС, както и нова категория, наречена „вина, произведени в конкретен регион“, която ще бъде предназначена да побере някои местни вина;

- клонът на другите вина ще включва трапезни вина и нова категория, наречена „вина от регионите на Франция“.

Разпоредбите, приложими за вина в тази последна категория, биха разрешили по-гъвкави практики, например възможността за производство на вина чрез смесване на различни сортове грозде или реколти, като същевременно се посочва на етикета им доминиращият сорт или реколта (т.е. тези, представляващи най-малко 85% от неговия състав).

Считана за нова област на конкурентоспособност, тази категория вино ще бъде предназначена да се превърне в “инкубатор” за брандове, което ще направи възможно увеличаването на продажбите на голям дял от френското производство, със същите методи като тези, използвани от основните конкуренти на международния пазар.

Подобряване видимостта на предложенията – брандове и комуникации

За да помогне на потребителите да разберат френската оферта, докладът счита за необходимо насърчаването появата на големи марки вина, доколкото те представляват силен идентификатор за потребителите, предлагайки пълна гама и гаранция за качество. Едновременно с това, необходимо е да се разработи комуникационна стратегия, която е едновременно масова, пълна, използваща разнообразни изразни средства. Тези три цели изискват концентрация на съществуващите ресурси, по-конкретно на междупрофесионално ниво, както и общо увеличение на бюджетите, разпределени по това перо. Синкретичното и допълващо се прилагане на „генерична“ комуникация в полза на френските вина и маркетинг, фокусиран върху основните производствени региони, както и използването на медии (анимации, дегустации) и разнообразни послания, съобразени с новите модели на потребление.

Поставяне на потребителя в центъра на вниманието

Целта е да се обособи „култура на търсене“ във френския лозаро-винарски свят, чрез насърчаване на по-доброто отчитане на потребителските притеснения и достигането до клиентите.

Така в името на по-доброто отговаряне на очакванията на потребителите, докладът предлага на производителите да вземат предвид измеренията на търсенето – най-вече, необходимо е насърчаването на производството на леки вина с по-ниско алкохолно съдържание, за които пазарното търсене в момента не е задоволено, но също така е добра идея да се организира мащабно проучване на желанията на французите, резултатите от което биха позволили на сектора да ориентира по-добре производството си.

Наред с това, задължително е да се направи по-достъпно етикетирването на вината. Това обаче е трудна задача, която може да бъде разрешена чрез систематизиране на задния етикет, за да се предостави допълнителна информация, свързана с метода на производство или съвети за сервиране или придружаване на виното. Тази мярка ще работи добре в съчетание с разнообразяване на опаковките чрез пускане на пазара на модерни вариации с различни размери (малки бутилки, запечатани чаши, "торба в кутия") и с внимателен маркетинг.

Докладът пледира и за по-широко развитие на винения туризъм.

Тук става дума за целенасочени усилия за създаване на качествена рецепция и ефективна сигнализация. Развитието на винения туризъм обаче зависи и от подобряването на местното културно наследство (исторически обекти, гастрономия), както и от

способността на други местни бизнеси да предлагат допълнителни услуги в областта на свободното време, както и от синергията между света на виното и професионалистите в туризма.

Подкрепа чрез подходяща винена политика

Тези препоръки се отнасят главно до адаптациите, които трябва да бъдат направени към общата организация на пазара (ООП) на виното.

Първата стъпка е възстановяване ефективността на инструментите за управление на пазара – от една страна, това може да се случи чрез предвиждане на разпределение по държави на квотата, открита за дестилация на питеен алкохол (член 29), в резултат на прилагането на диференцирани цени според държавите, за да се вземат предвид особеностите на различните европейски пазари, а от друга, чрез признаване на държавите-членки да направят кризисната дестилация (член 30), която поискаха, задължителна.

По отношение на структурния компонент на ООП наборът от инструменти, предназначени за подпомагане на качествено преструктуриране на лозята, следва да бъде допълнен чрез създаване на схема за временно изкореняване, предлагаща на лозарите премия за непроизводство и оставяйки им избора в края на период от пет или шест години, да се засади отново или да се откажат от правото си.

Докладът също така препоръчва известна строгост по отношение развитието на производствения потенциал, като предлага да се ограничи разпределянето на права за ново засаждане, освен в полза на младите хора. От друга страна, резервът от права, предвиден от ООП, трябва да бъде въведен бързо с оглед улесняване на пазарните трансакции.

Разработване на балансиран подход към виното и здравето

Отбелязвайки, от една страна, напредъка в научната работа, свързан с положителните ефекти от умерената консумация на вино върху здравето и, от друга, относителната възприемчивост на потребителите по отношение на този въпрос, докладът препоръчва по-широко разпространение на тези научни постижения сред широката общественост. Самият Сенат ще допринесе за това начинание, като организира следващата есен, по инициатива на работната група, симпозиум на тема вино, здраве и храна, където сред основните теми ще бъде промяната в политиките за обществено здраве по отношение на лозаро-винарския продукт.

За тази цел кампаниите за превенция срещу алкохолизма трябва, като продължават да подчертават рисковете, свързани със злоупотребата, да отчитат в по-голяма степен спецификите на различните напитки и социалното поведение, свързано с тях. По-специално виното вече не бива да се използва като единствен символ на консумация на алкохол.

Важно е и участието на винарската индустрия в програми, насочени към обучението на широката общественост по отношение на умерената консумация на вино, подчертавайки ключовата ѝ роля във френската кулинарна култура.

ЛИТЕРАТУРА

1. Tangui, Loic, Pourquoi le vin français est en danger, Les Echos, <https://www.lesechos.fr/idees-debats/cercle/opinion-pourquoi-le-vin-francais-est-en-danger-1170961> Loïc Tanguy, entrepreneur et fondateur de Les Grappes.
2. Abellan, Alexandre, Un manque de vins français plus qu'une pénurie mondiale en 2021 (sauf pour les blancs), <https://www.vitisphere.com/actualite-95192-un-manque-de-vins-francais-plus-qu'une-penurie-mondiale-en-2021-sauf-pour-les-blancs.html>
3. Cougart, M. J., Ces nuages qui obscurcissent l'horizon du vin français, <https://www.lesechos.fr/industrie-services/conso-distribution/ces-nuages-qui-obscurcissent-lhorizon-du-vin-francais-1164892>

4. Schirmer, R. Pourquoi les vignobles français courent un très grand danger,https://www.lepoint.fr/vin/pourquoi-les-vignobles-francais-courent-un-tres-grand-danger-07-10-2019-2339808_581.php#11

5. Avenir de la viticulture française <https://www.senat.fr/rap/r01-349/r01-3491.html>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

NORMATIVE REQUIREMENTS FOR ORGANIC BEEKEEPING IN BULGARIA

Teodora Ilieva

University of agribusiness and rural development, Bulgaria

Abstract: Biological beekeeping is a system for managing the production process of honey and bee products, as close as possible to the natural state and functioning of bee colonies in nature. This is beekeeping practiced in ecologically clean areas, without the use of synthetic drugs, artificially created sugary foods and without contact of the bees with substances and materials that are not natural for them. Due to its natural features (climate, variety of honey plants), our country has traditions in the production of pure bee products.

Strategically, beekeeping should contribute to the achievement of more sustainable agricultural production, the use of unproductive lands in disadvantaged areas and the maintenance of biodiversity in grassy areas-pastures and meadows.

Keywords: Official Journal of the European Union, organic beekeeping, regulation EU, biological control, organic farming, honey.

НОРМАТИВНИ ИЗИСКВАНИЯ ЗА БИОЛОГИЧНО ПЧЕЛАРСТВО В БЪЛГАРИЯ

Теодора Илиева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Биологичното пчеларство е система за управление на производствения процес на мед и пчелни продукти, доближаваща се в максимална степен до естественото състояние и функциониране на пчелните семейства в природата. Това е пчеларство, практикувано в екологично чисти райони, без използване на синтетични лекарствени средства, изкуствено създадени захарни храни и без досег на пчелите с неестествени за тях вещества и материи. Поради своите природни дадености (климат, разнообразие от медоносни растения) страната ни има традиции в производството на чисти пчелни продукти.

Стратегически пчеларството следва да допринесе за постигането на по-устойчиво селскостопанско производство, използване на непродуктивни земи в необлагодетелстваните райони и поддържане на биоразнообразието в затревените площи-пасища и ливади.

Ключови думи: Официален вестник на Европейския съюз, биологично пчеларство, регламент на ЕС, биологичен контрол, биологично земеделие, мед

ВЪВЕДЕНИЕ

Българският пчелен мед е сред най-добре представените продукти на пазара на Европейския съюз и като такъв има своето място в развитието на биологичното земеделие. При биологичното пчеларство, качеството на пчелните продукти се гарантира от утвърдени стандарти за производство, преработка и търговия, системи за инспекция, сертификация и етикетиране, основани на международно признати принципи и норми. Понастоящем действащите регламенти на европейско ниво, които регламентират биологичното производство, включително биологичното пчеларство, са:

- Регламент (ЕС) 2018/848 на Европейския парламент и на Съвета от 30 май 2018 година относно биологичното производство и етикетирането на биологични продукти и за отмяна на Регламент (ЕО) № 834/2007 на Съвета.

- Регламент (ЕО) № 889/2008 на Комисията от 5 септември 2008 година за определяне на подробни правила за прилагането на Регламент (ЕО) № 834/2007 на Съвета относно биологичното производство и етикетирането на биологични продукти по отношение на биологичното производство, етикетирането и контрола (последно изменен с Регламент за изпълнение (ЕС) 2021/1165 на Комисията от 15 юли 2021 г.).

В националното законодателство изискванията за биологично производство, включително биологично пчеларство, са посочени в Наредба № 5 от 3 септември 2018 г. за прилагане на правилата на биологично производство, етикетиране и контрол и за издаване на разрешение за контролна дейност за спазване на правилата на биологичното производство, както и за последващ официален надзор върху контролиращите лица.

Биологичен пчелен мед и биологични пчелни продукти се получават в сертифицирани биологични пчелини, при спазване на редица строги изисквания. Поради близостта до природата, пчелният мед, добит при биологичното пчеларство е с много по-добри вкусови, хранителни и лечебни свойства.

ИЗИСКВАНИЯТА ЗА БИОЛОГИЧНО ПЧЕЛАРСТВО

- Пчелите, които се отглеждат, трябва да принадлежат към вида *Apis mellifera* (Linnaeus, 1758) и съответно техните европейски разновидности и местни ековидове.

- Животновъдният обект (пчелинът), в които се отглеждат пчелни семейства, трябва да бъде регистриран от Българската агенция по безопасност на храните (БАБХ) по реда на чл. 137 от Закона за ветеринарномедицинската дейност.

- Пчелините кошери трябва да бъдат маркирани, съгласно изискванията на Раздел III от Наредба № 10 от 1 април 2015 г. за условията за регистрация и реда за идентификация на пчелните семейства.

- Ако се извършва дейност добиване и първичната преработка на мед и пчелни продукти, тези дейности трябва да съответстват на Наредба № 9 от 22 юни 2005 г. за условията и реда за одобряване и регистрация на предприятията за преработка на восък и производство на восъчни основи, както и на предприятията за производство и търговия с пчелен мед и пчелни продукти.

- Съгласно основните правила за биологично производство един земеделски производител не може да стопанисва биологичен и не биологичен пчелин в едно и също стопанство.

- Контролиращото лице може да разреши предварително и писмено на земеделски производител да стопанисва биологичен и конвенционален пчелин след предоставяне на следните документи:

- заявление до контролиращото лице.

- карта на площадката, на която ще бъдат разположени пчелините, и в кои имоти по кадастралната карта (КК) и картата на възстановената собственост (КВС).

- информация за броя на биологичните и небиологичните пчелни семейства.

- декларация от земеделския производител, че получената продукция няма да се продава с позоваване на метода за биологично производство.

Това изключение от разпоредбите се допуска единствено с цел опрашване на растенията, когато едно стопанство е изправено пред климатични, географски ли структурни ограничения.

ПРЕХОД И КОНВЕРСИЯ КЪМ БИОЛОГИЧНО ПРОИЗВОДСТВО

За да бъде обозначен като биологичен продукт произведеният мед от дадено стопанство е необходимо земеделския стопанин да има сертификат за биологичен производител от контролиращо лице. Този сертификат се издава при преминаване на регламентираната процедура (период на преход и поддържане на условията за биологично сертифициране), проследявана от контролиращо лице, което е сертифицирано да упражняват контрол за спазване на правилата за биологичното производство в България съгласно чл. 4, ал. 1 от Наредба № 5 от 03.09.2018 г. Създаването на пчелин за получаване на чисти продукти и биологично пчеларство се осъществява чрез размножаване на собствени (конвенционални) пчелни семейства или закупуване на биологични пчелни семейства. Когато едно не биологично стопанство желае да стане биологично, то задължително преминава през период на преход (конверсия). Този период е с продължителност дванадесет месеца и започва да тече от дата на обявяване на дейност пред Министерство на земеделието и храните. От датата на сключване на договора с контролиращо лице всеки земеделски производител е задължен да спазва разпоредбите за биологично производство. Тези изисквания налагат пчеларят много добре да познава нормативните документи и стриктно да ги спазва.

ОТГЛЕЖДАНЕ НА ПЧЕЛНИТЕ СЕМЕЙСТВА

Места за разположение на пчелина

При биологичното пчеларство много важен е изборът на място за разположение на пчелина. Много е важно това да е екологично чист район, в близост до който не са разположени промишлени предприятия. В близост до пчелина не трябва се развива интензивно селско стопанство, тъй като при конвенционалното селско стопанство се използват изкуствени торове, пестициди, хербициди и редица други вещества, които замърсяват околната среда, а оттам и пчелиния мед.

Насоките за избор на подходящо разположение на пчелините за производство на биологични пчелни продукти са утвърдени със Заповед № РД 09-173 от 25.02.2021 г. на Министъра на земеделието и храните и са свързани от една страна с възможности за развитие на пчелните семейства, а от друга с възможностите за получаване само на биологично чисти пчелни продукти. Някои от изискванията за избор на място разположение на пчелините за производство на биологични пчелни продукти са:

- Не по-малко от 51% от района на 3 км радиус около площадката на пчелина, източниците на нектар и полен да се състоят предимно от биологично отглеждани култури и/или гори и естествена растителност или култури, обработвани чрез методи със слабо екологично въздействие. Тези критерии не се прилагат в райони, където няма наличие на цъфтящи растения или когато кошерите са в латентно състояние през зимните месеци.

В 3-километровата зона се допускат единствено агротехнически мероприятия, които имат слабо екологично въздействие и няма да замърсят произвеждания мед с вещества неразрешени за биологично производство-не са третираны с препарати за растителна защита и подобрители на почвата.

- Пчелините да са разположени на безопасно отстояние от източници, които могат да причинят замърсяване на пчелните продукти или увреждане здравето на пчелите, на не по-малко от:

- 3 км от центъра на регламентираны сметища за отпадъци, центровете за събиране и други места, свързаны с отпадъците, инсталации за изгаряне и складове за съхранение на негодны за употреба пестициди, които са потенциалны източници на замърсяване.

- 3 км от центъра на населены места с установено от Министерство на околната среда и водите (МОСВ) замърсяване на почвата с тежки метали и устойчивы органичны замърсители.

- 3 км от индустриалны зони с рудодобивна и/или металургична и/или химическа промишлености.

- 1 км от „Магистрали“, които могат да доведат до вторично замърсяване на района и следва да се третират като потенциалны източници на замърсяване.

При прилагане на критериите за отстояние на пчелините се взема под внимание наличие на денивелация, релефны образувания или други защитены обекты (напр. водны басейны, защитна растителност и др.), които предотвратяват полетът на пчелите в нежеланата посока. Наличието на такива трябва да е отбелязано на картата на пчеларя.

- Подходящо е разполагането на биологичны пчелины в Селски районы съгласно чл. 2, ал. 1 от Наредба № 14 от 1 април 2003 г. за определяне на населены места в селски и планински районы. Това са „*общините на чиято територия няма град с население над 30 000 души...*“.

Пчелны кошери

Кошерите и инвентарът за производство на мед се изработват от естествены материали (дърво, глина, слама, хартия/картон, кал, корк, и други естествены субстанции и материали, рамки от дърво), които не представляват риск за замърсяване на околната среда и пчелните продукти.

Пчелен восък

Пчелният восък, който се използва за изграждане на нови основи, трябва да произхожда от биологични стопанства. Земеделският производител може да получи разрешение от контролиращото лице за използване на не биологичен пчелен восък единствено при условие, че:

- на пазара няма пчелен восък от биологично производство.
- восъкът не съдържа неразрешени за биологично производство вещества, което се доказва с лабораторно изпитване.
- при условие, че е събран от капака на кошера.

При биологичното пчеларство се налага подмяна на восъка в кошерите, защото във восъка се натрупват вредни синтетични химични вещества от конвенционалното производство.

Животновъдни практики

- рязането на крилата на пчелите майки е забранено.
- при изваждането и събирането на меда не трябва да се употребяват синтетични химически средства против насекоми, което се документира от земеделския производител.
- извличането на меда се извършва внимателно, от обучени лица, като не се допуска извличане на пчелен мед с пило и трябва да бъде документирано от земеделския производител.

Хранене на пчелните семейства

При конвенционалното (обикновеното) пчеларство пчелите се подхранват със захар или други подсладителни. При биологичното пчеларство единствената храна, с която се хранят пчелите е нектара от растенията и биологичен пчелен мед, който те сами са си произвели. При тази технология добивите на пчелни продукти не са високи, но качеството на продуктите е съвсем различно. При храненето на биологично отглежданите пчели се прилагат следните правила:

- храненето на пчелните семейства се разрешава единствено в случаите, когато оцеляването им е застрашено поради климатични условия и само между последното събиране на меда и 15 дни преди началото на следващия период на събиране на нектар и медена роса.

- единствената храна, която може да се използва за хранене на пчелите, е биологичен мед, биологичен захарен сироп или биологична захар. Записите за извършеното хранене се документират и съхраняват от земеделския производител.

- в края на производствения сезон пчелните семейства трябва да бъдат обезпечени с достатъчно запаси от мед и полен, за да преживеят зимата.

- в случай на дълготрайни извънредни климатични условия или бедствия, всеки земеделски производител може да поиска разрешение от Министъра на земеделието и храните за използването на биологичен захарен сироп. Земеделският производител подава заявление по образец на Министерство на земеделието и храните и доказателства и обосновка от необходимостта от издаване на разрешение.

Профилактиката срещу болести и ветеринарното лечение при отглеждането на пчели по биологичен начин

Отглеждането на пчелните семейства в биологичното пчеларство има за цел тяхното по-добро и устойчиво развитие, като се намаляват факторите, благоприятстващи развитието на болести. За профилактика на заболяванията по пчелите се прилагат следните мерки:

- за защита на рамки, кошери и пити, особено от вредители, може да се използват единствено родентициди (които се използват само при клопки), които са изброени в Приложение II на Регламент (ЕО) № 889/2008.

- за дезинфекция на пчелини може да се използва само физическата обработка, като например излагането на водна пара или пряк пламък.

- практиката на унищожаване на мъжкото потомство се разрешава само ако се налага да бъде спряно нашествието на *Varroa destructor* (Anderson & Trueman, 2000), като преди това е необходимо да се получи разрешение от контролиращото лице.

- в случаите на нашествия на *Varroa destructor* (Anderson & Trueman, 2000) могат да се използват мравчена киселина, млечна киселина, оцетна киселина и оксалова киселина, както и ментол, тимол, евкалиптол или камфор.

- ако въпреки всички изброени превантивни мерки, пчелните семейства се разболеят или бъдат нападнати от паразити, те незабавно се подлагат на лечение и се разполагат в изолаторни пчелини.

Ветеринарни лекарствени продукти могат да бъдат използвани в биологичното пчеларство, доколкото такава употреба е разрешена, съгласно разпоредбите от националното законодателство в България.

- ако бъде приложено лечение със синтезирани по химически път алопатични продукти, по време на този период подложените на лечение пчелни семейства трябва да бъдат преместени в изолаторни пчелини, а целият восък да бъде заменен с восък, произхождащ от биологично пчеларство. Пчелните семейства (кошери) и продуктите от тях, при които е използвано синтетични алопатични продукти, не се обозначават и реализират, като биологични. За да се възстанови техния биологичен статут се преминава към преход от 1 година.

Освен основните ветеринарно-санитарни и хигиенни изисквания при добив и първична обработка на пчелен мед и други пчелни продукти, които земеделският производител прилага в качеството си на регистриран в Областна дирекция по безопасност на храните (ОДБХ), той трябва да осигури разделяне по време и/или място добива, съхранението и реализацията на биологичния от конвенционалния мед и да поддържа писмени доказателства за това.

ИЗИСКВАНИЯТА ЗА ПОЛУЧАВАНЕ НА ФИНАНСОВА ПОДКРЕПА

Изискванията за получаване финансова подкрепа за биологично производство на пчелен мед, са утвърдени с разпоредбите на Наредба № 4 от 24 февруари 2015 г. за прилагане на мярка 11 „Биологично земеделие“ от Програмата за развитие на селските райони 2014-2020 г. Някои от изискванията за получаване на финансова подкрепа са, както следва:

- подпомагането е на брой пчелни семейства.
- биологичните дейности се изпълняват за период от пет последователни години.
- годишният размер на плащанията за преминаване към биологично пчеларство (периода на преход) е 35 евро за пчелно семейство и 25 евро за пчелно семейство, когато преходният период е изтекъл и производството е вече биологично.

- трябва да са спазени базови изисквания съгласно Приложение № 2 от (Наредба № 4 от 24 февруари 2015 г.), относно биологичното пчеларство:

- Постоянни и временни пчелини не се устройват на разстояние, по-малко от 10 км, в райони с регистрирани племенни пчелини за производство на елитни пчелни майки и резерватни пчелини; разстояние, по-малко от 5 км, в райони с регистрирани репродуктивни пчелини за производство на племенни пчелни майки (чл. 15, т. 2 и 3).

- Временни пчелини се настаняват на места, отстоящи на повече от 300 м от съседни пчелини и на повече от 100 м от републиканската пътна мрежа (чл. 16 от Закона за пчеларството).

- трябва да се отглеждат най-малко 20 пчелни семейства за период от пет години, без да използват антибиотици.

- трябва всички пчелни семейства в стопанството да се отглеждат по метода на биологичното производство и да не се намалява броя на пчелните семейства под 20.

- при увеличаване на броя на пчелните семейства земеделският производител прилага към "Заявлението за плащане" анекс за увеличения брой пчелни семейства към договора, сключен с контролиращото лице.

- в случай че броят на пчелните семейства за текущата година е намален, подпомагането за същата година се изплаща за наличния брой пчелни семейства, който не може да бъде по-малък от 20.

В периода 2023-2027 година отделна интервенция подкрепя прилагането на биологично пчеларство, както и преминаването към биологично пчеларство. С Наредба № 9 от 26 юни 2023 г. се уреждат условията и редът за прилагането на интервенциите "Биологично растениевъдство" и "Биологично пчеларство", включени в Стратегическия план за развитието на земеделието и селските райони на Република България за периода 2023 - 2027 г. Целта на интервенцията е да се насърчат земеделските стопанства да практикуват щадящи природата методи на земеделие. По интервенциите в областта на биологичното земеделие могат да кандидатстват земеделски стопани, които:

- са регистрирани в Интегрираната система за администриране и контрол (ИСАК).

- са активни земеделски стопани по смисъла на чл. 54 от Закона за подпомагане на земеделските производители.

- имат сключен договор за контрол и сертификация с контролиращо лице до 31 декември на предходната година на годината на кандидатстването.

Биологичните пчелари се подпомагат по интервенция „Биологично пчеларство“. Земеделският стопанин може да поеме отделни ангажименти по операции:

- плащания за преминаване към биологично пчеларство (плащания за период на преход).

- плащания за поддържане на биологично пчеларство.

В интервенцията са предвидени десет групи нива на подпомагане, съобразени с големината на пчелните стопанства в страната ни. Годишният размер на плащанията е, както следва:

Плащания за преминаване към биологично пчеларство	Плащания за поддържане на биологично пчеларство
от 20-80 пчелни семейства 1 894 евро на стопанство	от 20-80 пчелни семейства 1 595 евро на стопанство
от 81-100 пчелни семейства 3 308 евро на стопанство	от 81-100 пчелни семейства 2 708 евро на стопанство
от 101-120 пчелни семейства 4 014 евро на стопанство	от 101-120 пчелни семейства 3 264 евро на стопанство
от 121-140 пчелни семейства 4 721 евро на стопанство	от 121-140 пчелни семейства 3 820 евро на стопанство
от 141-160 пчелни семейства 5 427 евро на стопанство	от 141-160 пчелни семейства 4 377 евро на стопанство
от 161-180 пчелни семейства 6 134 евро на стопанство	от 161-180 пчелни семейства 4 933 евро на стопанство
от 181-200 пчелни семейства 6 841 евро на стопанство	от 181-200 пчелни семейства 5 489 евро на стопанство
от 201-250 пчелни семейства 8 077 евро на стопанство	от 201-250 пчелни семейства 6 463 евро на стопанство
от 251-500 пчелни семейства 13 377 евро на стопанство	от 251-500 пчелни семейства 10 635 евро на стопанство
над 501 пчелни семейства 21 326 евро на стопанство	над 501 пчелни семейства 16 893 евро на стопанство

Ангажиментът по операция „Плащания за преминаване към биологично пчеларство“ е с продължителност една година. След изтичане на ангажимента по операцията пчеларят има възможност да поеме ангажимент по операция „Плащания за поддържане на биологично пчеларство“. Подпомагането по интервенцията се предоставя годишно, под формата на еднократно плащане за стопанство, прилагашо изискванията на Регламент (ЕС) 2018/848.

ЛИТЕРАТУРА

1. Регламент (ЕС) 2018/848 на Европейския парламент и на Съвета от 30 май 2018 година относно биологичното производство и етикетирането на биологични продукти и за отмяна на Регламент (ЕО) № 834/2007 на Съвета. Официален вестник на Европейския съюз. L 150/1. 14.6.2018 г. 92 стр. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018R0848&from=BG>
2. Регламент (ЕО) № 889/2008 на Комисията от 5 септември 2008 година за определяне на подробни правила за прилагането на Регламент (ЕО) № 834/2007 на Съвета относно биологичното производство и етикетирането на биологични продукти по отношение на биологичното производство, етикетирането и контрола (последно изменен с Регламент за изпълнение (ЕС) 2021/1165 на Комисията от 15 юли 2021 г. Официален вестник на Европейския съюз. L 250/1. 18.9.2008 г. 83 стр. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:02008R0889-20220101&from=EN>
3. Закон за ветеринарномедицинската дейност. Обн. ДВ. бр.87 от 1 Ноември 2005 г. (изм.-ДВ бр.102 от 23 Декември 2022г, 20 стр. <https://lex.bg/laws/ldoc/2135512300>
4. Закон за подпомагане на земеделските производители. Обн. ДВ. бр.58 от 22 Май 1998 г. (изм.- ДВ. бр.66 от 1 Август 2023 г. <https://lex.bg/laws/ldoc/2134406656>
5. Закон за пчеларството. Обн. ДВ. бр.57 от 24 Юни 2003 г. (изм.- ДВ. бр.102 от 23 Декември 2022 г. <https://lex.bg/laws/ldoc/2135468444>
6. Наредба № 14 от 1 април 2003 г. за определяне на населените места в селски и планински райони. Обн. ДВ. бр. 35 от 16 Април 2003 г. <https://lex.bg/laws/ldoc/2135466072>
7. Наредба № 9 от 22 юни 2005 г. за условията и реда за одобряване и регистрация на предприятията за преработка на восък и производство на восъчни основи, както и на предприятията за производство и търговия с пчелен мед и пчелни продукти. Обн., ДВ. бр. 54 от 1.07.2005 г, 16 стр. https://bfsa.egov.bg/wps/wcm/connect/bfsa.egov.bg/19113/b9db2e69-4027-4821-ac9c-47aebaaca57/NAREDBA__9_ot_22062005_g_za_usloviqta_i_reda_za_odobrqvane_i_registra_ciq_na_predpriiqta_za_pre.pdf?MOD=AJPERES&CVID=obJPTht
8. Наредба № 4 от 24 февруари 2015 г. за прилагане на мярка 11 „Биологично земеделие“ от Програмата за развитие на селските райони 2014-2020 г. Обн. ДВ. бр. 16 от 27 Февруари 2015 г. (изм.- ДВ. бр. 63 от 25 Юли 2023 г.). <https://lex.bg/en/laws/ldoc/2136458723>
9. Наредба № 10 от 1 април 2015 г. за условията за регистрация и реда за идентификация на пчелните семейства. Обн. ДВ. бр.27 от 14 Април 2015 г. (изм.- ДВ. бр.26 от 28 Март 2017 г.), 6 стр. <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2136472087>
10. Наредба № 5 от 3 септември 2018 г. за прилагане на правилата на биологично производство, етикетиране и контрол и за издаване на разрешение за контролна дейност за спазване на правилата на биологичното производство, както и за последващ официален надзор върху контролиращите лица. Обн. ДВ. бр.75 от 11 Септември 2018 г. (изм.-ДВ бр. 103 от 24 Декември 2022 г), 39 стр. https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2022/12/30/naredba__5_ot_2018.pdf

11. Насоки за избор на подходящо разположение на пчелините за производство на биологични пчелни продукти, утвърдени със Заповед № РД 09-173 от 25.02.2021 г. на Министъра на земеделието, храните и горите. Версия: 01, 14 стр. <https://agri.bg/files/documents/2021/03/01/nasoki-biologichno-pchelarstvo-jay2yh7.pdf>

12. Наредба № 9 от 26 юни 2023 г. за условията и реда за прилагане на интервенциите „Биологично растениевъдство“ и „Биологично пчеларство“, включени в Стратегическия план за развитието на земеделието и селските райони за периода 2023 – 2027 г. Обн. ДВ. бр. 56 от 30 юни 2023г. <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp;jsessionid=BA883F0E454705EDB7E5A83634387A0B?idMat=196756>

13. Anderson, D. L., J. W. H. Trueman. (2000). "Varroa jacobsoni (*Acari: Varroidae*) is more than one species". *Experimental and Applied Acarology*. 24 (3): 165–189. doi:10.1023/a:1006456720416

14. Linnæus, C. (1758). *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis*. Laurentii Salvii, Holmiae [= Stockholm]. Vol. Tomus I, Editio decima, reformata Edition: i-ii, 1-824

15. Stoyanova, N., 2018, Institutional Reform Program for Sustainable Development of Regions and Convergence in the Eurozone. IBANESS Conference Series – Plovdiv / Bulgaria, April 21-22, 2018.

16. Stoyanova, N., 2018, Specific for the Agricultural Sector Obstacles to Introduce Innovations in Micro and Small Enterprises. IBANESS Conference Series – Tekirdag / Turkey / March 24-25, 2018.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

NATURAL ENEMIES OF BEES AND CONTROL

Teodora Ilieva

University of agribusiness and rural development, Bulgaria

Abstract: Bees can be attacked in different ways at different times in their life cycle by a diverse range of enemies. They cause great losses to beekeeping and are a constant threat to apiaries. The fight against them is one of the most important tasks and concerns of every beekeeping farm. For the protection of bees from enemies, precautionary measures are of great importance: regular and correct care for the breeding of bee colonies, creation and maintenance of strong bee colonies, strict observance of the necessary sanitary and hygienic measures of apiaries, regular disinfection of hives and beekeeping equipment, timely detection and taking measures to limit the enemies that have already appeared.

Key words: bees, enemies, insects, birds, mammals, control, warfare.

ЕСТЕСТВЕНИ НЕПРИЯТЕЛИ ПО ПЧЕЛИТЕ И БОРБА

Теодора Илиева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Пчелите могат да бъдат атакувани по различни начини в различни моменти от техния жизнен цикъл от разнообразна гама от неприятели. Те причиняват големи загуби на пчелното стопанство и са една постоянна заплаха за пчелините. Борбата срещу тях е една от най-важните задачи и грижа на всяко пчеларско стопанство. За опазването на пчелите от неприятели много голямо значение имат предпазните мерки: редовни и правилни грижи по отглеждането на пчелните семейства, създаване и поддържане на силни пчелни семейства, строго спазване на необходимите санитарно-хигиенни мерки на пчелините, редовна дезинфекция на кошерите и пчеларския инвентар, своевременно откриване и вземане на мерки за ограничаване на появилите се неприятели.

Ключови думи: пчели, неприятели, насекоми, птици, бозайници, контрол, борба.

ВЪВЕДЕНИЕ

Неприятели по пчелите са някои насекоми, птици и бозайници. Те вредят на пчелните семейства, като убиват или изяждат отделни пчели, хранят се със запасите от мед и прашец в кошера, повреждат восъчните постройките или паразитират върху личинките и възрастните пчели. Щетите, които пчелните семейства понасят, зависят от броя и вида на неприятелите, сезона, силата на семействата и уменията на пчеларя да ги предпазва и подпомага. Равновесието между видовете в природата се поддържа въз основа на суров, но необходим закон, според който всички същества имат неприятели, които застрашават здравето им, ограничавайки тяхното размножаване. Пчелите не правят изключение, тъй като има много видове неприятели, които са привлечени от сладостта на пчелния мед. По-важни от тях са (Ben Hamida, 1999; Rachna and Kaushik, 2004; Кирилов, 2008) пчелната въшка, восъчните молци, пчелният вълк, осите, стършелите, мравките и др. От птиците най-опасен е пчелоядът, по-малко вреден е кълвачът, от бозайниците - мишките и мечката (Rachna and Kaushik, 2004; Кирилов, 2008).

ЕСТЕСТВЕНИ НЕПРИЯТЕЛИ ПО ПЧЕЛИТЕ И БОРБА

Пчелната въшка *Braula coeca* (Nitzsch, 1818) е безкрило насекомо, достигащо на дължина 1,7 мм, а на ширина 1 мм, с червеникавокафяв цвят на тялото, покрито с власинки. Пчелната въшка е паразит по пчелите-работнички и майката (Smith and Caron, 1984). На стъпалните членчета на краката ѝ се намират придатъци, с помощта на които се впива в тялото на пчелите. Вредата от пчелната въшка се състои в това, че тя дразни пчелите и майката, от което те се обезпокояват силно, майката намалява снасянето на яйцата, а при силно нападение може и да загине. Дразненето се състои в това, че те предизвикват отделянето от устата на майката и пчелите на нектар и млечице, което използват за храна.

Пчелната въшка развива годишно няколко поколения, но в по-голямо количество се среща през лятото и есента, когато времето е топло. Яйцата снася по питите и в остатъците от восъка по дъното на кошера. Ларвите се развиват главно в остатъците и във восъчните капачета на килийките с мед, в които правят ходове. Тези ходове са много тесни и малки, но са ясно видими от вътрешната страна на капачето.

За да не се допусне разпространение на пчелната въшка, което може да стане при изкуствено деление на семейството и пренасяне на пити с пчели от едно семейство в друго, чрез пчели-крадци, блуждаещи пчели и др., нужно е при горните манипулации да се борави със семейства, които не са нападнати от въшки, а също да не се допуска поява на кражба при пчелите. Добри резултати в борбата се получават при редовно почистване на дъната на кошерите, с което се унищожават яйцата, личинките и какавидите на пчелната въшка. Питите с мед в нападнатите от пчелната въшка семейства се разпечатват и капачетата се събират и претопяват.

Восъчният молец е паразитно насекомо по пчелните кошери, среща се навсякъде, където се отглеждат пчели (McKillup and Brown, 1991; Христов и Малинова, 2013; Kumar and Khan, 2018). Той е много опасен и вреден, тъй като може да унищожи за кратко време цялото оборудване от пчелни пити на склад. Най-големи щети нанасят големият *Galleria mellonella* (Linnaeus, 1758) а и малкият *Achroia grisella* (Fabricius, 1794) восъчен молец. Самите пеперуди не вредят на пчелното семейство, тъй като не се хранят поради липса на устен апарат и живеят 15-20 дни. Вредата се причинява от ларвите на молеца. Восъчният молец се размножава чрез яйца, които женската пеперуда след оплождането снася, като ги залепва за стените на килийките на восъчните пити, по рамките, цепнатините на кошера и във восъчните отпадъци, намиращи се на дъното на кошера. От една двойка пеперуди се получават около 2000 яйца (Khanbash and Oshan, 1997). При температура 30-35⁰C от яйцата след 10 дни се излюпват белезникави ларви, които се хранят усилено с восъчни остатъци по дъната и бързо нарастват. Ларвният стадий е с продължителност 30 дни, но може да се

удължи при понижаване на температурата, а при температури под 10⁰С развитието им се преустановява. Една ларва консумира около 0,4 г восък. Най-добре ларвите се развиват в старите пити, тъй като използват за храна и натрупаните в тях кожички, останали от линеенето на личинките. Гъсениците унищожават восъка, изпридат с восъчни нишки нападнатите пити и ги замърсяват с екскрементите си, с което ги правят негодни за по-нататъшна употреба.

След като завършат своя стадий на развитие, ларвите какавидират в малки бели пашкулчета както в питите, така и по летвичките на рамките и дори по стените и дъното на кошера. Какавидният стадий продължава около 20 дни. Целият цикъл на развитие продължава 60-65 дни. През активния пчеларски сезон (от март до октомври) восъчният молец може да развие 3-4 поколения. При масова поява гъсениците на тези поколения могат да унищожат всички пити в складовите помещения независимо от броя им и по такъв начин се нанасят големи загуби на пчелните семейства (Кирилов, 2008).

Борбата срещу молеца се води с поддържане на силни семейства в кошерите, с достатъчно количество и качество на храната, с намалено гнездо, така че цялата пита да бъде покрита с пчели. Съхраняване на питите и восъка в добре затворени сандъци или шкафове в помещения, които са хладни (с температура, не по-висока от 10⁰С), сухи и проветриви. Поддържане на голяма чистота в кошерите и отстраняване на всички восъчни отпадъци по дъната.

Пчелен вълк или филант *Philanthus triangulum* (Fabricius, 1775) е хищно насекомо от семейството на пясъчните оси, с дължина на тялото 1,5 см. Единично живеещо насекомо, което по външен вид прилича на осита. Филанта е вреден особено за ларвите, които се развиват в клетките на пчелното пило и го унищожават. Прави гнездата си в земята в песъчливи терени, обрасли с растителност на места с южно разположение. Женската оса снася по едно яйце в 4-8 до 30 гнездата на дълбочина в почвата до 30 см, с общ или отделни входи до повърхността. Напада пчелите на кошера, докато летят или са по цветовете на растенията, парализират ги чрез ужилване и ги отнасят в гнездата си. Някои от пчелите филанта изяжда, а с други храни ларвите си в гнездото. Поради това в местности с повече филантни колонии, пчелните семейства губят значителен брой от пчелите си.

За водене на борба срещу филанта се препоръчва промяна на разположението на пчелина, където е възможно, както и разораване на терена, където се намират гнездата му.

Стършелите *Vespa* (Linnaeus, 1758) са опасни неприятели на пчелите в районите, където те се срещат в голям размер. Тялото им е оцветено жълто и кафяво с дължина до 5,5 см. Имат 2 чифта крила и 6 крака. Малките прозрачни крила в спокойно състояние се сгъват на гърба. Както останалите социални оси, стършелите строят общи гнезда като дъвчат дърво за да образуват целулозна маса. Всяко гнездо има една царица, която снася яйца и се обслужва от две работнички. След няколко дни се появяват ларви, които линеят три пъти, преди да какавидират и след 2 седмици се появяват младите стършели. Обикновено правят гнездата си в хралупите на дърветата или под покривите на къщите. Те нападат пчелите по време на полетите им или когато са кацнали по цветовете на растенията и ги унищожават, като се хранят с тях и с меда. С пчелите те хранят и своите личинки. Особено опасни са през есента, когато се срещат в по-голям брой. Тогава те кацат по кошерите, предизвикват излизането на пчелите и може масово да унищожат пчелините.

Между насекомите неприятели на пчелите са осите *Vespula* (Linnaeus, 1758). Те са с жълто-черно оцветено тяло, което е малко по-тънко и по-дълго от тялото на пчелата. Имат добре развити челюсти и жило. След излюпването на яйцата новите ларви се хранят с насекоми, донесени от възрастните женски индивиди. Ларвите преминават през стадий какавида, преди да станат възрастни оси. развитието на едно поколение е около 6 седмици. Кралицата създава оси работници само в началото на сезона, а те от своя страна се грижат за малките, докато кралицата продължава да снася яйца. Самите оси се хранят с меда и за тази цел навлизат в кошерите. Особено нападателни стават през втората половина на

лялото и есента, когато отглеждат поколение майки, които ще останат да зимуват. Понякога нападат пчелите и извън кошера, като ги убиват с помощта на челностите си и жилото.

Борбата срещу осите и стършелите се състои главно в унищожаване на гнездата им в хралупите на дървета, в земята, в каменните зидове, под стрехите, в таваните на постройките и др. Препоръчва се и улавяне на осите с бутилки с разреден мед или захарен сироп, които се окачват на дървета около пчелина.

Мравката *Formicidae* (Latreille, 1809) е насекомо с дребно тяло, добре оформена глава, 6 крака и 2 дълги антени. Царицата мравка е най-дълголетна, тя живее от 10 до 30 години. Работниците живеят от 1 до 5 години, а мъжите живеят максимум няколко месеца. Оплодените яйца се превръщат в женски работнички, а неоплодените в мъжки мравки. Мравките се считат за вредни насекоми за пчелите, тъй като влизат в кошера по залез слънце, нападайки пчелните пити и особено пчелите работнички, които се връщат от прибиране на реколтата и са на входа за пчелите. Често заради топлината на кошера мравките устройват гнезда над покривните дъсчици или вътре в кошера в затоплящите материали зад преградната дъска, а при слаби семейства дори и вътре в пчелното гнездо (Abrol and Kakroo, 1994). Там където устройват гнездата си, те внасят сламки, клечки, пръст и др., като замърсяват кошерите, вземат мед, дразнят и безпокоят пчелите. Силно нападнатите семейства загиват или напускат кошера. При масово размножаване мравките могат да изнесат меда от крайните пити, а при по-слабите семейства да ограбят всичките им запаси от мед.

За борба с мравките се препоръчва косене на тревата около кошерите, за да се предотврати навлизането на мравки върху кошера. Поставяне на кошерите на подходяща височина от земята (на 30 см над земята), за да се избегне изкачването на мравките. Също така, може да се поставят до кошера листа от пелин или магданоз, с което се възпрепятства навлизането на мравки в кошера. В случай, че взетите мерки не предотвратят нападението на мравките, най-добре е пчелинът да се измести на друго подходящо място на разстояние, не по-малко от 5 - 6 км. При избор на ново място за пчелина трябва да се внимава наоколо да няма мравуняци.

От птиците най-голям неприятел на пчелите е европейският пчелояд *Merops apiaster* (Linnaeus, 1758; Stamp, 1999). Пчелоядът е насекомоядна птица с дължина на тялото 25 - 30 см, която зимува в топлите страни и се отличава с много красив цвят на оперението. Прави гнездата си в земята, като подбира места, пресечени от реки и долове със стръмни брегове и рядка дървесна растителност. В бреговете прави дълбоки до 2 м дупки, завършващи в края с разширение, в което устройва своето гнездо. Атаките са по-интензивни през юни, когато малките им растат и през август, когато се подготвят да емигрират към топлите страни. Женската снася 5 - 8 яйца и след 20 дни от тях се излюпват малките. Тя снася още веднъж яйца, които се излюпват без мътене поради топлото време и равномерната температура вътре в гнездата. От една двойка през лятото се получава ято от 15 до 20 пчелояда. Един пчелояд може да изяде за 1 ден от 30 до 100 пчели обикновено по залез слънце или когато времето е облачно.

Най-сигурната мярка за борба с пчелояда е чрез използване на звуци, подобни на техните, както и използването на ултразвукови устройства, които премахват птиците от зоната, в която са поставени пчелите. Добри резултати в борбата се получават, когато се използва мрежест капан за плъхове (през зимата).

Друга птица, но в значително по-малък размер, вредна за пчелите, е кълвачът *Picus viridis* (Linnaeus, 1758). Възрастните са със зелен гръб и надкрилия, жълто-зелен кръст и светъл корем. Челото, темето и тилът са червени. Мустака при мъжките е с червена вътрешна част, а при женските той е изцяло черен. Младите са с подобно оперение, но по гърдите, корема и шията са с тъмни петна, а по гърба са с по-светли петна. Дължината на тялото е 30 - 36 см, а при размах на крилата достига до 45 - 51 см. По начина си на живот кълвачът има важен принос в борбата с вредителите в горите и овощните градини.

Благодарение на тънкия си слух успява да открие вредителите точно там в кората на дърветата където се намират, независимо от стадия им на развитие (ларва, какавида, възрастно) и се храни с тях.

Освен екологичната и полезна роля, кълвачите могат да причинят и щети. За пчеларите кълвачите са проблем през зимата. Тъй като през този период на годината източниците на насекоми са на най-ниско ниво, кълвачите чупят кошерите и се хранят с умрелите пчели от дъното на кошера или с тези в кошера, като по този начин предизвикват безпокойство на пчелните семейства от шумове, които издават, което е последвано от висок прием на храна от пчелите и след това диария, водеща до пълна загуба на нападателите семейства. В борбата с кълвача се препоръчва промяна на разположението на пчелина, където е възможно.

Сред насекомоядните гризачи най-опасни за пчелите са домашната мишка *Mus musculus* (Linnaeus, 1758) и горската мишка *Apodemus sylvaticus* (Linnaeus, 1758). Външният вид на мишките варира като цвят, от сиво, кафяво, преливащо до черно, с къса козинка, кръгли черни очи, заострен нос и дълга опашка. Изключително плодовити са, живеят до 2 години и благодарение на своите размножителни способности, новата популация мишки се умножава значително за няколко месеца. При благоприятни условия, се раждат от 5 до 10 поколения годишно. Женската ражда от 19 до 21 дена след оплождането. Новородените мишки са голи, очите им са срастнали. До 2 седмици, малките израстват, проглеждат и се окосмяват. Започват да се хранят и след 6 до 10 седмици, достигат полова зрялост.

Мишките се считат за много опасни неприятели по пчелите и пчелните пити. Те могат да причинят голяма вреда както на пчелните семейства, така и на съхраняваните в склада пчелни пити. Домашните и горските мишки проникват в кошерите през есента, преди зимния сезон, през входа на пчелите или през други пукнатини, унищожават пчелните пити и безпокоят пчелите. През зимата обезпокоените пчели приемат повече храна, което е последвано от диария, водеща до пълна загуба на нападателите пчелни семейства. Плъховете *Rattus* (Fischer von Waldheim, 1803) както и мишките, причиняват щети в кошерите, защото веднъж влезли в кошера, изяждат меда и безпокоят кошера.

Борбата срещу мишките се извежда, чрез задълбочена проверка на всеки кошер за идентифициране на потенциални мишки. Препоръчва се вход за пчели с дължина приблизително 10 см и монтиране на решетки срещу мишки.

Мечката *Ursus arctos* (Linnaeus, 1758) е голям любител на пчелиния мед. Понякога тя влиза в пчелина, събаря кошерите от поставките, разбива ги и изважда питите от гнездата, като унищожават пчелните семейства. Нападенията извършва обикновено нощем. Убиването на мечки е строго забранено. Затова пчелините трябва да се поставят по възможност близо до кошари, горски домове, вили или хижи, т.е. където по – често има хора (Thakur et al., 1981; Кирилов, 2008).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Пчелите и пчелните продукти се нападат и унищожават от голям брой пчелни неприятели. Заради тяхното вредно въздействие състоянието на кошера се влошава, количеството мед намалява, а често са и причина за смъртта им. За да се избегне всичко това е необходимо постоянно да се наблюдават кошерите и да се следи за появата на други насекоми, птици и животни. Въздействието върху пчелите от неприятелите се проявява по различен начин. Някой от тях се фокусират върху унищожаването на кошерите, а други от тях се хранят с пелите. Добре е профилактично да се прави инспекция около мястото където са поставени кошерите за наличието на пукнатини, гнезда и др. и ако бъдат открити такива се препоръчва те незабавно да бъдат премахнати. Важно е да се проверява вътрешното състояние на кошерите и да се следи хигиената в тях. В случай, че се установят неизправности или следи от неприятели, трябва незабавно да се вземат мерки за решаване на проблема.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кирилов, Н. (2008). Биологична и динамична защита на пчелите. Издател: ЕНЬОВЧЕ, 292 стр. ISBN: 9789549373530.
2. Христов, П., К. Малинова. (2013). Обзор на средствата и методите за предпазване на пчелните пити от восъчни молци. *New knowledge Journal of Science*, Vol 1, (2), 217 – 223, ISSN 1314 -5703.
3. Abrol, D. P. and Kakroo, S. R. (1994). In: Proc. 1st Nat. Sem. Cum Workshop on Honeybee Diseases, Their Diagnosis and Management (Veeresh, GK. and Virktamath, c.A. eds.) Oxford and IBH Publ., Ludhiana, India. 450.
4. Ben Hamida, B. (1999). Enemies of bees. In: Colin M.E. (ed.), Ball B.V. (ed.), Kilani M. (ed.). *Bee disease diagnosis*. Zaragoza: CIHEAM, p.147-165 (Options Méditerranéennes: Série B. Etudes et Recherches; n. 25).
5. Cramp, D.C. (1999). *Am. Bee J.*, 139(7): 543-546.
6. Fabricius, J. C. (1775). *Systema Entomologiae, sistens Insectorum classes, ordines, genera, species, adiectis synonymis, locis, descriptionibus, observationibus/Kortii:1-832*.
7. Fabricius, J. C. (1794). *Entomologia Systematica emendata et aucta. Ent. Syst.* 3 (2):1-349.
8. Fischer von Waldheim, G. (1803). *Das Nationalmuseum der Naturgeschichte zu Paris von seinem ersten Ursprunge bis zu seinem jetzigen Glanze geschildert. 2. Band. Schilderung der naturhistorischen Sammlungen.* - pp. [1-4], 1-422, [1-4]. Frankfurt am Main. (Esslinger).
9. Khanbash, M. S., H. S. Oshan. (1997). Biological study on greater wax moth *Galleria mellonella* L. in Lahj region, Yemen. *Arab Journal of Plant Protection*. 15(2):80-83.
10. Kumar, G. and M. S Khan. (2018). Study of the life cycle of greater wax moth (*Galleria mellonella*) under storage conditions in relation to different weather conditions. *Journal of Entomology and Zoology Studies*. 6(3): 444-447; E- ISSN: 2320-7078 P-ISSN: 2349-6800.
11. Latreille, P. A. (1809). *Genera crustaceorum et insectorum secundum ordinem naturalem in familias disposita, iconibus exemplisque plurimus explicata. Tomus 4. Parisiis et Argentorati [= Paris and Strasbourg]: A. Koenig, 399 pp.*
12. Linnæus, C. (1758). *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis. Laurentii Salvii, Holmiae. Vol. Tomus I, Editio decima, reformata: i-ii, 1-824. Zoological-Botanical Database (Vespoidea).*
13. McKillup S. C., D. G. Brown. (1991). Evaluation of formulation *Bacillus turingiensis* against wax moth in stored honecomb. *Austral. J. Exp. Agric.-31, №5.-с. 709-711*.
14. Nitzsch, C. L. (1818). "Die Familien und Gattungen der Thierinsekten (Insecta epizoica) als Prodromus einer Naturgeschichte derselben" (PDF). *Mag. Ent. (Germar)*. 3: 261–316.
15. Rachna, G., H. D. Kaushik. (2004). Enemies of honeybees and their management - a review Department of Entomology, CCS Haryana Agricultural University, Hisar - 125004, India *Agric. Rev.*, 25 (3): 189 – 200.
16. Smith, L. B., D. M. Caron. (1984). *J. Apic. Res.*, 23: 171-176.
17. Thakur, A. K. et al. (1981). *Indian Bee J.*, 43(4) 112-113.

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Списание за наука

НОВО ЗНАНИЕ

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

University of agribusiness and rural development – Plovdiv, Bulgaria

NEW KNOWLEDGE

Journal of science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

www.science.uard.bg

www.uard.bg

science@uard.bg